



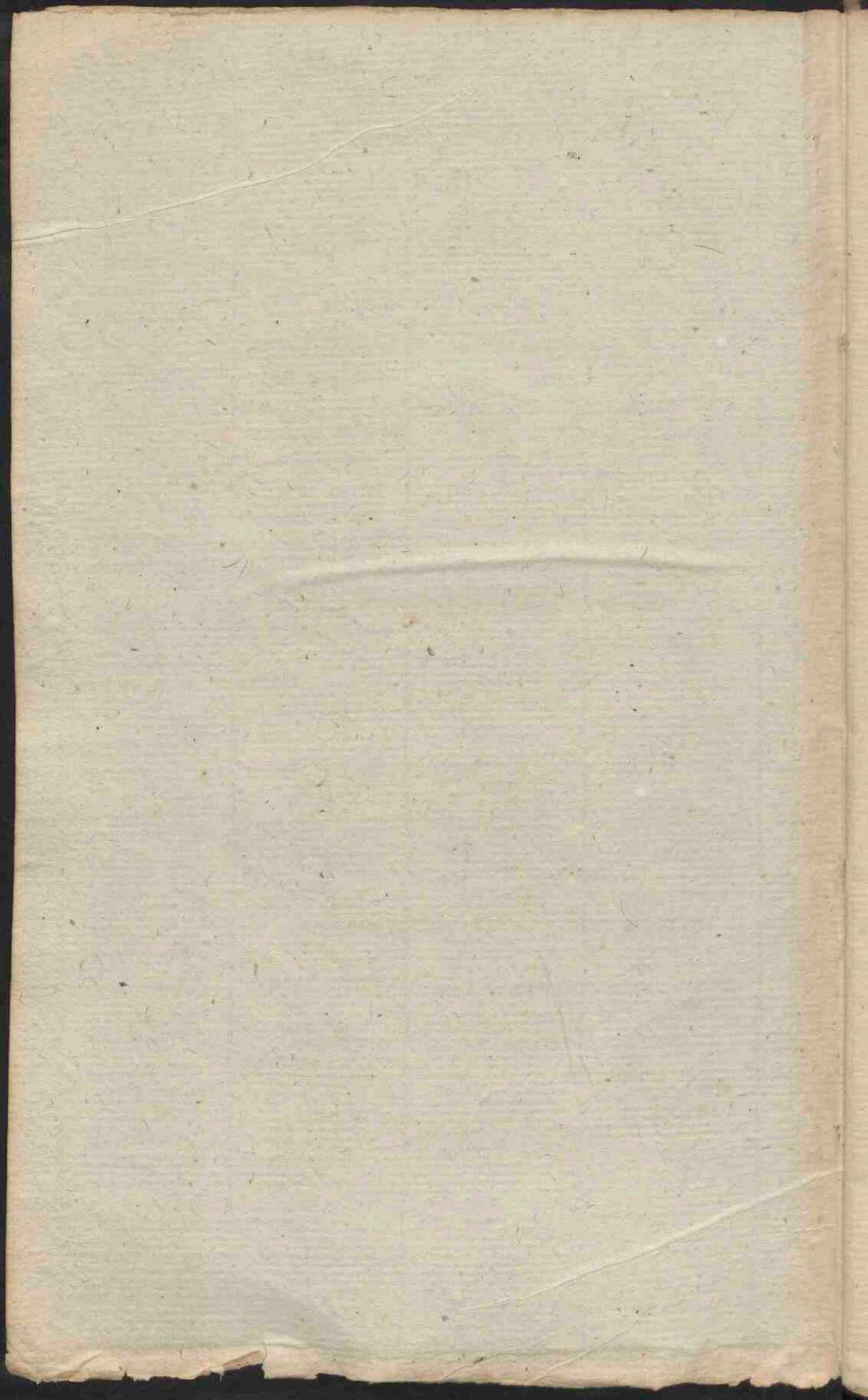
# Wijsgeerige verhandelingen van de Hollandsche Maatschappij der Wetenschappen te Haarlem.

<https://hdl.handle.net/1874/358901>

Wijsgereige  
II

CHTS  
SITEITS  
EUM

2



Q. 10 VOU 1 # OUD

8  
WIJSGEERIGE  
VERHANDELINGEN

VAN DE HOLLANDSCHE

MAATSCHAPPIJ

DER

WETENSCHAPPEN

TE HAARLEM.

---

TWEEDE DEELS, EERSTE STUK.

---

---

TE HAARLEM,  
BIJ DE WED. A. LOOSJES, PZ.

MDCCCXXII.

UTRECHTS  
UNIVERSITEITS  
MUSEUM

No. 527

WISGERIGHE

VERHANDELINGEN

VAN DE HOEVENDE

MAATSCHAPPIJ

DES

WETENSCHAPPELIJEN

TE HAARLEM.

TWEE DEELSEN, EENSIG STUK.

—————

TE HAARLEM,

BIJ W. A. L. LOOIJEN, B.

MDCCLXXII.

# VERHANDELING

TER BEANTWOORDING DER

V R A A G:

Daar vele Geleerden, vooral in *Duitschland*, niet slechts in de Overnatuurkunde, maar ook in de geheele Zedelijke Wijsbegeerte, zich in afgetrokkene bespiegelingen verdiepen, en nogtans de geleerde NICOLAI, in de *Histoire et Mémoires de l'Acad. R. de Berlin* 1806, vele bedenkingen hieromtrent heeft voorgedragen, zoo wordt gevraagd :

„ De abstractiën of afgetrokkene bespiegelingen, door welke  
„ de Wijsgeeren de voorwerpen afzonderlijk beschouwen,  
„ hebben die meer toebragt tot bevoraering der Wijsbe-  
„ geerte en ontdekking van nuttige waarheden? Of hebben  
„ de gevolgen en uitkomsten der afgetrokkene wijze van  
„ filosofopheren meer aanleiding gegeven tot misvattingen,  
„ en hierdoor meer nadeelen veroorzaakt? En welke zijn  
„ de geschiktste middelen, om de voordeelen dier wijze van  
„ filosofopheren te behouden, zonder in derzelver ongele-  
„ genheden en dwalingen te vervallen?”

D O O R

J. P. E. V O U T E.

*Hoogleeraar in de Wijsbegeerte aan het Athenaeum  
te Amsterdam.*

Aan wien, in de algemeene jaarlijksche Vergadering  
van de Hollandsche Maatschappij der *Wetenschap-  
pen*, te *Haarlem*, op den 27 Mei 1820, de  
Gouden eereprijs is toegewezen.



## VOORBERIGT.

*De* schrijver van de volgende *Verhandeling* heeft gemeend de *Vraag* te moeten beschouwen in haar zelve, als besloten in de omstandigheden, welke uit den aard der zaak ontstaan; zonder zich in te laten in de bijzondere stelsels van wijsgeeren, hetgeen zijn werk noodwendig in een geschiedkundig verslag van derzelve gevoelens had veranderd, en zowel overtoellig, als strijdig met de bedoelingen der *Maatschappij*, vooral met de aanbevolene kortheid, ware geweest. De grootste zwarigheid, welke hij bij het volvoeren zijner taak ondervonden heeft, bestaat in de keuze der voorbeelden, vermits vele onderwerpen nog niet in allen deele die genoegzame zekerheid bezitten, welke tot het bewijzen van de deugdelijkheid eens redeneertrants, of tot het overtuigen van dwaling, door de uitkomsten zelve, schijnt vereischt te



worden. Dit is voornamelijk het geval geweest in wat de psychologie betreft, waarover buitendien de gevoelens van wijsgeeren zoodanig uitéénloopen, dat het bijkans onmogelijk is dit gedeelte met eenige duidelijkheid te behandelen, dan door een bepaald stelsel ten geleide te nemen, en ten minste uit hetzelfde oogpunt alle de eigenschappen der ziel te aanschouwen. De schrijver heeft deze zoo veel mogelijk beschrijvender wijze trachten voortedragen, en is hierin gevolgd de voorstelling van THOMAS BROWN, Hoogleeraar in de Zedelijke Wijsbegeerte aan de Hooge School te Edinburgh, wiens lessen over dit stuk hij het genoegens gehad heeft bijtewonen; doch is buiten staat geweest de daaraan ontleende punten bijzonderlijk aantetuiden, vermits die lessen niet in druk zijn gegeven (\*). Voor het overige, zoo er in de aangehaalde voorbeelden ter staving van het be-

(\*) Deze Verhandeling werd ingezonden in December 1819. In het voorjaar van 1820 is er door gemelden hoogleeraar uitgegeven het eerste gedeelte van een werk getiteld *Sketch of a System of the Philosophy of the Human Mind*; doch kort daarop overleden zijnde, zijn de lessen zelve in den loop van hetzelfde jaar in het licht verschenen in 4 deelen onder den titel: *Lectures on the Philosophy of the Human Mind*; bij the late Thomas Brown Professor of Moral Philosophy in the University of Edinburgh.

VOORBERIGT. ▼

betoogde al iets gebrekkigs of onnaauwkeurigs mogt ingeslopen zijn, hoopt hij dat dit de algemeenheid der besluiten omtrent het voor- en nadeel van afgetrokkene bespiegelingen niet zal geoordeeld worden te verminderen, noch derzelyver waarheid op algemeene gronden steunende te verzwakken.



Empyrici, formicae more, congerunt tantum, et utuntur: Rationales, araneorum more, telas ex se conficiunt: Apis vero ratio media est, quae materiam ex floribus hor- ti et agri elicit; sed tamen eam propria facultate vertit et digerit. Neque absumile Philosophiae verum opificium est; quod nec Mentis viribus tantum aut praecipue nititur, neque ex Historia Naturali et Mechanicis Experimentis praebitam materiam, in Memoria integram, sed in Intellectu mutatam et subactam, reponit.

BACO.

VERHANDELING  
OVER HET  
WARE GEBRUIK EN HET MISBRUIK  
VAN  
AFGETROKKENE BESPIEGELINGEN.



I N L E I D I N G.

Het oogmerk, waarmede men eenig onderzoek op wijsgeerige gronden aanvangt, is, of om waarheden te ontdekken en te bevestigen behoorende tot een bepaald vak van wetenschap; of om, de redeneringen beschouwende, welke tot dit einde in de beoefening der wetenschappen in het algemeen gebruikelijk zijn, derzelve loop en samenhang zelve tot een onderwerp te maken van verbetering en volmaking. Het is eene overweging van de laatste soort, welke de Vraag aan het hoofd dezer Verhandeling vermeld, bedoelt. Dezelve stelt voor een voornaam middel ter stichting en bewaring van menschelijke kennis, *afgetrokkene denkbeelden*, te onderzoeken in derzelve verband met den voortgang van die kennis, en dus van ware verlichting; het nut derzelve, en tevens de dwalingen, tot welke zij aanleiding gegeven hebben, aan te wijzen; de oorzaken, zooveel mogelijk, op te sporen, uit welke die dwalingen voortvloeyen; en

hieruit tevens de middelen te ontleenen, welke kunnen dienen om dezelve te vermijden.

Bij het aanvangen eener proeve, om op deze belangrijke onderwerpen eenig licht te verspreiden, is het van belang het oogpunt vooraf naauwkeurig te bepalen, waaruit wij meenen dezelve te moeten beschouwen, en hetwelk den grond zal opleveren eener driedelige verdeling in de behandeling der zaak.

Hoe menigvuldig en onderscheiden van aard de stoffe onzer navorschingen ook zijn moge, geeft het gelukkig slagen in eenig onderzoek hoegenaamd hoofdzakelijk aanleiding, of tot eene grootere algemeenheid van begrippen omtrent het bestaan van zaken, of tot meerdere kennis der veranderingen, waaraan dezelve, hezij in het stoffelijke of in het onstoffelijke, onderworpen zijn; dat is, meer bepaaldelijk, wij worden daardoor in staat gesteld, om bijzondere waarheden onder meer algemeene waarheden te rangschikken, en om orde en ondergeschiktheid te bespeuren in die gedurige afwisselingen, welke wij den loop der wereld noemen, hierin te leeren oorzaken van effecten onderscheiden, en derzelve geregelde opvolging vaststellen. Indedaad, alle vorderingen in wetenschap en ervaring steunen op deze twee grondslagen. Geene uitgebreide kennis van het heelal, indien de ziel het vermogen niet bezitte, van bijzonderheden te bevatten en te vereenigen onder een kleiner aantal algemeene begrippen; en geen inzicht in deszelfs toekomstig bestaan, waarop de berekeningen der wetenschappen, waarop schranderdheid van oordeelen voorzigtigheid in het bestier van het leven gevestigd zijn, zonder onveranderlijkheid van oorzaken.

Zich

Zich te verheffen van algemeener tot algemeener begrippen, komt overeen met wat in de taal der scholen wordt genoemd het zamentrekken onder soorten, geslachten, orden, klasfen, enz.; en het is in het vormen van deze, dat het vermogen der *abstractie* deszelfs eigenaardig werk vindt, en ook hierin, dat deszelfs nut ten klaarste wordt aan den dag gelegd. In het onderzoek naar oorzaken, evenwel, is de werking van dit vermogen, zoo als wij zullen trachten te doen zien, niet minder groot geweest, maar over het geheel minder heilzaam; en het is in dit gedeelte dat zich de meest gegronde beschuldigingen opdoen, welke tegen dit vermogen kunnen worden ingebracht, en deszelfs misbruik betreffen. Wij moeten derhalve de beschouwing van afgetrokkene bespiegelingen, waarin hetzelfde zich met de overige verstandelijke vermogens vereenigt in allerlei redeneringen, doen voorafgaan door een onderzoek naar deszelfs meer bepaald gebruik in de vorming der afgetrokkene denkbeelden van geslachten enz., en deszelfs invloed op onze gewone begrippen omtrent oorzakelijkheid, benevens de gevolgen van dien in de beoefening der wetenschappen. Hiermede zouden wij dan ook aanstonds een aanvang maken, zoo niet de duidelijkheid vereischte dat wij, de zaak een weinig lager opnemende, korteljk den aard zelven van afgetrokkene denkbeelden, ter onderscheiding van andere, aantoonen. Beginnende dan met het eenvoudigste, hopen wij de vraag voldoende te zullen omvatten, opklimmende aldus:

Wat zijn afgetrokkene denkbeelden? Wat is geweest, en moet zijn het gebruik derzelve in de

10 OVER HET WARE GEBRUIK EN MISBRUIK  
vorming onzer begrippen van geslacht en oor-  
zaak? Wat is gebleken derzelve wezenlijk nut  
te zijn in onze redeneringen in het algemeen?

Daar de behandeling niet enkel bespiegeld mag  
zijn, maar, naar luid der Vrage, voornamelijk  
moet toegepast worden op het *voordeel* van abstra-  
ctiën, ter *beyordering* namelijk *der Wijsbegeerte*  
*en ontdekking van nuttige waarheden*, en derzel-  
ver misbruik in de *misvattingen en nadoelen*, wel-  
ke zij kunnen hebben veroorzaakt, zijn wij ver-  
plicht aan het Eerste Hoofdstuk eene weinig geëven-  
redigde korthed te geven, en hetzelfde meer te  
doen dienen tot eene *bepaling* van het afgetrokke-  
ne, dan wel tot een psychologisch onderzoek van  
deszelfs oorsprong.

## EERSTE HOOFDSTUK.

## OVER DEN AARD VAN AFGETROKKENE DENKBEEDEN.

Als men, naar gemeen gebruik en woordelijke beteekenis, denkbeelden afgetrokken noemt, zoodra men in eene zaak eenige derzelve eigenschappen aanschouwt, de overige in de aanschouwing uitsluit, schiet men ver te kort om den wijsgeerigen zin der benaming te bepalen. *Eenzijdig aanschouwen*, in een goeden zin van zijne aandacht te vestigen op bepaalde punten, klimt niet tot de hoogte waarop men zeggen kan te *beschouwen in het afgetrokkene*. Zoolang een enkel voorwerp, hetzij der zintuigen, hetzij van gehengen of verbeelding, voor den geest tegenwoordig is, blijft het *bijzonder*, of men dan alle deszelfs gedeelten in eens zoeke te omvatten, dan of men zich sommige met meerdere levendigheid begeere voortstellen; en de voorstelling kan dan slechts meer of min *volledig* zijn. *Afgetrokken* wordt het, wanneer men hetzelfde vergelijkende met andere gelijksoortige voorwerpen, de eigenschappen, waarin zij overeenkomen, afzondert van die, waarin zij verschillen, deze laatste verwaarloost, en de eerste alleen tot een onderwerp van overweging maakt. Alsdan stelt men ter zijde eenige der omstandigheden van ieder, en bepaalt zich tot den gemeenschappelijken aard derzelve; in de kunstwoorden der wijsbegeerte, de *individualiteit* verdwijnt, en het *abstract* of het af-



afgetrokken denkbeeld derzelve blijft alleen overig.

Dit kan het gemakkelijkst verstaan worden uit de wiskunst. Eene regte lijn, met krijt beschreven, blijft altijd een bijzonder voorwerp, en het komt aan velen twijfelachtig voor, of eene éénige lijn ooit het afgetrokken denkbeeld van lengte zoude hebben doen ontstaan; maar hoe die ook zij, zeker is het dat men in de wiskunst niet beschouwt de lijnen zoo als die ter opheldering beschreven zijn, gevormd uit krijt of inkleedeelen, of gesneden in metaal of ivoor, en onder welke geene twee, ofschoon even lang, volkomen gelijk zijn; maar derzelve gemeene eigenschap van lengte en rigting, en dat het van deze eigenschappen alleen is dat de voorstellen be-  
toogd worden. Hoe meerder, en hoe verschillender de voorwerpen zijn, welker overeenkomst men wil beschouwen, des te meerder bijzonderheden zullen er verwaarloosd worden, en des te weniger eigenschappen overblijven, in het afgetrokken denkbeeld derzelve, zoodat dit denkbeeld ten hunner opzigte hoe langer hoe meer afgetrokken zal worden. Dus, in het voorgestelde geval, indien men regte lijnen te zamen met kromme beschouwt, verliest zich de bepaalde rigting der deelen en men bekomt het algemeener denkbeeld van *lijn*. En lijnen wederom te gelijk met andere figuren bevattende, verdwijnt zelfs datgene wat lijnen weer bijzonderlijk kenmerkte, en blijft slechts overig hare gemeene eigenschap van *grootheid*.

Indien aldus in eene juiste bepaling der woorden, het eigenlijk *beschouwen in het afgetrokkene*, naar ons inzien, verschillend moet gerekend worden van het *afzonderlijk beschouwen van een gedeelte*, zoo als men ons geredelijk toestemmen, dat de benaming

ming van afgetrokken denkbeeld nog veel minder behoort gegeven te worden zonder onderscheid aan alle denkbeelden, welke geen dadelijk voorwerp der zintuigen tot oorsprong hebben; als of alles afgetrokken ware wat de ziel zich voorstelt in hare inwendige bespiegelingen, wanneer geene dadelijke aandoening der zintuigen hare aandacht trekt: eene manier van het woord te gebruiken, niet vreemd aan de meeste werken welke niet bepaaldelijk over een psychologisch onderwerp handelen, en maar al te gewoonlijk in dezulke, welker oogmerk het is de onzekerheden of dwalingen in dit vak van wetenschap met levendige kleuren aftefchilderen. Wij meenen dan, in de tweede plaats, afgetrokken denkbeelden zorgvuldig te moeten onderscheiden van diegene, welke, alhoewel niets stoffelijks, echter bijzondere zaken voorstellen, zoo als bijzondere gewaarwordingen en aandoeningen der ziel zelve, daden van menschen, betrekkingen van allerlei aard welke er tuschen voorwerpen en verschijnsels, stoffelijk en niet stoffelijk, bestaan. Deze moeten niet zelve beschouwd worden als eigenlijk afgetrokkene denkbeelden, zoolang ieder bepaald is tot een bijzonder voorwerp, maar zij kunnen in de beschouwing op hunne beurt aanleiding geven tot afgetrokkene denkbeelden, en zij openen aldus het veld waarop de intellectueele wetenschappen, de wijsbegeerte der oudheid en geschiedkunde, de regtsgeleerdheid, zedekunde, landhuishoudkunde, met derzelve uitgebreide takken, zich vestigen kunnen.

Uit deze bepalingen volgt, dat in het afgetrokkene te beschouwen overeenkomt met zich zekere gemeene eigenschappen voorteltellen, en dat derhalve *afgetrokkene denkbeelden* in de meeste gevallen met

*algemeene denkbeelden* kunnen worden gelijk gesteld, eene verwisfeling van uitdrukking, van welke wij ons dan ook in het vervolg, wáár het veilig kan geschieden, zullen bedienen.

Over den oorsprong van afgetrokkene denkbeelden en derzelver betrekking tot de taal waarin zij worden uitgedrukt, dat is, tot *algemeene woorden*, is veel getwist; en het ware mischien van belang zelfs voor de tegenwoordige vraag, welke de grenzen betreft binnen welke het afgetrokkene in onze wijsgeerige bespiegelingen moet worden besloten, indien deze psychologische vraag als beslist konde worden beschouwd. In de onzekerheid welke op dit stuk nog heerscht, zullen wij ons vergenoegen met twee der meest uiteenloopende gevoelens kortelijc te vermelden, en ons duidelijcshalve tot een derzelve te bepalen, zoo al niet om onze overtuiging te kennen te geven omtrent een duister punt, ten minste om tot rigfnoer te dienen der bewoordingen, in welke wij ons omtrent de eigenlijke stoffe dezer verhandeling zullen uitdrukken.

Alle stelsels komen ten laatste overeén, dat het afgetrokken of algemeen denkbeeld eener zaak, zekere gemeene eigenschappen, of punten van overeenkomst, betreft tusfchen de voorwerpen in hetzelfde vervat. Het vershil ligt hierin, dat sommige het algemeene denkbeeld als den oorsprong aanzien van de overeenkomst der voorwerpen, terwijl andere de overeenkomst der voorwerpen aanzien als den oorsprong van het algemeene denkbeeld. De laatste wijze van voorstelling is die aan welke wij de voorkeur zullen geven. Uit dit oogpunt beschouwd, is het verslag der zaak aldus. De ziel heeft de gewaarwording van zekere voorwerpen als tegenwoordig

dig (\*) aan haar, op een bepaald oogenblik, niet lang, of zij ontwaart tevens zekere betrekkingen tuschen sommige derzelve, onder andere die van *gelijkenis*, of *gelijkheid in sommige opzigten*. Het zijn nu betrekkingen van *gelijkenis*, welke, in worden gebragt, het algemeen denkbeeld van die voorwerpen te kennen geven. Wij rigten onze oogen naar zekere voorwerpen; wij gevoelen tuschen sommige eene zekere overeenkomst, welke wij door het woord *plant* uitdrukken; tuschen andere eene andere overeenkomst, welke wij door het woord *dier* uitdrukken. Wij aanschouwen vervolgens deze laatste meer bepaaldelijk; bespeuren al wederom eene grootere overeenkomst tuschen sommige, deze drukken wij uit door de woorden *viervoetig dier*, *vogel*, *insect*, enz. Het is klaar dat er in het eerste geval niet bestaat, eene roos, eene lelie, eene tulp, en eene plant, maar dat deze laatste een woord is beteekende zekere gemeene eigenschappen van de vorigen.

Het tegenovergestelde gevoelen keert deze beschrijving om: het is of het algemeen denkbeeld van *dier* zelf, of een nog algemeener vermogen van eenheid daartestellen, hetwelk, vooraf bestaande, onder eene afdeeling zamentrekt het *viervoetig dier*,

(\*) Wij merken aan, eens vooral, dat in deze en dergelijke uitdrukkingen, *tegenwoordig aan de ziel*, wij ons slechts aan het gebruik en de gesteldheid der taal onderwerpen. De ziel, hoe zamengesteld wij haar in onze analyse van denkbeelden voorstellen, is altijd uit haren aard één; en de onderscheidene denkbeelden, aandeningen, vermogens, waarin wij haar verdeelen, zijn slechts, zoo als metafysici met regt aanmerken, verschillende wijzen van bestaan van één en hetzelfde wezen.

*dier*, den *vogel*, het *insect*; het is insgelijks het algemeen denkbeeld van *plant*, of hetzelfde vermogen op anderen toegepast, hetwelk ons die bijzondere overeenkomst voor oogen stelt, welke wij menen te bespeuren in *roos*, *lelie*, *tulp*.

Dit verschil van gevoelen wordt hoe langer hoe meer ingewikkeld, naarmate men zich van het waarnemen van enkel stoffelijke voorwerpen verheft tot de vrijer scheppingen der verbeelding, en men in het binnenst der metaphysiche verklaringen indringt. In de uitkomsten dezer naauwelijks genaakbare duisterheden van het menschelijk wezen, is het echter wederom te herkennen, kenschetsende tweederlei aanhangers ten duidelijkste met den stempel van hunnen oorsprong. Zoodat, b. v., iedere oordeelvelling volgens de eenen slechts de uitdrukking is van eene bijzondere betrekking, welke men ontwaart tusschen de zaken welke zij betreft, terwijl volgens de anderen, deze betrekking door een vermogen der ziel op de zaken, als een band ter vereeniging eener losse zelfstandigheid, wordt toegepast en gedrukt. Hierbij moeten wij stilstaan. Daar wij de zaak opnemen waar de twee partijen overeenkomen, of bijkans overeenkomen, moeten wij in de bovengemelde verklaring blijven berusten. Onze keuze hieromtrent nader te billijken, zoude het onderzoek der zaak zelve medeslepen. Wij zullen echter eenige aanmerkingen hieromtrent wagen, wanneer het ons zal voorkomen, dat de theoretische gevoelens op dit stuk gewigtige gevolgen met zich voeren in de praktijk, dat is, in de bespiegelingen zelve.

---

 TWEEDE HOOFDSTUK.

 OVER HET AFGETROKKENE IN ONZE BEGRIPPEN VAN  
 GESLACHT EN OORZAAK.
 

---

*I Afd. Over geslachten (genera).*

## 1. Stoffelijke voorwerpen.

De voorwerpen alle te kennen, welke de natuur in hare werken oplevert, zoude met den beperkten levensloop en bekrompene vermogens der menschen onbestaanbaar, en dus volstrekt onmogelijk wezen, zoo niet bij het zintuigelijk waarnemen van dezelve tevens een ander verschijnsel in de ziel plaats had, waardoor zij onderling als verbonden wierden, en hierdoor geschikt gemaakt om in het geheugen geprent te worden. Te weten, verscheiden voorwerpen kunnen niet tegelijk aan de ziel voorgesteld worden, of er ontstaat dadelijk het gevoel of de gewaarwording van gelijkheid in sommige opzigten, ongelijkheid in andere. Dezelfde punten van overeenkomst in onderscheiden voorwerpen doen geboren worden een algemeen of afgetrokken denkbeeld van derzelver *gelijkenis in dit opzigt*. Het zijn deze afgetrokkene denkbeelden van gelijkenis, welke in de Na-

tuurlijke Historie door de woorden *geslachten*, *soorten* (*genera*, *species*) of andere benamingen uitgeduid, ons in staat stellen de voorwerpen te verdeelen, en onder éénen naam geheele reeksen van lichamen voor den geest te brengen. Gewoonte en onderwijs hebben vervolgens in onze gedachten die denkbeelden met ieder bijzonder voorwerp verbonden; zoodat het zien, bij voorbeeld, van een dier dadelijk aan den geest vertegenwoordigt die punten van overeenkomst met andere dieren, welke om die reden onder ééne soort en ééne benaming begrepen zijn. En deze verbinding raakt zoo diep in den geest geprent, dat er een zeker gebruik van de metaphysische analyse vereischt wordt, om den waren oorsprong van algemene eigenschappen, welke men in één voorwerp meent te bespeuren, te erkennen. Dit zal bevattelijker worden, zoo men zich een dier verbeeldt, afwijkende in gedaante van al wat men tot nog toe ergens gezien heeft; hetwelk op het eerste gezigt zekerlijk geen denkbeeld van eenigerlei *soort* zoude verwekken, dan alleenlijk, door deszelfs verplaatfingen, die van *dier* of *levend wezen*.

Uit het gezegde blijkt, dat in de wetenschappelijke beschouwing der natuur, welke de Natuurlijke Historie voordraagt, niet minder dan in de oppervlakkige waarneming van dezelve door onkundige oogen, ieder voorwerp, zoo als het zich aan den geest voorsfelt, hetzij onmiddelijk door de zinnen, of door de vertegenwoordigende magt van het geheugen, moet aangezien worden als in deszelfs aard tweeledig, bestaande gedeeltelijk uit eene oorspronkelijke zielsaandoening door de zinnen teweeggebracht, gedeeltelijk uit denkbeelden in de ziel zel-

ve ontsproten (betrekkingen, namelijk, van gelijkenis, welke zij gevoelt bij het waarnemen, of de tegenwoordigheid van meer dan eene zaak) en met hetzelfde verbonden en vereenigd. De oogen openende in een vreemd landschap, meenen wij dadelijk een *hoog* boom, een *verheven* berg, eene *uitgestrekte* vlakte, door het gezigt te bespeuren. Dat evenwel de denkbeelden van *hoog*, *verheven*, *uitgestrekt*, niet oorspronkelijk met de voorwerpen zelve door de zintuigen zijn ingevoerd, maar door het gelijktijdig aanwezen van vele, en daaruit ontstane vergelijkingen; in de ziel zijn teweeggebracht, en door de ziel zelve met ieder voorwerp vervolgens verbonden, is aan den ervarenen in de metaphysica genoegzaam bekend. Maar zoo die zelve voor den oorsprong en wezenlijken aard van de wetenschappelijke verdeelingen (clases, ordines, genera) nog eenig betoog mogt behoeven, zoude het slechts noodig zijn twee natuurkundigen te veronderstellen, die hetzelfde ligchaam beschouwen, maar ieder onkundig is van het verdeelingstelsel van den anderen: de een zal in het ligchaam een zeker geslacht erkennen, de tweede een geheel ander; volgens den eersten zal het gerangschikt moeten worden onder een zeker aantal lichamen, en daarmee schijnen overeen te komen; volgens den tweeden zal het behooren tot een geheel ander getal, en hiermede alleen, uit hoofde van de door hem aangenomene punten van vergelijking, gelijksoortig wezen. Stel een en denzelfden erts voor, aan den verzamelaar en praktisch kenner van uiterlijke hoedanigheden, en aan den geleerden en wiskundigen beoefenaar van de mineralogie van Haüy: elk zal in hetzelfde voorwerp een geheel ander geslacht, of



plaatfing in de algemeene huishouding der natuur erkennen.

En evenwel is de wezenlijke aard van hunne verdeelingen, zoo als zij wijsgeerig befchouwd voorkomen, aan natuurkundigen niet zelden ten eene-maal onbekend. Dezelve zijn geheel *betrekkelijk*, dat is, ontleenen haren oorsprong niet uit één voorwerp, maar uit de tegenwoordigheid van verscheiden, en bovendien eene betrekking insluitende welke aan vele toebehoort, en dus een algemeen denkbeeld van die betrekking opleverende, zijn zij afgetrokkene denkbeelden in den naauwkeurigften zin van het woord. Dit nu altijd voor oogen te hebben, zoude het doel niet bereiken diergenen, welke de verdeelingen zelve, niet den oorsprong dezer in de ziel, van noode hebben. Maar, aan den anderen kant, door op dit stuk geheel en al onkundig te blijven, en het geslacht of foort als iets wezenlijks in ieder ligchaam bestaande te oordeelen, vervallen zij in den zelfden mislag met degenen, die aan den boom zelve *grootte*, aan den heester *kleinte*, aan het veld *uitgesprektheid*, aan het pad *engte* toeschrijven.

Dat dit echter meestal het geval is, blijkt uit onderscheiden omftandigheden. Het blijkt uit het gevoelen, dat eene plant of een dier, welks aard nog niet onderzocht is, maar in het een of ander verdeelingstelfel onder een zeker geslacht of foort valt, ook in deszelfs geheel bestaan en functiën, dat is, in deszelfs overige eigenschappen en gronden van vergelijking, met dit bepaalde geslacht of foort, zal overeenkomen: een gevoelen dat, hoe algemeen ook bij menschen ontftaande, den natuurkundigen slechts een bloot vermoeden, en naauwelijks een

ver-

vermoeden, moet opleveren. Het blijkt uit de zucht bij de meesten dezer te bespeuren, om het *natuurlijke stelsel* te ontdekken, dat is, de schikking waardoor alle voorwerpen in de natuur door duidelijke en door de natuur als het ware zelve aangewezen kenteekenen van elkander afgescheiden zouden zijn; en hun geheim misnoegen van hiernaar tot nutte vruchteloos te streven. Offchoon nu ten opzichte van naauwkeurigheid, uitgestrektheid, en gemakkelijheid veel opteletten valt, waardoor zich het eene stelsel in de Natuurlijke Historie boven het ander laat aanprijzen, is het echter zeker: 1° dat het bij elkander plaatsen van sommige voorwerpen, en afzonderen van andere, ontstaat uit eene bewustheid van gelijkfoortigheid in de eerstgenoemde, en van ongelijkfoortigheid in de laatste; 2° dat gelijkfoortigheid niet volstrekte gelijkheid, maar gelijkheid *in sommige opzichten* aanduidt; 3° dat, even als gelijkheid *in sommige opzichten* niet noodzakelijk gelijkheid *in alle opzichten* medebrengt (\*), zoo ook on-

ge-

(\*) Men kan hieruit het onderscheid zien tusschen de oorspronkelijke manier van redeneren, en die welke de ondervinding der waarheid heeft daargesteld. Dat gelijkheid *in sommige opzichten* gelijkheid *in alle opzichten* natuurlijk doet besluiten, is blijkbaar in den ongeoeffenden geest, en zelfs bij alle menschen in die dingen waarin zij geene vergissing ooit ondervonden hebben noch verwachten. Het geluid van himiken, b. v., doet een ieder stellig besluiten dat er een paard aanwezig is. Kinderen brengen gretig naar den mond al wat maar de minste overeenkomst heeft met eene geliefkoosde lekkernij. De wilde Eskimaux, een groot schip in zee ziende dobberen, vroeg van wár dit ontzaggelijke *dier* kwam? Het is slechts, wanneer in het navorischen van onbekende dingen, men zich in zijne verwachting menigwerf vergist heeft, dat men het onzekere van dergelijke besluiten leert ontdekken. Aan den geoeffenden onderzoeker naar waarheid is dit zoodanig bewezen, dat zoo deze

gelijkheid in sommige opzigten geen grond moet opleveren om dezelve in alle opzigten, dat is eene *volsprekte ongelijkheid* te besluiten; dat, derhalve, een *natuurlijk selsel*, waarin alle deelen volkomen van één gescheiden zouden zijn, waarin de gelijkfoortige termen A, B in zoodanige betrekking met de termen M, N stonden, dat er tuschen A en M, b. v., geene overeenkomst of verschil zoude kunnen bestaan welke ook niet tuschen B en M of A en N bestaat, dat zulk een *natuurlijk selsel*, zeggen wij, eene vooronderstelling is, welke de natuur tot hutoe niet geregtigt, maar die veelmeer strijdig is met de daadzaak, dat lichamen in ééne afdeeling bij elkander geplaatst, van elkander gescheiden, en met andere in verschillende afdeelingen zouden overgaan, zoo men andere punten van overeenkomst en verschil tot grond van de verdeeling vooraf had daargesteld.

Er is eene andere wijze van voorwerpen te onderscheiden. Gelijk het bespeuren van verschil tuschen de gedaanten en hoedanigheden der voorwerpen aanleiding heeft gegeven tot het daarstellen van geheel onderscheidene geslachten, zoo heeft de waarneming dat eene en dezelfde gedaante, of hoedanigheid, *in mate* kan verschillen in onderscheiden lichamen, en trapsgewijze tot andere overgaan, de *Reeksen* doen geboren worden. Het oogmerk dezer verdeling, even als van de vorige, moetende zijn om de verbazende en anders onbevatbare verscheiden-

den tegen de stelling van 3<sup>o</sup>, zelfs stilzwijgend, mogt handelen, hij geacht zoude worden een mislag te begaan; en zoo al eens zijne gevolgtrekking waar bevonden werd, dezelve echter voor een gelukkig vermoeden, eer dan voor een redelijk besluit zoude worden aangezien.

denheid der natuur magtig te worden, en tot overlevering geschikt te maken, moeten alle pogingen, welke ter verbetering of volmaking op dit stuk worden aangewend, naar dit oogmerk gerigt, en aan dit oogmerk alleen getoetst worden. Al wat dit te buiten gaat, al wat zou strekken om eene volkomene reeks te veronderstellen, waardoor de voorwerpen als aanéengeschakeld ons *natuurlijk* door het ganfche zamenfel van het heelal zouden geleiden, zonder fluiting en met volmaakt gemakkeliken overgang van het een tot het ander, zoude flechts zijn eene ingebeeelde volmaaktheid van iets dat ons eigen werk is op de werken der natuur overtebrengen. Naarmate men eene andere eigenfchap aanneemt om den overgang van de eene fchakel naar de andere uittemaken, zal eene andere reeks geboren worden. De wet van verwantschap of overgang (*lex continuitatis*) welke in acht genomen wordt, zoo men de vrijheid van verplaatfing in lichamen befchouwt, zal aan het eene einde der keten den loggen rotsfteen, aan het andere den denkenden en ondernemenden mensch plaatfen. Stel nu, in de plaats van dit kenmerk, het tijdverloop tufchen de geboorte en de ontbinding van dezelfde lichamen; en de mensch verlaat aanftonds zijne hooge ftandplaats onder het gefchapene op aarde, en vervalt, door eene nieuwe wet van verwantschap, beneden eene menigte wezens, boven welke hij zich eerst verhief. Hoe gebrekkig, en in de beoefening der Natuurlijke Historie hoe onwijsgeerig ook, de reeks zijn zoude, welke volgens de *grootte* der lichamen zoude ingerigt zijn, zoude eene keten, aldus door de voetmaat vastgefteld, in haren aard even *natuurlijk* zijn als de kunnigfte, waardoor men ons onge-

voelig alle de gewrochten der wereld voor oogen zoude doen verschijnen. Dezelfde ideale volmaaktheid, welke wij aan stelsels van geslachten in onze verbeelding toeschrijven en te vergeefs zoeken te vinden in de natuur, heeft het denkbeeld van eene éénige, en volmaakte Reeks, doen geboren worden. Dit denkbeeld nu aantemen, als naar hetwelk de natuur zich moet gedragen; en hetzelfde dus opte zoeken in hare werken, in volle vertrouwen van het bewaarheid te vinden, is een misbruik van het afgetrokkene in de beschouwingen, waarvan wij thans handelen.

Wij zullen op deze beide wijzen van verdeelingen, door affcheiding in *geslachten*, of door opvolging in *reeksen*, slechts nog aanmerken, dat vermits dezelve zekerlijk ontstaan uit eene beschouwing van bestaande voorwerpen, en de eene meer dan de andere aan de voorwaarden eener goede verdeling beantwoordt, men dus de eene natuurlijker dan de andere kan *noemen*; mits men zich altijd herinnere dat dit slechts eene benaming is korthedshalve gebezigd, om een verschil aanteduiden, hetwelk in zekere omstandigheden der zake, niet in haren oorsprong, gelegen is. Het zoude ook mogelijk wezen dat er onder de voorwerpen der natuur een verdeelings stelsel konde bepaald worden, welk aan de vereischen der natuurkundigen ten volle beantwoordde, en aan geen gebrek onderhevig was, te weten, volkomen duidelijk en van elkander geheel afgescheiden *genera*, of eene volmaakt doorgaande keten of reeks; aan welke dan de naam van *natuurlijk*, zoo men wilde, met het meeste recht zoude toekomen. Maar deze volkomenheid is nog door niemand gevonden, en is (oordeelende naar de tot

nu

nutoe bekende gesteldheid der natuur) waarschijnlijk ook niet te vinden. Het is nu de overtuiging *a priori* dat dezelve bestaat, en het zoeken naar dezelve als naar iets dat, gelijk een begraven schat, verborgen, maar echter zeker te vinden is, welke uitmaakt hetgene wij in deze zaak gezegd hebben het misbruik van het afgetrokkene te zijn.

Dit hierbij gevoegd hebbende, om zooveel mogelijk dubbelzinnigheid voortekomen, welke zoo ras in metaphysische onderwerpen uit de woorden zelve ontstaat, meenen wij op dit eerste stuk genoeg gezegd te hebben. Daar immers de Natuurlijke Historie hare verdeelingen in zoo verre tot hoofdonomerk gebruikt, en geene verdere gevolgtrekkingen daaruit noodzakelijk ontleent, heeft de mislag, welken wij vermeld hebben, ook minder invloed. Degenen die denzelven begaan, koesteren een onnaauwkeurig denkbeeld, maar dit denkbeeld is niet zoo zeer een eerste stap tot eene redenering, welke daarvan de gevolgen zou kunnen gevoelen. Het is dus genoegzaam denzelven aantetuiden, om denzelven hierdoor alleen voortekomen.

Een punt echter verdient opmerkzaamheid, omdat het beschouwd kan worden als een gevolg van het voorgaande. Door soorten, of algemeene hoedanigheden welke die verschillende soorten uitmaken, te beschouwen als een bestanddeel der lichamen, hetzij uitdrukkelijk, zoo als in sommige oudere stelsels van wijsbegeerte, of stilzwijgend zoo als de meesten doen, komt men eindelijk tot eene hoedanigheid, welke aan alle gemeen zijnde, dus ook gehouden wordt voor een bestanddeel van alle. Zoo men namelijk in zijne gedachten alles van lichamen afscheidt, waardoor zij onderling verschillen, blijft

er ten laatste iets over, dat hetzelfde is in alle. Die nu wordt genaamd de *stoffe*, *materia*; waarvan geene andere definitie kan gegeven worden dan door de denkbeelden zelve optenoemen, van welke *stoffe* eigenlijk slechts de naam is: te weten, *uitgestrektheid*, *deelbaarheid*, *ondoordringbaarheid*, *beweegbaarheid*. Deze *stoffe* nu is in alle lichamen; hoedanig is zij? is eene vraag door de oude wijsgeeren in alle hunne navorschingen omtrent de natuur ter beantwoording voorgesteld; eene vraag welke, niet-tegenstaande eene langdurige ondervinding, hedendaagschen nog schier voor den geest zweemt. Deze *stoffe* is klaarblijkelijk tot nogtoe een afgetrokken denkbeeld: geene kunst, geene bewerking welke door de zintuigen bespeurd wordt, maar alleen eene bewerking der ziel heeft dezelve daargesteld. Immers hoe moeilijk het ook zij, althans in den tegenwoordigen staat der metaphysische wetenschappen, juist te bepalen in iedere gewaarwording, welke de eigenlijke zintuigelijke aandoening zij, en wat gedeelte zij toeteschrijven aan denkbeelden in de ziel zelve onmiddelijk uit voorafgaande aandoeningen ontstaan, is het evenwel niet moeilijk, na behoorlijk onderzoek, een ligchaam als verschillend van een ander te beoordeelen. Hiertoe is ook die juiste bepaling niet noodig. Want één ligchaam is anders dan een ander, door het zamengestelde uitwerkfel hetwelk ieder op de ziel heeft, hoe dan ook de mataphysica dit uitwerkfel in hare deelen moge hebben opgelost, of in vervolg van tijd zal oplossen. Al zoude op dit stuk nog niets stelligs bekend zijn, is het evenwel zeker dat de vijftig of zestig elementen, welke scheikundigen thans tellen, duidelijk, wanneer men die ieder nagaat, verschillen. En

der-

dergelijke verschillen zijn dan ook de eenigste welke in de natuurkunde moeten aangenomen worden. Zoolang dus de *stof* niet kan aangetoond worden even duidelijk als ieder dier elementen, als iets verschillend van al wat er van zamengefeld is, kan men niet verzekeren dat zij *bestaat*. Een natuurkundige moge haar vooronderstellen, zoo hij eene dergelijke hypothefis, welke regtstreeks aanloopt tegen al wat tot nutoe ondervonden is (namelijk dat hoe fijner de analysiſ, hoe grooter het getal elementen), met de leer zijner wijsbegeerte kan verzoeken. Een metaphyſicus moge haar als een voortbrengfel der ziele doen voorkomen, maar hij bekent hierdoor zelf, dat zij, niet door de zintuigen bekend gemaakt zijnde, niet als een lichamelijk voorwerp kan aangezien worden.

## 2. Onstoffelijke voorwerpen.

De eigenschappen en verschijnsels welke meer bijzonderlijk de ziele zelve tot onderwerp hebben, zoo als hare verschillende werkingen, gewaarwordingen en aandoeningen, worden alsmede door ons gerangſchikt volgens zekere bepaalde punten van overeenkomst, en begrepen onder meer of min algemeene benamingen; doch geene nadere ſtof van overweging voor ons oogmerk opleverende, behoeven dus geene nadere ontwikkeling. Wat wij in dit gedeelte voornamelijk bedoelen, zijn *algemeene waarheden*, welke als de uitdrukking van foortgelijke meer bijzondere waarheden dezelfde plaats bekleeden ten opzigt der *betrekkingen*, welke er tusschen voorwerpen bestaan, als de algemeene benamingen waarvan wij ſtraks handelden ten opzigt der



der voorwerpen zelve; en alzoo de zelfde opklimming vertoonen van bijzonderheid tot meerder en meerder algemeenheid of afgetrokkenheid, welke de laatste ons voorfelden in hunne verdeelingen van foorten, geflachten, klasfen, enz.; steunende eindelijk met deze op denzelfden grond, namelijk van ware of gewaande overeenkomst in bepaalde punten van vergelijking.

Immers ieder bijzonder besluit, uitgedrukt door eene propositie, beteekent eene bepaalde betrekking welke men vermeent te ontwaren tusfchen het onderwerp en hetgeen daarvan gezegd wordt, tusfchen het fubjectum en praedicatum. Soortgelijke betrekkingen uitgedrukt als behoorende tot meerder voorwerpen, verkrijgen hierdoor langzamerhand een hooger trap van algemeenheid; en zelve onderling vergeleken, brengen ons tot die verdeelingen, welke ARISTOTELES *praedicabilia*, latere wijsgeeren door andere benamingen hebben aangeduid, en tot andere foorten hebben gebragt; *Waarheid* eindelijk met een enkel woord omvattende al wat waar is bevonden in de duizenden van betrekkingen aan welke dat woord wordt toegekend. Het is uit de goede of verkeerde toepassing van algemeene waarheden dat het nut en het misbruik van het afgetrokkene ter harer opzigt moet beoordeeld worden; en in zooverre als deze toepassing kan ingelicht worden door de befchouwing van den aard zelveñ dier denkbeelden, is deze de gefchikte plaats voor hetgeen wij hierover meenen te moeten zeggen.

Ieder besluit, mits die uitdrukke de wezenlijke betrekking als ontwaard in den geest van hem, die oordeelt, is, ten opzigt van dezen, volkomen *waar*. Dan hoe verfchillend de besluiten omtrent

zaken, welke allen meenen dezelfde te zijn, naar de omstandigheden waarin zij voorkomen aan een ieder! De gesteldheid van ons redelijk wezen zoo-wel als de geschiedenis der menschelijke rede bevestigt dit. Vooreerst, de gesteldheid van ons redelijk wezen. Als men ziet hoe dat een denkbeeld een ander denkbeeld spoedig verwekt, en nagaat in der-zelver gedruige opvolging den loop der gedachten, sehier ieder oogenblik door de zintuigen, en harts-togten, als door invloeyende stroomen, of versneld, of opgehouden, of afgewend en van kleur en aard veranderd naar elders gedreven; en in aanmerking neemt, dat geene twee de aandacht eenigzins kunnen vestigen zonder aanleiding tot een betrekkelijk denkbeeld te geven, hetwelk op zijne beurt met andere verbonden nieuwe opvolgingen en nieuwe betrekkingen kan teweegbrengen: — zoude men haast twifelen of het mogelijk zij dat twee menschen juist hetzelfde oordeel over dezelfde zaak zouden kunnen vellen; daar het verschil in oorspronkelijke zielsgesteldheid, ondervinding, omstandigheden, en dus in verkregene denkbeelden, herinneringen, aangenomene gevoelens, vatbaarheid voor bijzondere aandoe-ningen, in den geheelen vorm en rigting van den geest, het bijkans onmogelijk maakt dat eene eenig-zins zamengefelde zaak dezelfde omstandigheden voor den geest van ieder zal stellen, niet meerder noch minder, alle met dezelfde mate van levendigheid, en dezelfde opvolging doen plaats grijpen van denkbeelden en betrekkingen. Het sehijnt evenwel dat hoe meer men de gelijkheid in sommige of alle dezer opzigten nadere, hoe meer de uitkomst ten naaste bij in allen dezelfde is; en wij bespeuren hier in het intellectueele een voorbeeld van die al-

magt

magt des Scheppers, welke in het natuurlijke zoo veel orde uit zoo vele schijnbare verwarring gebiedt, terwijl wij zijne goedheid niet genoeg kunnen prijzen, dat wáár zoo vele oorzaken van onzekerheid bestaan, het pad der waarheid ons niet geheel is gesloten. Het is een van de voornaamste oogmerken der Logica, alle die omstandigheden van verschil te ontwikkelen, en zoo veel mogelijk te vereffenen, en het oordeel van allen tot gelijkheid te brengen.

Ten andere, de geschiedenis openbaart ons in de verschillende omstandigheden van den geest als 't ware de aanleiding der verschillende besluiten. Hoe vele gevoelens worden nu als valsch beschouwd, welke door derzelver stichters niet slechts voor waar gehouden, maar voor waar bewezen werden. En met betrekking tot hunne manier van inzien, dat is, tot de omstandigheden welke zij voornamelijk in acht namen, waren die ook meestal *waar*. Het besluit waardoor PTOLEMÆUS de aarde in het middenpunt onzer wereld stelde, is ten opzigt van de redeneringen die hetzelfde uitmaakten, even *waar* als dat waardoor COPERNICUS, met een rijmer inzicht, of door een gelukkigen inval van verwaarloosde omstandigheden, die plaats aan de zon toekende. En hoe menigmaal gebeurt het niet dat bij het doorlezen van sedert lang omvergeworpen stelsels, men als met den vinger kan aanwijzen eene kleine omstandigheid, welke in acht genomen zijnde de waarheid reeds toen had doen uitvinden, en de dwalingen had belet.

Maar toont nu de geschiedenis hoe waarheid volkomener wordt naarmate de geest in zijne aandacht een ruimer veld omvat, en rijker wordt in daadzaken;

ken; en verklaart de gefeldheid van ons wezen hoe dat iedere nieuwe omftandigheid het befluit van het geheel *kan* wijzigen; volgt dan niet uit beiden, dat de *ontdekking der waarheid* uit haren aard *progresfief* is? en is die *progresfief*, zoo kunnen wij de waarheid van alle eenigzins zamengeftelde dingen flechts befchouwen als met betrekking tot de omftandigheden, welke tot nutoe zijn waargenomen of bekend gemaakt. Niet dat de waarfchijnlijkheid, dat onbekende omftandigheden en betrekkingen kunnen beftaan, niet in de eene zaak grooter is dan in de andere: onze middelen van kennis ftellen ons in ftaat dit eenigzins te beoordeelen; maar in onze onmagt om het beftaan van dezelve ftellig te ontkennen, fchijnt er hieruit tot de bevestiging en verbetering van onze befluiten, dat is, tot den voortgang der waarheid voltrekt vereischt te worden, dat men de omftandigheden, of anders, de zaak *in specie* zoo dikmaals mogelijk onderzoeke.

Algemeene waarheden dan, als de uitdrukking van gelijkfoortige betrekkingen behoorende tot veelere zaken, zijn een uitnemend middel om een aantal anderzins los verspreiden kundigheden zametrekken en te verbinden; mits de voorwerpen welke zij betreffen, en derzelve omftandigheden, in iedere zaak bepaald zijn, en als onveranderlijk ten harer opzigte kunnen worden aangezien. Bewaring en overlevering van kennis, beide worden zonder dezelve onmogelijk. Maar uit haren aard fchijnen zij weinig te kunnen bijbrengen tot het uitvinden van onbekende waarheden, dat is, of van foortgelijke betrekkingen te voren onopgemerkt tusfchen andere voorwerpen, of van geheel nieuwe foorten van betrekking; althans in hare toepafing hieroe

geven niet zelden aanleiding tot dwalingen. Want binnen hare eigenlijke grenzen beschouwd, blijven zij bepaald tot zaken zoo als die reeds erkend zijn, dus tot het bekende; hier buiten tredende, en uitgestrekt tot voorwerpen en omstandigheden welke *schijnbaar*, of in sommige opzigten, dezelfde zijn, kunnen zij dikwerf een besluit doen opmaken verschillend van hetgeen de beschouwing dezer zelve in haar geheel zoude teweegbrengen. Dit gevoelt ook een ieder bij het onderzoek eener nieuwe zaak, en de overtuiging hiervan is de grondslag van verscheiden praktische regels voor het uitvinden der waarheid. De Logica van ARISTOTELES heeft geleerd hoe men denkbeelden in eene reeks of redening kan verbinden, zonder eenige voorwerpen in het midden te brengen; zoodat men syllogismen met de letters van het a b c kan vormen, welke zelve niets beteekenen dan alleen zekere betrekkingen in welke zij onderling staan. Dan het is geene nieuwe opmerking, dat de uitkomst van dezen trant van redeneren zeer bepaald is gebleven; en als men den oorsprong van sommige belangrijke waarheden nagaat, of liever dien stillen voortgang van onze kennis, alwáár de ontdekking eener nieuwe waarheid meestal slechts de laatste ontwikkeling is van eenen langdurigen groei, en men slaat dan de oogen op de steilten der Ontologische en Cosmologische stelsels welke in het veld der wijsbegeerte pronken, men staat verbaasd over derzelve onvruchtbaarheid.

Er is ééne uitzondering aan hetgeen wij aangevoerd hebben: namelijk de Wiskunde, in welke geene omstandigheden behoeven in acht genomen te worden, om de stelligste, en onveranderlijkste waarheid

heid te erlangen. Het is evenwel van belang te weten waarin die uitzondering eigenlijk bestaat. Het zijn niet de waarheden, als de uitdrukking van zekere betrekkingen tusſchen wiſkunſtige voorwerpen, welke in haren aard verſchillen van andere waarheden; maar de wiſkunſtige voorwerpen zelve, welke, afgetrokkene denkbeelden zijnde, geene omſtandigheden kunnen bevatten dan die welke daarin door ons beſloten zijn, en in definitiën duidelijk opgenoemd en bepaald worden. Het afgetrokken denkbeeld van eene lijn, b. v., of de algemeene eigenschap van *lengte* in alle lijnen, is het eenige voorwerp tot hetwelk onze demonſtratiën omtrent lijnen behooren; en dit voorwerp blijft onveranderd, hoedanig ook wezenlijke lijnen in aard verſchillen, omdat deze verſchillen in alle andere eigenschappen beſtaan dan in de *lengte*, welke alleen in de wiſkunde beſchouwd wordt.

Maar er zijn weinig, zoo eenige, vakken van onderzoek, wáár aldus één enkel voorwerp, afgeſcheiden van alle omſtandigheden en wijzigingen, lang kan vervolgd worden. Wáár omſtandigheden invloed hebben, kunnen zij zonder nadeel niet verwaarloosd worden; en hier een wiſkunſtigen rede-neertrant te willen invoeren, zoo niet reeds op zich zelf eene dwaling, ſchijnt den weg te banen tot dwalingen. Wij hebben te dezer plaats gezegd wat uit den aard van algemeene denkbeelden ſchijnt te moeten voortvloeijen. Wij bewaren eene ruimere ontwikkeling hiervan tot het Derde Hoofdstuk.

---

 II Afd. Over oorzaken.

## 1. Stoffelijke voorwerpen.

De beschouwing van dit gedeelte zal vereischen dat wij vooreerst kortelijk, zoo duidelijk als wij kunnen, bepalen wat men door de *betrekking van oorzaak en effect* te verstaan hebbe. In de ontwikkeling hiervan, zal het noodig zijn naauwkeurig aftefcheiden de gewone uitdrukkingen met de daaraan verbondene denkbeelden, van de zaken of verschijnsels, welke tot dezelve aanleiding gegeven hebben, en welke alleen behooren in acht genomen te worden. Wij zullen dezelve om die reden beschrijven der wijze voordragen.

Het eerste dat men aantreft bij de beschouwing van twee verschijnsels, welke gezegd worden in de *betrekking van oorzaak en effect* tot elkander te staan, is, dat het eene *voorafgaat*, dat het tweede op het eerste *volgt*. Maar al wat iets *voorafgaat*, wordt niet gezegd deszelfs *oorzaak* te zijn; en al wat gebeurt, of verschijnt, het *effect* te zijn van iets anders dat hetzelfde is voorafgegaan. Wij moeten dan besluiten, dat één verschijnsel een ander kan voorafgaan, zonder gezegd te worden de oorzaak te zijn van dit andere als deszelfs effect. Maar voegen wij er nu bij, dat het eerste verschijnsel nooit plaats heeft of het tweede heeft plaats achtereenvolgens; en dat het tweede nooit plaats heeft of het eerste moet vooraf hebben plaats gehad; zoo zullen wij eene volledige beschrijving hebben van al wat omtrent dezelve indedaad waargenomen is geweest, waarom dezelve oorzaak en effect.

effect zijn genoemd geworden. Deze beschrijving kan dan in de drie volgende punten vervat worden: 1<sup>o</sup> het eene verschijnsel gaat altijd vooraf, het tweede volgt; 2<sup>o</sup> het eerste, of voorafgaand, verschijnsel heeft nooit plaats, of het tweede volgt; 3<sup>o</sup> dit laatsgenoemd verschijnsel heeft nooit plaats, of het eerstgenoemd was voorafgegaan (\*). Het is van belang aantemerken, dat men hierbij altijd stilzwijgend verstaat, *alle omstandigheden dezelve blijven*; anders immers zijn het niet meer dezelfde verschijnsels, maar indedaad andere, en de betrekking van oorzaak en effect kan dus ook verschillend zijn (†).

Dit

(\*) Zie deze voorstelling van de betrekking van oorzaak en effect in een werkje tot titel voerende: *Observations on the Relation of Cause and Effect*, by THOMAS BROWN. Edinburgh, 1806.

(†) Een steen in de lucht geworpen en toevallig op een mensch vallende, zou de oorzaak genoemd worden van de kwerfhuur. Onze beschrijving van wat oorzaak is blijft hierop even toepasselijk, zoo men de voorwaarde in acht neemt, dat *alle omstandigheden dezelve blijven*. Immers het is niet het *werpen van een steen* alleen, hetwelk de kwerfhuur veroorzaakt, maar het *werpen van den steen*, met alle de omstandigheden van plaatting van den persoon enz.; en deze maken gezamenlijk het verschijnsel uit; zoodat, indien zij juist dezelfde weder plaats hadden, ook zeker hetzelfde weder zoude geschieden. Hetgeen de toevalligheid uitmaakt, is slechts met betrekking tot ons *opmerk*, of *verwachting*, omdat wij het niet opzettelijk hadden ingerigt, en er geen vermoeden van hadden. In de *gegevene omstandigheden* was het effect niet toevallig. Eene *toevallige oorzaak* is, uit den aard der zake beschoofd, eene tegenstrijdigheid.

Dat de omstandigheden, waarin eenig bepaald verschijnsel plaats heeft, een wezenlijk deel van hetzelfde uitmaken, en dus verandering van omstandigheden een *ander* verschijnsel (hoezeer mogelijk gelijksoortig) daartstellen, behoort nimmer uit het oog verloren te worden. Immers hierdoor alleen ver-



Dit nu gefeld hebbende, en voöraf herinnerende dat wij hier niet handelen over het vinden van oor-

21-

mijdt men de ongerijndheid van verschillende effecten aan de zelfde oorzaak, of verschillende oorzaken aan een zelfde effect toetescrijven: iets dat in alle andere beschouwingen meestal zonder gevaar kan doorgaan, en overeenkomstig het spraakgebruik de korthed bevordert, doch in het onderzoek zelf naar den aard dezer betrekking, verwarring teweegbrenget. *Warm worden, zich uitbreiden, in beweging raken*, worden gezegd ieder uit velerlei oorzaken te ontstaan. Dan deze zijn niet eigenlijk benamingen van bepaalde verschijnsels, zij zijn algemeene uitdrukkingen insluitende eene menigte van verschijnsels die zich in zekere opzigten gelijken, en waarvan elk, bij eene stipte analysis van iedere omstandigheid, bevonden wordt een voorbeeld opleveren van gestadige opvolging, van onveranderlijkheid van oorzaak en effect. *Warm worden*, in dezen naauwkeurigen zin, is niet het effect van sterk loopen, maar *warm worden in zekere bijzondere omstandigheden* is het effect van lichaams beweging bij sommige dieren; of liever, het is de laatste schakel van eene keten van oorzaken en effecten, waarvan *loopen* de eerste is.

Insgelijks is het met behulp dezer inachtneming dat van de opvolging welke men in oorzaak en effect bespeurt, afgescheiden worden die opvolgingen, niet van enkele verschijnsels, maar van de uitkomsten van geheele reeksen van verschijnsels; gelijk als nacht gedurig op dag volgt, en dag op nacht, eb op vloed, en vloed op eb, vrede oorlog volgt, en door oorlog wederom vervangen wordt; waarbij niet blootelijk twee verschijnsels worden opgenoemd omdat slechts twee woorden zijn uitgesproken, maar het uitstekendste uit de rij staat voor de geheele rij: gelijk dan van eene opvolging, waarin een groot verschil in de onderscheiden gedeelten heerscht, soms meerder, soms minder schakels worden genoemd. *Komen, zien, en overwinnen* kunnen, door mischeuving van eene menigte gebeurtenissen en omstandigheden, in een bepaald geval zeer wel eene reeks uitmaken met onveranderlijke opvolging van oorzaken en effecten; terwijl op zich zelve beschouwd, *zien* en *overwinnen* zekerlijk geen bestendig gevolg zijn.

Welke definitie van oorzakelijkheid men ook verkieze, derzelve naauwkeurigheid in den wijsgeerigen zin hangt hiervan

ge-

zaken, maar over den *aard* van oorzaken welke als zoodanig reeds bekend staan; zoo vragen wij: is er nog iets meer in de gezochte betrekking, buiten hetgeen in de drie opgegevene punten vermeld is? Wij vragen naar geene denkbeelden welke de overweging van het waargenomene in ons zoude kunnen doen opkomen; wij vragen of er nog bovendien iets anders *plaats heeft* in eene bekende oorzaak en effect, dan dat het een voorafgaat, het ander volgt; het een nooit voorafgaat of het ander volgt insgelijks; dit andere nooit plaats heeft of het eerst moet zijn voorafgegaan? Zoo ja, en het is iets dat als eene daadzaak beseft, of zintuigelijk waargenomen kan worden (en anders behoort het niet tot de beschrijving van het gebeurde), moet het een *derde verschijnsel* zijn, welk *na* de oorzaak, en *voor* het effect plaats heeft, welk de tusschenruimte (als ik mij eens zoo mag uitdrukken) van de oorzaak en het effect in tweeën verdeelt. En in dat geval, wordt onze vraag niet beantwoord, maar slechts herhaald; want nu in plaats van *één* tweetal verschijnsels, welke als oorzaak en effect tot elkander staan, zijn er twee diergelijke tweetallen; namelijk, het eerste verschijnsel wordt oorzaak genoemd van dit nieuw gevondene als deszelfs effect; en dit laatste, op zijne beurt, oorzaak van het uiterste effect. Want de drie opgenoemde punten van beschrijving zijn hier even toepasselijk op bei-

geheel af, dat men slechts vergelijkte twee verschijnsels, welke men als *enkelvoudig* beschouwt, en waarvan elk in omstandigheden geplaatst is die of stilzwijgend of uitdrukkelijk genoeuen worden dezelfde te blijven.

beide; en wij herhalen dus de vraag in dezer voege: heeft er tusſchen eene *oorzaak* en derzelver *onmiddelijk effect* iets plaats, buiten de drie omſtandigheden van geſladige opvolging hier voren beſchreven?

Om tot een voorbeeld te komen. Een vlierbol in tegenwoordigheid gebragt van den conductor eener electrifeermachine, ſchiet naar denzelven toe. De conductor in deze omſtandigheden zou hier de oorzaak genoemd worden van het naderen des bols, indien het beſtaan eener electricke vloeïſtof ons niet bekend was. Op dit verſchijnel zijn dan ook toepasselijk de drie gemelde voorwaarden: ware eene of meer het niet, zonde ook niet de tegenwoordigheid van den conductor, maar iets anders, oorzaak van de beweging zijn genoemd geweest. Nu zegt de natuurkundige: de tegenwoordigheid van den conductor is wel de *aanleidende oorzaak*, maar niet de onmiddelijke, want er is eene vlugtige, ſubtiële, ſtoffe om denzelven henen geſpreid, en deze is de ware oorzaak van de beweging. Wat verrigt hij hierdoor meer, dan dat hij in de plaats van één geval, twee foortgelijke gevallen daarſtelt? te voren hadden wij: de tegenwoordigheid van den conductor in zijne gegeven omſtandigheden van aanraking met de machine enz. *als oorzaak*, de beweging van den vlierbol *als effect*; nu hebben wij: de tegenwoordigheid van den conductor enz. *als oorzaak* dat de electricke vloeïſtof zich om denzelven henen ſpreidt *als effect*, en deze vloeïſtof op hare beurt *als oorzaak* van de beweging *als effect*. Wij onderzoeken hier niet of die theorie van electriciteit goed is, wij vooronderſtellen dit; en alsdan redeneert de natuurkundige zeer ten regte, door de electricke vloeïſ-

vloeistof te stellen in zijne uitlegging tusfchen de daadzaak van de tegenwoordigheid des conductors en de beweging van den vlierbol. Maar het is klaar, dat hiermede de kennis van deze bijzondere beweging wel, maar niet van den aard der betrekking van oorzaak en effect is veranderd. In de twee voorhanden gevallen, even als in het eerste ééne geval, blijft die betrekking vervat in de drie bovengemelde voorwaarden; en wij vinden in dezelve niets om ter beantwoording van de vraag te dienen: heeft er buitendien nog iets plaats waardoor die betrekking wordt daargesteld? Ja al zoude de natuurkundige de werking der vloeistof op den vlierbol uitleggen, dat is, tusfchen derzelve aanwezig op den conductor en de beweging van den bol, nog een verschijnsel invoegen, of tusfchen dit laatste en de twee uiterfte nog twee, en zoo voorts de geheele keten van oorzaken en effecten openleggen, en het eindelijk zoo ver brengen dat hij die beweging bewees te ontstaan uit eene *impulsie* van de deeltjes eener onzichtbare stof tegen den vlierbol, of tegen de lucht; nochtans zoude de betrekking van iedere oorzaak tot derzelve effect niet meerder opgehelderd zijn dan toen wij in onze onkunde de tegenwoordigheid van den conductor zelve als onmiddelijke oorzaak aannamen. Want wat is eene *impulsie*, of botsing, met betrekking tot de beweging welke daaruit wordt gezegd te ontstaan? Zij is zelve eene oorzaak, en de beweging een effect; maar is derzelve betrekking in dit geval verschillend? Beschrijven wij het geheele verschijnsel: een bal in beweging nadert eenen anderen, gekomen zijnde in aanraking (ik zal hier zelfs volkomen aanraking voor mogelijk stellen), begint de tweede ins-

gelijks te bewegen; voeg hierbij de twee overige omstandigheden in 2<sup>o</sup> en 3<sup>o</sup> vermeld, welke hier ook plaats grijpen; en ziedaar eene volledige beschrijving van de botsing, welke dit verschijnsel op denzelfden voet stelt met alle andere oorzaken, hoezeer wij ons gewend mogen hebben (zoo als fraks te verklaren) om hetzelfde als iets veel *natuurlijker* of *noodzakelijker* dan alle andere te beschouwen.

Dit voorbeeld is slechts eene herhaling van hetgeen wij te voren in algemeene bewoordingen uitgedrukt hadden. Wij komen dus terug op de vraag, of er indedaad, dat is, in de verschijnsels zelve, iets meer plaats heeft dan het *gestadig op elkander volgen* van het effect op de oorzaak, in dier voege zoo als wij het uitdrukkelijk in drie voorwaarden bepaald hebben? Of is er in derzelve betrekking nog iets opgesloten, hetwelk in deze niet is uitgedrukt? Dat er in onze gewone manier van deze betrekking te beseffen meer ligt opgesloten, lijdt geen twijfel. Wat dit zij, zullen wij nu trachten te ontvouwen, opdat daaruit blijke dat dit *meerdere* een voortbrengsel is van onze eigene gedachten, overgebracht op en verbonden met die verschijnsels in de stoffelijke wereld welke daartoe aanleiding gegeven hebben.

Het is ten gevolge van eene wet van het geheugen, dat twee verschijnsels elkander opgevolgd zijnde, het eerste naderhand niet plaats kan hebben zonder dat de verwachting dadelijk in onze ziel oprijze, dat ook het tweede zal ontstaan. Dit geschiedt zelfs wanneer tuschen dezelve slechts eene toevallige overeenkomst van tijd heeft plaats gehad. Zoo als, b. v., eene zekere buitengewone gesteldheid der lucht, eene bijzondere vorming der wolken,

wel-

welke gepaard is gegaan met een zwaar huiselijk verlies van eenen geliefden bloedverwant, in het vervolg, zoo hetzelfde verschijnsel nog eens beseurd wierd, naauwelijks zonder schrik aangezien zou worden, zelfs door hen, wier rede dit als eene bijge-loovige vrees al ras zoude veroordeelen. Maar heeft nu deze opvolging, deze overeenkomst van tijd, tuschen twee verschijnsels *meermalen* plaats, leert de ondervinding dat dezelve *altijd* plaats heeft, zoo stijgt de verwachting dat het tweede zal volgen zoodra het eerste zich vertoont, van een bloot vermoeden tot de volkomenste zekerheid (\*). Men is overtuigd dat het eerste nimmer zal plaats hebben of het tweede zal er dadelijk op volgen: deze overtuiging prent zich in den geest, zoodat de denkbeelden zelve van beide het een zonder het ander niet meer opkomen, maar als onafscheidbaar zich met onze gedachten, en van daar met onze verrigtingen en werkzaamheden van ziel en ligchaam, met ons geheel bestaan, doorweven en vereenigen. Een  
man

(\*) Eene voortgelijke aanmerking als op bl. 21 verdient hier eene plaats. De oorspronkelijke strekking van den geest is, om bij het eerst plaats hebben van twee achtereenvolgende verschijnsels aanstonds te besluiten dat zij *altijd* aldus plaats zullen hebben. Een kind, zijne hand ééns in de kaars gebrand hebbende, mits zijn geheugen sterk genoeg is om niet de geheele zaak te vergeten, zal het geen tweede reis doen, en is even overtuigd, dat hij het doende, zich wederom zou branden, als of hij de langdurigste ondervinding van den brandenden aard van de kaars gehad had. Oorspronkelijk dient de *ondervinding*, dat is, het dikwerf beseuren van dezelfde zaak, niet om ons te overtuigen, maar om ons van die overtuiging terug te brengen; en ons, door menigvuldige teleurstellingen in het afgewachte, *toevallige* van *beständige* opvolging te leeren onderscheiden.

man twijfelt niet meer, of een slag met zijn arm zal beweging geven aan een houten bal, welke op de tafel voor hem ligt, dan dat hij zelf beftaat, en de bal voor hem aanwezig is. Zoude zijne hand op het onverwachts door den bal terug gehouden worden, hij zoude verbaasd zijn, en zonder eenige de minfte huivering verzekeren, dat de omftandigheden waarin hij dacht te handelen niet dezelfde zijn, dat de bal van onderen aan de tafel vast zit.

Deze overtuiging nu van wat plaats *zal* hebben, neemt allengkens in onzen geest eenen anderen vorm aan; klimt van *zekerheid* tot *noodzakelijkheid*. Hiertoe werken mede, de op deze verwachting gegronde berekeningen en daden van het leven, eindelijk de taal zelve waarin wij onze handelwijzen en derzelve beweegredenen uitleggen. Wat *zeker* is, *zal*, *moet*, plaats hebben: om het eene daartestellen, *moet* dat andere vooraf plaats hebben: zonder dit laatste, zal het bedoelde niet gefchieden: in dit derhalve is gelegen of het bedoelde gefchieden zal of niet: het tweede dus daartestellen, is eene *eigenschap* van het eerste: dit eerste *heeft de magt* om het tweede, dat wij bedoelen, te doen plaats grijpen. Dit gebruik van het woord *magt*, om aanteduiden dat een bepaald verschijnsel niet zal plaats hebben, of een ander, waarin deze *magt* gezegd wordt te berusten, moet eerst plaats gehad hebben, is zeer waarfchijnlijk ontleend zoo niet geheel, ten minfte grootendeels, uit de bewustheid van onzen *wil* (van welken het woord *magt*, bij uilmemendheid, wordt gebezigd), welke wij weten dat de zekere oorzaak is van allerlei bewegingen van het ligchaam. De wil ontftaat, en er gefchieden

den in een gezond ligchaam dadelijk eene reeks van achtereenvolgende zamentrekkingen der spieren, en de arm beweegt zich; of, om slechts de eerte en laatste schakel van de reeks in acht te nemen, de wil ontstaat niet of dadelijk beweegt zich de arm. Dit nu wordt uitgedrukt door te zeggen, dat de wil de *magt heeft* om, in een welgesteld ligchaam, den arm te bewegen. En dit overbrengende op de betrekking van oorzaak en effect tuschen stoffelijke verschijnsels, wordt ieder *voorafgaand* verschijnsel gezegd de *magt te bezitten* om zijn effect, of *volgend* verschijnsel, daartestellen. Eene uitdrukking ontleend uit de werking van ons eigen gemengd zamenstel van geest en ligchaam, en overgebragt op de overtuiging van wat plaats zal hebben in de reeks van achtereenvolgende verschijnsels (\*).

Aldus heeft het water de *magt* om het zout te ontbinden, de magneet de *magt* of *kracht* om ijzer tot zich te trekken, het vuur de *magt* om hetzelfde metaal te doen smelten; en deze manier van onze kennis van achtereenvolgende verschijnsels aan den dag

(\*) Wij kunnen ons geen verkeverener denkbeeld vormen van de almacht van God, en inderdaad dezelve op geene duidelijke wijze anders voordragen, dan door eene eenvoudige beschrijving van wat plaats heeft; en deze beschrijving komt volkomen overeen met het denkbeeld welk wij van oorzaken in het algemeen uitleggen. God, namelijk, is de *oorzaak* van al wat is. God wil, en de wereld verschijnt; God zeide, er zij licht, en er was licht; God wil, en mirakelen ontstaan. Al wat men tuschen Gods wil en het ontstaan van het *gewilde* zoude tuschenbrengen bij wijze van opheldering en verbinding, veroorzaakt duisterheid, en vermindert het verhevene, en, wij zeggen, het eenige voor den mensch vatbare, denkbeeld van *almacht*. Zie BROWN l. c. in de voorrede.



dag te leggen, veroorzaakt dat er schijnbaar iets meer in dezelve plaats heeft dan enkel *op elkander volgen*, dat er schijnbaar iets meer onder de verschijnsels verscholen ligt dan de verschijnsels zelve. Er is dan niet alleen de magneet, het ijzer, en de beweging van dit laatste in zekere omstandigheden van plaatsing, maar er is nog daarenboven de *kracht* van den magneet om deze beweging te veroorzaken. Er is niet alleen de nadering van de hand tot den bal met eene bepaalde snelheid, en de beweging van den bal met eene bepaalde snelheid na de botsing, maar nog buitendien eene *kracht* in de hand om den bal te bewegen. Dit vestigt zich nog dieper in onze gewone denkwijze, omdat natuurkundigen dikwerf, zoo als zij zeggen, *krachten uitleggen*; maar wij hebben reeds boven aangetoond dat zij hierdoor slechts eene nieuwe reeks van verschijnsels, ieder de oorzaak van het volgend genaamd, tusschen de twee uiterste ontdekken, maar geenszins den aard der betrekking tusschen twee *onmiddellijk achtereenvolgende* ophelderen; welke altijd slechts hierin blijft bestaan, dat het eene het andere volgt op de wijze door ons voorgedragen (\*).

Maar hergeen ons vooral tot het denkbeeld brengt,  
als

(\*) Het gestelde door CICERO (*de Fato. 15.*) „non sic „ causa intelligi debet, ut, quod cuique antecedit, id ei causa „ sit, sed quod cuique efficienter antecedit” doet niets af tegen een betoog, welks doel is te toonen dat *efficienter antecedere* van *antecedere* niet anders verschilt, dan als *bestendig voorafgaan* verschilt van *toevallig voorafgaan*, en hetwelk oorzakelijkheid doet bestaan niet in enkel *volgen*, maar in *bestendigheid van opvolging*, onder de voorwaarden nogtans uitdrukkelijk ontwikkeld in Noot op bladz. 35.

als ware er in een ligchaam *iets* dat wij deszelfs *kracht* noemen, is, dat het verschijnsel, hetwelk als effect op hetzelfde volgt, niet volgt dan in *bepaalde omstandigheden*, welke omstandigheden dan ook werkelijk een gedeelte van het verschijnsel uitmaken. Evenwel kan hetzelfde ligchaam bestaan in andere omstandigheden, zonder dat wij in ons denkbeeld van hetzelfde de herinnering kunnen verwijderen van hetgeen plaats zoude hebben in de bepaalde omstandigheden van het bedoeld verschijnsel, of de verwachting verliezen dat dit verschijnsel wederom zal plaats hebben, zoo dikwerf deze omstandigheden terugkeeren. Een magneet, b. v., al zoude die op het oogenblik geen ijzer tot zich trekken, blijft magneet; het heeft ijzer tot zich getrokken; wij zijn overtuigd dat het ook wederom ijzer zal trekken, wanneer ijzer aan denzelfden zal worden voorgehouden. Al dit nu drukken wij uit door te zeggen, dat de magneet de *magt heeft*, of eene *kracht bezit*, om ijzer te trekken; dat hij die *kracht behoudt* en weder zal *uitoefenen*. Voorts, de veranderingen in sommige omstandigheden der verschijnselen worden door ons aldus uitgedrukt: *de kracht van den magneet is verminderd*; aanhoudende werking zal dezelve *doen toenemen*; de eene magneet is *krachtiger* dan de andere, enz. Het is evenwel klaarblijkelijk dat door dit alles slechts in kortere bewoordingen wordt vermeld wat ons omtrent den bestendigen aard en loop der natuur in dit geval bekend is, dus dat, in het eerste geval, in dezelfde omstandigheden *dezelfde* verschijnsels weder zullen plaats hebben, *de magneet behoudt dezelfde kracht*; en dat in het laatste, verschijnsels van denzelfden aard, maar echter verschillend in sommige bijzonderheden

(hier

(hier in de hoeveelheid ijzer enz.) vergeleken, en door ondervinding of kennis van den loop der veranderingen, ook voorzien kunnen worden, als *de kracht is of zal grooter worden*. Waaruit dan tevens blijkt, dat het woord *kracht* of *magt* wel in de beschrijving der verschijnsels eene gemakkelijke manier van spreken oplevert, maar geenszins iets aanduidt wezenlijk bestaande in de lichamen, welke tot de verschijnsels behooren, of een gedeelte van die lichamen uitmakende.

Het is, zeggen wij, eene gemakkelijke manier van spreken. Dit is voornamelijk het geval wanneer, zoo als wij zoo even toonden, de verschijnsels in verschillende omstandigheden van tijd of plaats, hoewel van denzelfden aard, echter eenigzins verschillende zijn, en dat deze verschillen zoodanig bekend zijn, dat, de omstandigheden gegeven zijnde, men het verschijnsel voor derzelve in ieder geval ten stelligste kan vooruitzien. Dit heeft plaats met sommige verschijnsels welke de natuurkunde onderzocht heeft, en het is eene der bedoelingen van deze laatste om dit voor alle te kunnen doen. Bij voorbeeld, de *zwaartekracht* wordt gezegd te werken in *de rede van de masas, en omgekeerde verdubbelde rede van den afstand*. Dit is het voornaamste der natuur verschijnsels, waarvan de onderscheidene omstandigheden, waarin hetzelfde geschiedt, volkomen onderzocht en bekend zijn; zoodat deze in geen geval bepaald zijn of men kan het verschijnsel voor dien staat derzelve beschrijven. Hier is dus eene vollediger kennis van oorzaken dan in de meeste gevallen, in welke gewoonlijk alleen de *kracht*, niet de *wet dier kracht*, dat is, het verschijnsel in sommige omstandigheden, niet in alle

om-

omstandigheden, met dezelve naauwkeurigheid bekend, afgemeten, en aangekondigd kan worden. Eene *algemeene wet* is dus eene uitdrukking waardoor foortgelijke verschijnsels in hun geheel worden aangeduid; de *wet te kennen*, of de *wet der kracht te ontdekken* de uitdrukking, wanneer men, hetzij door waarneming, of berekening, of beide, de omstandigheden alle kent waarin het verschijnsel plaats kan nemen, en dus in staat is hetzelfde vooraf te bepalen en te voorzien. In het onderzoek van deze waarheden, voorwaar een grootfeh deel van de taak des natuurkundigen, zijn de gemelde uitdrukkingen dienstig voor de kortheid, misfehien wel hoogst noodzakelijk, althans zoodanig in de gesteldheid der talen doorweefd, dat de duidelijkheid er veel eer bij zou verliezen, zoo men trachten wilde onze spreekwijze nader aan den wezenlijken aard der zake en de metaphysische naauwkeurigheid der denkbeelden te doen komen.

Aldus meenen wij uiteengezet te hebben wat eigenlijk bij het waarnemen van oorzaken tot de lichamen behoort, wat daaraan door ons zelve wordt aangevoegd. Wij verklaren de definitie van *oorzaak en effect*, als afgescheiden van alle daaraan vreemde denkbeelden, alsmede sommige der gedachten aangevoerd ter opheldering van dezelve, verschuldigd te zijn aan den schijver in de noot, bl. 35 aangehaald; aan wien wij, zoo dezelve mogt bevonden worden de duidelijkheid onzer begrippen, en dus den waren voortgang van wijsbegeerte dienstig te zijn, wij de eer daarvan geheel toekennen. Wij hebben ons hierbij eenigzins langer opgehouden, omdar het volstrekt noodzakelijk was, ten einde den invloed van het afgetrokkene te verstaan op het onderzoek naar

oorzaken, het gedeelte van ons werk waarop wij thans terugkeeren.

In de I Afdeeling, hebben wij trachten te doen zien, wat er bij het daarstellen van geflachten eigenlijk aan onzen geest is toeteschrijven; en vervolgens gezegd dat de mislagen welke men noemens dezelve in het natuurkundige kan begaan, niet veel invloed op het onderzoek zelf hebben, als meestal niet strekkende tot grond van verdere redenering. Het eerste thans verrigt hebbende voor de beschouwing van *oorzaken*, moeten wij handelen over den invloed, welken het onnaauwkeurige in het afgetrokkene denkbeeld derzelve op het geheele vak der natuurkennis heeft gehad.

Dat deze invloed groot moet zijn, volgt uit den aard van het onderzoek dat hier bedoeld wordt, namelijk om uit zekere bekende gronden tot onbekende waarheden te komen. Dat die invloed meestal geweest is van eenen nadeeligen aard, gelooven wij ingelijks dat niet te ontkennen zal zijn.

Het is reeds op zich zelf eene ongunstige omstandigheid, dat men met het denkbeeld van *oorzaak en effect* eenige begrippen vermengt, welke tot de verschijnsels zelve, welke ons die betrekking vertoonen, niet behooren. Men stelt zich daardoor bloot, om, in het onderzoek van dezelve, naar iets te zoeken, dat inderdaad geen bestaan heeft; of uit gegevene dingen waar andere willende overgaan, als grond zijner redeneringen iets aantemen, dat ingelijks van alle wezenlijkheid in de natuur beroofd is. Wij zeggen niet dat iemand ooit aan de *magt* van een ligchaam denzelfden graad van wezenlijkheid toegescheven heeft, als aan het ligchaam zelf; zoodat de kracht des magneets een even duidelijk gedeelte van denzel-

zelve zoude zijn als de steendeeltjes welke in den erts ontdekt worden. Maar dat men aan dat woord meer hecht, dan de enkele uitdrukking onzer overtuiging van wat plaats zal hebben wanneer ijzer tot denzelven gebragt wordt, zal niemand ontkennen. Dat de eenvoudige beschrijving van wat plaats heeft, zoo als die boven is opgegeven, niet aan het aangenomen denkbeeld van *magt* of *kracht* beantwoordt, is niet alléén eene daadzaak waarvan de bewustheid van een ieder kan getuigen, maar het blijkt uit de definitien door velen van *oorzaken* uitdrukkelijk gegeven. *Het ijzer nadert den magneet*, dit is, volgens de meesten, geen enkelvoudig verschijnsel; het ijzer zal den *magneet naderen*, is, volgens dezelfden, niet enkel omdat wij vertrouwen (volgens een bekend grondbeginsel van geloof omtrent het toekomstige) dat wat altijd plaats gehad heeft, in dezelfde omstandigheden wederom plaats zal hebben; maar het ijzer *nadert den magneet*, *zal den magneet naderen*, omdat er in den *magneet eene zekere kracht is*. Wij drukken op dit geloof aan de wezenlijkheid van krachten in lichamen der te stelliger, daar hetzelfde door wijsgeeren niet als een vooroordeel is behandeld, maar als een grondregel in de algemeene beschouwing der natuur door de meeste is aangenomen en bewezen. „ Hinc igitur, zegt LEIBNITZ, praeter

„ pure mathematica et phantasiae subjecta, collegi  
 „ quaedam metaphysica solâque mente perceptibilia,  
 „ esse admittenda: et masae materiali principium  
 „ quoddam superius, et, ut ita dicam, formale ad-  
 „ dendum: quandoquidem omnes veritates rerum  
 „ corporearum ex folis axiomatibus logisticis et geo-  
 „ metricis, nempe de magno et parvo, toto et  
 „ parte, figura et situ, colligi non possint; sed

„ *alia, de causa et effectu, actioneque et passione,*  
 „ *accedere debeant, quibus ordinis rerum rationes*  
 „ *solventur.* Id principium rerum, an ἐντελεχείαν,  
 „ an vim appellemus, non refert, modo memineri-  
 „ mus, *per solam virium notionem intelligibiliter*  
 „ *explicari.* (\*) Wij halen deze woorden niet  
 aan met betrekking tot de bijzondere gevoelens van  
 LEIBNITZ omtrent de natuur, maar als duidelijk de  
 gewaande noodzakelijkheid beschrijvende, van ter  
 verklaring van dezelve iets meer in de lichamen te  
 veronderstellen, dan dat zij bestaan, en onderling  
 zekere bewegingen hebben. Deze bewegingen tus-  
 schen lichamen, of de deeltjes der lichamen,  
 zouden dus niet zelve de eenige voorwerpen zijn,  
 naar welke ons onderzoek gerigt is; zij zouden  
 slechts de kenteekenen zijn van iets dat aanwezig is  
 in de lichamen, of deeltjes van lichamen, „ prin-  
 „ cipium, an ἐντελεχείαν, an vim appellemus, non  
 „ refert.” Dit nu is noch de stoffe van het lig-  
 chaam, noch de beweging welke het ligchaam aan-  
 neemt, maar een derde iets, verbonden aan de  
 stoffe, en het ontstaan der beweging voorafgaande.  
 Beiden eersten, het ligchaam en deszelfs beweging,  
 zijn voorwerpen welke zintuigelijk waargenomen  
 worden, welke dus het *verschijnsel* uitmaken. Het  
 derde, hoe men het ook beseffe, behoort zekerlijk  
 niet tot het *verschijnsel*, dat is, tot dat gene wat  
 onze zintuigen aandoet. Hetzelve wordt niet *waar-*  
*genomen*; in de woorden van LEIBNITZ: het is iets  
 dat de ziel alleen, dat is, zonder onmiddellijke zin-  
 tuigelijke aandoening, bevat, „ *sola mente percep-*  
 „ *tibile*”; of eenvoudiger, het wordt en door hem,  
 en

(\*) LEIBNITZ *Op.* T. II. P. II. p. 55. T. III. p. 321.

en door allen die het bestaan van krachten beweren, aangenomen (*admittendum*), omdat daardoor de verschijnsels alleen verstaanbaar worden uitgelegd, („per solam virium notionem intelligibiliter explicari.”)

Het *verstaanbaar uitleggen* van de natuur is zekerlijk het eenige oogmerk van den natuuronderzoeker; en zoo hier toe dienftig kan zijn het invoeren van iets dat geen gedeelte van de verschijnsels uitmaakt, moge dit ook zekerlijk geschieden, mits dit dan slechts als *middel* beschouwd worde, en men niet naderhand in den waan gerake, dat dit zelf tot het verschijnsel behoort. Gelijk als men het lancet gebruiken mag om zekere verborgene gedeelten van het dierlijk ligchaam openteleggen, maar niet het lancet zelf een gedeelte noemen van de zenuw welke het opligt. Dit echter is geschied, en eene gewaande uitlegging heeft hierdoor duisterheid teweeggebracht in de duidelijkste zaken. Om dit nader te ontwikkelen: *den val van lichamen*, als verschijnsel van beweging, begrijp ik volkomen. Zoo nu iemand mij zegt: *een ligchaam valt, omdat er in hetzelfde eene vallende kracht*, of, algemeen, *eene aannaderende kracht*, of, volgens eene nieuwere benaming, *eene aantrekkende kracht* is, begrijp ik het niet meer. Het is, of de uitdrukking met andere woorden van hetzelfde, of eene bijvoeging tot het verschijnsel welke niet waargenomen wordt. De aarde, het ligchaam, de beweging van het een naar het andere met bepaalde snelheden, ziedaar de deelen van het verschijnsel; al wat meer is dan dit, en niet als een afzonderlijk voorwerp der zintuigen kan aangetoond worden, is een denkbeeld door ons uit andere bronnen geput,



een denkbeeld dat niet, gelijk de drie overige, ons onmiddelijk een voorwerp buiten ons doet begrijpen, een denkbeeld derhalve dat aan de volkomen en duidelijke beschrijving van het verschijnsel slechts een duister aanhangfel toevoegt. Ik zoude begrijpen, zoo men zeide, dat het ligchaam naar de aarde valt, omdat eene sijne onzichtbare stoffe door hare beweging hetzelfde medesleept. Ik zoude misschien twijfelen of dit de ware oorzaak zij, maar ik zoude de oorzaak zoo als die voorgedragen wordt duidelijk begrijpen. De beweging van eene onzichtbare stoffe naar de aarde gerigt is geen afgetrokken denkbeeld, maar een stoffelijk verschijnsel, zeer duidelijk te beseffen, hetwelk, voor zoo ver wij weten, de oorzaak zou kunnen zijn van een ander verschijnsel. Is zij de oorzaak niet, zoo heeft de natuurkundige, die dezelve aanvoert, een mislag begaan, maar een mislag van een geheel anderen aard dan dien welken wij hier behandelen. Maar zoo hij nu de beweging van die vloeistof verder wilde uitleggen, door te zeggen dat zij de ligchamen met bepaalde snelheden medesleept, uit hoofde van eene *kracht* waardoor zij naar de aarde gerigt wordt, zou hij wederom vervallen in de straks gemelde duisterheid, door of hetzelfde met andere woorden uittedrukken, en dus geene oorzaak hoege naamd aantevoeren, of iets wezenlijks in het verschijnsel te onderstellen, dat niet in hetzelfde wordt waargenomen, dat geene zintuigelijke aandoening kan teweegbrengen, dat dus geen gedeelte van een verschijnsel in de stoffelijke wereld kan uitmaken, maar een afgetrokken denkbeeld is, toegepast en in den geest met de zintuigelijke aandoening der voorwerpen verbonden en vereenigd. Eindelijk zoo men het zoo-

ver-

verre bragt om te zeggen, dat de sijne vloeistof bestaat uit eene menigte deeltjes, dat derzelver totale beweging ontstaat uit de beweging in zekere richtingen van die deeltjes, zou ik wederom een duidelijk begrip van zulk eene oorzaak verkrijgen: het zoude er maar op aan komen om te bewijzen of zij in de natuur wezenlijk bestaat, hergeen een nuttig onderwerp van onderzoek aan den natuurkundigen kan opleveren. Maar voegde men er ten laatste bij, dat die deeltjes zich niet aldus zouden bewegen, zoo niet ieder eene *kracht* in eene bepaalde richting bezat, zou dit een derde voorbeeld zijn van de foort van duisterheid, welke onder den naam van uitlegging in dit gedeelte van het onderzoek der natuur wordt ingevoerd.

In het voorgaande heeft men duidelijk het wettige vak van den natuurkundigen kunnen onderscheiden, hetwelk in het navorschen bestaat van gedurig achtereen volgende verschijnsels, welke, door deze omstandigheid alleen, oorzaken en effecten genoemd worden. Dat in dit vak nog buitendien vele mislagen kunnen begaan worden, door onnaauwkeurig waarnemen, ligtvaardig gissen enz., is buiten twijfel; maar deze behooren niet tot ons onderzoek. Men heeft ook tevens kunnen opmerken, waarin het duistere uit afgetrokkene denkbeelden ontleend eigenlijk bestaat, en wanneer dat in onze uitleggingen te hulp wordt geroepen. Het verkrijgt gewoonlijk eene plaats bij den laatste stap van de redenering of van het onderzoek, wanneer alle verdere voortgang in de ontvouwing van nieuwe verschijnsels onmogelijk is geworden. In het uitleggen, b. v., van de beweging der sijne vloeistoffe door middel van die der deeltjes, wordt de *kracht* geplaatst in deze laatste.

De geen die zich bepalen wilde bij het enkel bestaan van zulk eene bewegelijke vloeistof, stelt de *kracht* onmiddelijk in deze. Eindelijk de leerling van NEWTON, aan wien dit alles twijfelachtig voorkomt, in afwachting dat het bestaan van de vloeistof op vasten grond worde gevestigd, schrijft inmiddels de *kracht* toe en aan het ligchaam en aan de aarde, of, in de omzigtige taal zijner school, beschouwt de aarde *als of er eene kracht in ware enz.*

De natuurkenner derhalve, de reeks van natuurlijke verschijnsels opsporende, vervolgt deze op het pad der ondervinding bij het licht welk de wiskunde op hetzelfde verspreidt, tot dat dezelve voor het oog oogenblik ophouden. Alsdan wordt aan het laatste verschijnsel eene *kracht* toegeschreven, waardoor hetzelfde plaats heeft. Opent de voortgang der wetenschappen een nieuwen weg, en wordt hierdoor de reeks vervolgd, de *kracht* verwidert zich insgelijks, en wijkt voor de wezenlijkheid der nieuw ontdekte verschijnsels. Het is slechts bij mangel van deze laatste, dat hij de *kracht* wederom te hulp roept, niet zoo zeer als eene oorzaak met welke hij te vreden is, maar als een steunpunt in het duister geplaatst, op welk hij slechts zoolang rust tot dat hij een nieuw licht aanschaffen kan; waarna hetzelfde nu overtollig geworden zijnde, hij den loop der verschijnsels zelve wederom verder opvolgt.

Maar waarom toch ten slotte der reeks altijd die *kracht* geplaatst? waarom, in 't geheel, iets der zaken vreemd, en geen verschijnsel zijnde, met de verschijnsels vermengd? De onmiddelijke reden is hier de gewoonte zelve om oorzaken op te sporen, dat is, bij ieder verschijnsel, een ander te zoeken, en meestal te vinden, welk het eerste gestadig voor-

af-

afgaat. Hierdoor leeren wij ieder verschijnsel zoodanig aanschouwen met betrekking tot iets voorgaands, dat wanneer dit laatste niet te vinden is, wij nog liever iets bedenken, iets onbegrijpelijks aannemen, hetwelk *eerder* zoude zijn, dan het laatst gevonden zelf voor het eerst te houden. Ieder verschijnsel is een *tweede*, waarvan het *eerst* gevonden moet worden. Turpe est physico putare quidquam sine causa fieri, zegt CICERO, en met hem allen die de natuur onderzoeken; en liever dan van dit hoofdartikel onzer wijsgeerige belijdenis afstappen, wanneer eindelijk de reeks voor onze oogen verdwijnt, en dus, met betrekking tot onze middelen, indedaad *ophoudt*, verkiezen wij aan de aarde eene onbegrijpelijke eigenschap, *kracht* genaamd, toetekennen, dan hij het laatste verschijnsel, namelijk den val van lichamen, te berusten; dat is, wij verkiezen liever iets onbegrijpelijks dan iets begrijpelijks *het laatst* te noemen (\*).

Het

(\*) Wij noemen den val der lichamen het laatste verschijnsel tot welk wij in ons onderzoek op dit stuk kunnen opklimmen. Wij zeggen dit slechts in den tegenwoordigen staat der wetenschappen. Het is zeer geoorloofd naar de oorzaak, dat is, naar een verschijnsel te zoeken, waarvan de val een gevolg zou zijn. Alleenlijk zien wij de noodzakelijkheid niet om niet de meeste hedendaagsche physici te zeggen *deze lye hangt af van eene onbekende oorzaak*, als of het evenwel zeker ware dat er eene oorzaak, dat is, een voorgaand verschijnsel moet plaats hebben. Dit te verzekeren, of voor zeker te houden, is even ligvaardig als het stellig te ontkennen. Het zoude kunnen zijn een *eerst verschijnsel*, hebbende geen *voorgaand*, of hebbende tot eenig *voorgaand* den *wil van den Schepper*. Dat er in de Natuur eindelijk zulke een *eerst verschijnsel* bestaat, is klaarblijkelijk; en, wij herhalen het, te zeggen dat dit eerst verschijnsel in infinito van ons verwijderd is, is even roekeloos

Het is eenigzins te bewonderen dat in de natuurkunde het denkbeeld van *kracht* zoolang in stand is gebleven, en nog steeds blijft, om in de plaats van eene onbekende oorzaak gebezigt te worden; daar zelfs dan, wanneer men zegt *de wetten eener kracht te ontvouwen*, men indedaad geheel iets anders in 't midden brengt. Het is te bewonderen, zeggen wij, dat dit de oogen aan natuurkundigen niet federt lang geopend heeft. Wij nemen al wederom tot voorbeeld de *zwaartekracht*, welke bekende wet, wel verre van het duistere van *kracht* als oorzaak beschouwd te hebben doen gevoelen, door de meesten eerder wordt aangezien als een bewijs van het bestaan van zulk eene oorzaak. Wat bevat nu eigenlijk die wet? de uitdrukking in algemeene bewoordingen van het verschijnsel van den val van lichamen, of van de snelheid van het naderen tot elkander van twee lichamen, in verschillende omstandigheden van *hoeveelheid* en *afstand* geplaatst. Verdubbel de *hoeveelheid* van het een, en het tweede zal, op denzelfden afstand, met eene dubbele snelheid naar hetzelfde beginnen te bewegen. Verdubbel nu den afstand, en de laatstgenoemde snelheid zal

geoordeeld, als het zijn zoude zoo wij stellig beweerden dat de val van lichamen zulk een eerst verschijnsel werkelijk is.

Maar hetgeen waar wij in den tekst voornamelijk op aandringen, is, dat al ware de reeks van oorzaken oneindig, men niet eenen enkelen stap vordert, door dezelve met eene *kracht*, als met eene uiterste schakel, voor ons gezigt schijnbaar te verleggen.

Dat in deze Noot hetzelfde verschijnsel *eerst* en *laats* genoemd wordt, is tegenstrijdig slechts in schijn; het is *laats* als men van effecten tot oorzaken, en *eerst* als men van oorzaken tot effecten overgaat. Dit is onvermijdelijk, doch heeft voor den aandachtigen lezer niets aanstootelijks.

zal tot op een vierde verminderd worden. Dit alles is zeer klaar, en het was dus eene uitmuntende ontdekking van hem, die dit het eerst uitvond. Maar in wat bestaat indedaad de *ontdekking*? Zij bestaat hierin: dat te voren, het naderen van een ligchaam tot de aarde met eene bepaalde snelheid alleen nabij de oppervlakte derzelve bekend was; thans, het naderen, niet slechts tot de aarde, maar tot andere hemelsche lichamen, met de snelheden op *alle* afstanden en voor *alle* hoeveelheden stoffe in dezelve, bekend is; en de wiskunstige rede, of de onderlinge vergelijking der grootheden, naauwkeurig uitgedrukt is. Een verschijnsel, derhalve, dat te voren slechts in weinige omstandigheden, is nu in eene menigte van andere, bijkans in alle omstandigheden, beschreven. In dit verslag van de wet der zwaarte hebben wij het woord *kracht* niet ééns gebezigd. Indedaad dit woord verdwijnt zoo dikwerf men in de natuur tot iets duidelijks, stelligs, en zekers geraakt. De verschillende soorten van *krachten*, als *aantrekking*, *botsing* enz: behoorden derhalve, uit een wijsgeerig oogpunt beschouwd, slechts te blijven staan als *benamingen* van verschillende soorten van beweging, welker beschrijving iederen keer te omslagtig zou vallen. Het gebruik van deze *benamingen* geheel te willen wegstellen, zoude uit den aard der talen onmogelijk zijn; het zoude ook onnoodig wezen, vermits alle dubbelzinnigheid uit den weg geruimd wordt, zoo men nimmer uit het oog verliest, dat er door dezelve zekere bepaalde bewegingen (\*), niet de oorzaken van die bewegingen, moeten verstaan worden.

Maar

(\*) Wij herinneren hier den lezer, dat in de natuurkunde,

Maar zoo dit waar is, wat moeten wij dan denken van die ontelbare menigte *krachten*, *beginfels* enz. welke in alle vakken der natuurkunde, als geheime oorzaken van zichtbare bewegingen worden aangenomen; welke, niettegenstaande zij geheel in het duister liggen, worden aangevoerd ieder als *uitlegging* van eene ontwijfelbare daadzaak! Er is geene beweging of die moet *voortspruiten uit eene kracht*. De amber gewreven zijnde, bewegen zich vezels, op een kleinen afstand gebragt, naar derzelve toe. De amber, besluit men, moet derhalve door de wrijving eene *aantrekkingskracht* verkregen hebben, als of men hierdoor iets meer deed dan hetzelfde te herhalen in andere bewoordingen. Zoo vele soorten van beweging als er gevonden worden, zoo vele *krachten* worden aanstonds aan de lichamen toegeschreven als oorzaak van de beweging welke zij ondergaan. *Zwaartekracht*, *aanlevingskracht*, *verwantschapskracht*, wij behoeven alle niet optenoemen. In bewegingen nu van dezen aard, welke in de physica en chemie uitgelegd worden, en, in vergelijking van andere in de natuur voorkomende, eenvoudig kunnen genoemd worden, valt het niet zeer moeilijk tot den oorsprong en wezenlijken zin van de krachten terugtekeeren; en te doorzien dat men indedaad geene *oorzaak* aanvoert, wanneer men zegt dat zwavelzuur de kalk van het koolzuur afscheidt, *omdat* de aantrekking grooter is tusschen de twee eerste dan tusschen de

twee

de *rust* van lichamen zelve meermalen tot twee *tegenovergestelde bewegingen* herleid wordt, (dat is tot twee soorten van beweging, welke, zoo ieder *afzonderlyk plaats had*, dezelve in tegenovergestelde rigtingen zouden henen brengen;) zoo als, b. v. de *aankleving* ontstaat uit de tegenovergestelde bewegingen naar de aarde, en naar het ligchaam aan het welk de *aankleving* geschiedt.

twee laatste; maar slechts hetzelfde denkbeeld in enen anderen vorm overgiet, geschikter mischien voor de uitdrukking, maar zekerlijk niets bijbrengende ter opheldering en duidelijker bevatting van de zaak. Maar in de beschouwing van organieke lichamen, alwaar de bewegingen niet tusfchen zichtbare masfas plaats hebben, maar tusfchen de kleine deeltjes van onderscheidene en in aard verschillende stoffen, en derhalve naauwelijks iets bespeurd wordt dan de totale uitwerking of de fom van alle, is het denkbeeld van *krachten* dieper geworteld en moeilijker tot de waarheid te herleiden. Geene *functie*, dat is geene tijdelijke verandering, in plant of dier, of die moet het gevolg zijn van zekere *krachten* in de deelen wáár die verandering geschiedt, of in de stoffen welke dezelve ondergaan. Geen onderzoek betreffende de Physiologie, waaruit gebleken is, dat de tot nutoe bekende scheikundige en werktuigelijke verschijnsels geene voldoende middelen verschaffen om het waargenomene in dezelve uitteleggen, of brengt den schrijver tot het besluit, dat *derhalve* er eene *onbekende kracht* moet onderfeld worden, welke aan deze of gene organieke deelen eigen is. Als of hierdoor indedaad iets meer te kennen gegeven werd, dan dat de overige verschijnsels, namelijk de bewegingen tusfchen de deeltjes, welke onze kunst nog niet weet te onderscheiden, voor als nog in het duister liggen. Stellen wij dat de geheele looy der natuur in dieren en planten opengelegd ware. Wij zouden in het lichamelijke gedeelte ten laatste tot niets anders komen, dan tot zekere bepaalde bewegingen van deeltjes *naar* elkander *toe*, en *van* elkander *af*, deeltjes of van dezelfde foort, indien het mogt blijken dat



er eene eerste algemeene stoffe is, of van verschillende soorten; van dezelfde figuur of van verschillende; zoo als in dat geval ons de natuur zoude aantoonen. Men zou dan nog aan ieder deeltje eene *kracht* kunnen toeschrijven, *aantrekkende* of *afstootende*; dan of men dit al of niet deed, onze kennis van wat *is* en van wat *geschiedt*, zoude in beide gevallen dezelfde blijven. Tot deze kennis nu te geraken, is het erkende doel van alle onze pogingen. Waarom ons dan intusfchen met onnaauwkeurige denkbeelden liever te troosten, dan duidelijk de plaats te verkennen op welke wij gekomen zijn, en welke wij tot nutoe niet hebben kunnen voorbijgaan? Of zouden onze pogingen verslapt worden, en wij in onzen voortgang verhinderd zijn, door naauwkeurig het punt aantewijzen, tot hetwelk wij genaderd zijn, en het overige als geheel onbekend, en dus voor ontdekking geheel open, te laten; in plaats van hier wezens van onze eigene verbeelding te plaatsen, welke, zullen wij het spoor der verschijnsels naderhand vervolgen, eerst als hindernissen uit den weg moeten geruimd worden; of wel, zoo wij die zelve als voorwerpen van ons natuuronderzoek aanzien, ons in gevaar brengen van onze middelen te verspillen op iets inbeeldigs, en naar iets te zoeken, wat in de natuur geen bestaan heeft.

Van denzelfden aard zijn eindelijk nog die menigvuldige *beginsels*, *krachten* (*principia* (\*)), *vires*)  
waar-

(\*). Wij moeten hiervan uitzonderen de *principia* waardoor in de scheikunde somtijds verstaan worden *bepaalde stoffen*, welke deze of gene eigenschap uitmaken, en duidelijk als eene afzonderlijke stoffe van de zamengestelde lichamen kunnen gescheiden worden; zoo als *principium astringens*, *amarum*, enz.

waarmede de heilkunde teemt; waardoor onze onkunde slechts onder het gewaad van zekere uitdrukkingen den vorm eener ontdekking schijnt aantene- men. Het is bekend, dat vele kwetsuren in het dierlijk ligchaam langzaam, zonder behulp van kunstmiddelen, zich herstellen: het is het vak van den heilkundige de omstandigheden van dit verschijn- sel, en derzelve betrekking met zijne kunst, nate- gaan. Het moge nuttig zijn, het verschijnsel zelf met een naam te bestempelen; maar te zeggen dat dit geschiedt *uithoofde* van eene zekere *herstelkracht* welke de deelen van het levend ligchaam bezit- ten, en deze als oorzaak aantevoeren, is, of een misbruik van taal, of een nog erger misbruik van denkbeelden. De *levenskracht* zelve (prin- cipium vitae, vis vitalis), zoo wij naauwkeurig spreken, wat is die anders dan de uitdrukking door een enkel woord van het zamenstel eener menigte verschijnsels welke datgene uitmaken, hetwelk wij leven noemen (ten zij wij de ziel zelve bedoelen)? en echter handelen hierover de meesten, als of dit zorgvuldig moest onderscheiden worden, als of het *leven* uit de *werkingen*, de *werkingen* uit de *levens- kracht* ontstaan, als zoovele uitwerksels van zoo- vele oorzaken.

Van de verwarring, welke dit alles heeft teweeg- gebracht, getuige de geschiedenis der natuurkunde. Vóór het invoeren eener gezondere wijze van de natuur te onderzoeken, hoelang heeft men niet, afgezonderd van de natuur en hare werken, over *krachten* gestrijd; terwijl geen onbekend verschijnsel voor den dag gebracht, geene nieuwe betrekking tus- schen bekende verschijnsels ontdekt werd? Indedaad het terzijde stellen van dergelijke afgetrokkene be- spiegelingen omtrent oorzaken heeft eerst den weg

ge-

gebaand tot eene zuiverder leer, en tot dien wezenlijken voortgang, welke sedert in onze kennis der natuur heeft plaats gehad. Veel is echter van de oude begrippen overgebleven, en heeft zich in de ontdekkingen der latere natuurbeoefenaars vermengd. Sommige der hevigste geschillen, welke onder deze ontstaan zijn, hebben hunnen oorsprong enkel hieruit ontleend. Door eene *kracht* te veronderstellen, welke de verschijnsels der algemeene zwaarte zoude veroorzaken, heeft het Newtoniaansch stelsel zich zelf een onoverkomelijken hinderpaal in den weg geplaatst. Natuurkundigen beginnende gewoon te raken aan duidelijke denkbeelden, en het voordeel der toen onlangs ingevoerde methode op zijne regte waarde schattende, zijn verschrikt geweest, toen zij de herstelling der geheimzinnige eigenschappen, *qualitates occultae*, te gemoet zagen. Eene *kracht*, uitgezonderd wanneer die slechts voor uitdrukking dient van de eene of andere bepaalde soort van beweging, is in den strikten zin van het woord, eene *qualitas occulta*, verborgene hoedanigheid. De vrees van dezelve weder te zien invoeren in dat vak, waaruit zij geheel verbannen schenen (want het hypothese stelsel der Cartesianen was een mislag van eenen anderen aard), heeft velen onder hen niet doen aarfelen om het geheele nieuwe stelsel te verwerpen. De geschillen over dit punt in de voorledene eeuw zijn wel bekend. De school van NEWTON zelve heeft de noodzakelijkheid erkend, van, zoo als zij zeiden, het bewezene van het hypothetische hunner leer te onderscheiden. Dan de mislag bestond hier niet in het gebruiken van eene hypothese. Het daarstellen van eene *aantrekkingskracht* niet als uitdrukking, maar als oorzaak, van zekere bewegingen, is geene hypothese; het is een afgetrok-

trokken denkbeeld, welk geen natuurverschijnsel voorstellende, als geen gedeelte der natuur kan aangemerkt worden. De draaikolken van DESCARTES, als oorzaak der zwaarte, zijn eene hypothefis; de aantrekking van NEWTON, als eene eigenschap van lichamen, is slechts een duister denkbeeld. Door dit denkbeeld te koesteren, hebben de tegenstrevers van het stelsel hunne oogen gesloten voor de hoogst-mogelijke zekerheid; en de aanhangers van hetzelfde zijn zelve ongerust geraakt omtrent dit gedeelte hunner leer. Men heeft hierop getracht eene onderscheiding in te voeren, van *wiskundige* en *natuurkundige aantrekking*; het eerst als zeker, het laatst als onzeker beschouwende: het ware beter geweest zoo men de nietigheid eener *aantrekking* als *oorzaak* had aangetoond. De val van lichamen in verschillende omstandigheden, ziedaar de *verschijnsels*, de naauwkeurige beschrijving daarvan, ziedaar de *wet*, der *zwaartekracht*. Buiten dit blijft er niets over. De natuurkundigen, die vloeistoffen hebben willen, welke den val der lichamen zouden veroorzaken, zijn ten minste op den weg gebleven; hebben zij hierin mislagen begaan, het is omdat zij zonder genoegzame zekerheid het bestaan van dezelfde beweerd hebben, niet omdat zij van het geoorloofde spoor (namelijk het onderzoek van verschijnsels als oorzaken) waren afgedwaald. Zoo immer het geliefkoosd stelsel van sijne vloeistoffen mogt bewezen worden, zal de geschiedschrijver der wijsbegeerte mischien verhalen, dat de val van lichamen, eerst aan *aantrekking* toegeschreven, zijne ware oorzaak eindelijk gevonden heeft, enz. Maar zoo hij met wijsgeerige naauwkeurigheid de ontdekking aan het nageslacht wil bekend maken, zal hij

zeggen, dat eene oorzaak ontdekt is dáár, wáár het bestaan zelf van eene oorzaak tot dus verre onbekend was.

Wij hebben dit voorbeeld uit de geschiedenis der natuurlijke wijsbegeerte gekozen, omdat het in 't bijzonder eene nadere opheldering scheen te bevatten van al wat wij te voren in 't algemeen hadden opgemerkt; en tevens den waren aard van ontdekking en wezenlijken voortgang in dat vak ten duidelijfste aantoonde. Het zoude ons te lang ophouden, hoe nuttig het ook zijn zoude, zoo wij ditzelfde over alle derzelve gedeelten wilden opvolgen (\*). Wij zullen ons dus vergenoegen met van het betoogde nog een voorbeeld aantehalen uit de latere scheikunde. De ontdekkers in deze wetenschap hebben voorwaar eene gulde eeuw beleefd. Maar nauwelijks hebben zij hunnen grond eenigzins onderzocht, en beginnen de gelegenheden tot schitterende uitvindingen van nieuwe stoffen een weinig te verminderen, of het ongeduld om zich met bloote verschijnsels en derzelve overeenkomsten te vreden te houden begint zich allengskens te toonen. Het is voor den oplettenden aanschouwer niet mogelijk, eene toenemende zucht naar het duistere in de scheikundigen van den hedendaagschen tijd te bespeuren. De scheikunde, hebben sommige hunner gezegd, moet thans beschouwd worden als omtrent op dezelfde hoogte als de physica vóór den tijd van DESCARTES en NEWTON; verschijnsels zijn wel in  
me-

(\*) D'ALEMBERT heeft reeds voorlang het nietige bewezen van sommige aangenomen axiomas omtrent krachten en derzelve werkingen in zijne meesterlijke ontwikkeling der beruchte vraag betreffende de *Vis viva*. Zie *Encyclopédie*, *Forces Vives*.

menigte ontdekt, maar derzelve samenhang ontbreekt nog, zij vereischen door een zekeren onderlingen band verenigd te worden; wij moeten ons nu vooreerst toeleggen op het vinden van *algemeene wetten*. Wij voor ons zouden vermeenen de kennis der verschijnselen als het voornaamst te moeten aanzien, de *wetten* slechts als een middel ter bevatting van dezelve, als derzelve algemeene naauwkeurige beschrijving. Dan wij hebben hier niets tegen, daar algemeene wetten, hoe dan ook verstaan, zekerlijk moeten gezocht worden. Tot dit einde, vervolgen zij, moeten wij beginnen met de *chemische krachten* optesporen: loogen en zuren vereenigen zich, sommige meer, andere min; wij moeten derhalve eene wederzijdsche *kracht* in dezelve veronderstellen; deze krachten zullen wij noemen *vis aciditatis*, *vis alkalinitatis* enz. Aldus wordt dit nieuwe wezen ingevoerd, en vervolgens in den loop der redeneringen gebruikt als eene nieuwe ontdekking, als eene oorzaak, waaruit de verschijnsels ontstaan en nader uitgelegd kunnen worden; daar het evenwel slechts diezelfde verschijnsels zijn, *mutatis mutandis*. Als of de ontdekking van NEWTON hierin bestond dat hij den naam van *aantrekking* gaf aan den val der lichamen, en niet in eene wiskunstige vergelijking en berekening van de beweging der hemelsche lichamen met die op de oppervlakte der aarde. Zoo eene dergelijke vergelijking en berekening voor alsnog onmogelijk is met betrekking tot de gemelde bewegingen der scheikunde, waarom dan niet voor alsnog gewacht? Wat baat het de verschijnsels eenen anderen naam te schenken? Maar zoo de nieuwe benaming dadelijk ten gevolg hebbe, dat men eene oorzaak denke gevonden te hebben

in iets dat, geen verschijnsel zijnde, geene oorzaak kan zijn; zoo de benaming aan dezelve om deze reden opzettelijk worde gegeven, dan moeten wij ons ten stelligste daar tegen verzetten, als het gevaarlijkste misbruik van afgetrokkene bespiegelingen in de beoefening der natuur. Vermits onze taak niet toelaat dat wij dit misbruik tot in deszelfs afgelegenste gevolgen nasporen, hebben wij ons onthouden van eenigen schrijver te noemen of bepaaldelijk te bedoelen; om niet te schijnen eenig bijzonder stelsel hoegenaamd *in toto* te veroordeelen uit hoofde dat het in sommige opzigten van een wijsgeerigen redeneertrant afwijkt. Wij zijn verzekerd, dat ieder die onpartijdig zijne gedachten over dit stuk laat gaan, met ons zal toestemmen, dat de laatste werken over de scheikunde, welke niet tot oogmerk hebben om vorige ontdekkingen te verhalen, of om eene nieuwe verbeterde analysis van een of ander ligchaam bekend te maken, wel verre van nieuwe waarheden te behelzen, bekende veelal slechts met duisterheid, en het zekere zelve door bijvoeging van afgetrokkene denkbeelden met onzekerheid omgeven; dat de wet of algemeene beschrijving der *affiniteit* nog niet gevonden is; dat deze slechts uit eene vergelijking van wel bepaalde grootheden kan ontstaan; dat, zoolang dit niet geschieden kan, men niets vordert door *krachten* aan lichamen te verbinden; en eindelijk, dat door hierin te volharderen, scheikundigen eenen weg inslaan, welke in onnaauwkeurigheid gelegen tot de uiterste verwarring kan geleiden.

Na al wat in deze afdeeling verhandeld is, zal het, meenen wij, genoegzaam gebleken zijn, dat wij niet zonder grond in den beginne zeiden, dat  
de

de invloed van het afgetrokkene op het onderzoek van oorzaken meestal van eenen nadeeligen aard is geweest. Ontdekkingen, wel is waar, hebben plaats gehad, dan veeleer *niettegenstaande* afgetrokkene bespiegelingen, dan *uithoofde* van dezelve. Het is in den loop van onze beschouwing ook gebleken dat er in dit vak van natuurkunde bovendien andere dwalingen kunnen bestaan; maar deze, voortvloeiende uit verkeerde gevolgtrekkingen, zijn minder gevaarlijk dan duistere denkbeelden omtrent den aard der dingen zelve. Verkeerde besluiten kunnen hersteld worden, zoodra de mislag bespeurd wordt; maar onnaauwkeurige begrippen omtrent bestaande voorwerpen vereenigen zich zoo sterk met onze denkbeelden van dezelve, strekken in hunne gevolgen zoo dikwerf tot grond van valsche redeneringen, en raken eindelijk hierdoor met ons geheel stelsel van wijsbegeerte zoodanig ingevlochten en doorweefd, dat het niet meer mogelijk wordt in alle gevallen den draad te volgen, den mislag van zijnen oorsprong af door de geheele reeks aantetoonen, en er alsdan bijkans geen middel overschiet, dan het geheele stelsel van denkwijzen omver te werpen, en op beter grondslagen te hernieuwen. Wij hebben ons bepaald tot de gevoeiens die gezegd kunnen worden ook nu te bestaan, met weglating van die beginsels van leven en werking welke door wijsgeeren reeds lang verworpen zijn, en overigens op hetzelfde misbruik van afgetrokkene bespiegelingen rusten.

Maar indien dusdanig de gevolgen geweest zijn van het afgetrokkene bij hen die toch verders de natuur zelve in hare werken gestadig ondervragen; wat moeten wij dan verwachten van die genen, die,



na deze zelfde afgetrokkene denkbeelden aangenomen te hebben, dezelve met definitiën omvat, en tot grond gelegd hebben van een geheel stelsel van afgetrokkene natuurkunde? voorgevende tot de natuur te behooren en echter van het onderzoek zelf der natuur geheel verwijderd. Wij bedoelen hier dat gedeelte der Ontologie en Cosmologie over den aard der betrekking van *oorzaak en effect* en den *zamenhang der dingen* in de natuur, hetwelk echter meestal iets geheel anders is geworden dan een algemeen overzicht van wat natuurkundigen (in dit hun eigen vak) hebben ontdekt. *Eene oorzaak*, dus luidt de definitie, *is dat gene door welks toedoen of werking iets anders ontstaat*. Hierop volgen de bekende corollaria: *Nihil est in effectu, quod non fuerit in causa. Potentia est, qua causa suum effectum exserit. Actio est applicatio potentiae. Vis aut agendi nisus est principium actionis, quo ad movendum impellit, nisi vis contraria resistat*, enz. enz. En een der grondregels van de Cosmologie is, dat de lichamen begaafd zijn met zekere *krachten, operandi facultates*, zonder welke de verschijnsels der natuur niet kunnen verstaan worden. Wij zullen op deze stellingen eenige aanmerkingen maken.

Het is klaarblijkelijk, dat in alle deze definitiën een denkbeeld doorloopt, dat eene oorzaak *als één verschijnsel* haar effect *als een ander verschijnsel* niet slechts voorafgaat, maar haar effect *uitwerkt, maakt*. De betrekking tusschen beide is niet eene betrekking van *opvolging*, maar van *werking*. Het zijn niet twee wezens, *entia*, welke hierdoor verbonden zijn dat zij *achtereenvolgens* in den loop der natuur bestaan, zoo als andere wezens verbonden zijn door in de natuur *gelijktijdig* of *te zamen* te bestaan;

maar

maar er heeft eene *werking* plaats, welke overgaat tot het effect, want *nihil est in effectu quod non fuerit in causa, vel quod causa ei dare non potuerit.* Het is ons even klaar, dat dit denkbeeld zijnen oorsprong verschuldigd is aan de verwarring van den aard van oorzaken, met ons *geloof* of *overtuiging*, en *verwachting* van wat op ieder derzelve zal volgen. Namelijk in de verschijnsels welke wij in onze werkzaamheden daarstellen, en welke tot een bepaald oogmerk ingerigt zijn, gebruiken wij die lichamen in die omstandigheden, welke wij op grond van vorige ondervinding weten dat door het bedoelde verschijnsel zullen gevolgd worden, en welke wij weten dat *alleen* dit gevolg zullen hebben. *Met betrekking tot ons*, derhalve, zijn die lichamen in die omstandigheden *noodzakelijk* tot het verschijnsel; zij zijn tot het door ons bedoelde einde de *geschikte* middelen; er bestaat ten opzichte van ons die dezelve te zamenbrengen eene reden waarom deze lichamen en geene andere gebruikt kunnen worden. Deze denkbeelden van geschiktheid tot eenig oogmerk overbrengende tot de verschijnsels zelve, zoo vermeenen wij in derzelve opvolging eene noodzakelijkheid te vinden, iets geschikts te bespeuren in het eene ligchaam om oorzaak van iets anders te zijn; en wij eindigen met ons ter goeder trouw intebeelden dat wij eene *reden* zien waarom een bepaald effect uit deze oorzaak en niet uit alle andere ontstaat. Alhoewel er nu eene zeer goede reden *voor ons* is om vuur aantesteken, willen wij ons verwarmen, vermits de ondervinding geleerd heeft dat hierdoor alleen de gewenschte warmte zal ontstaan, is dit echter geene reden waarom het vuur meer dan het water hette van zich afgeeft. Het is een groote

mislug zich te verbeelden, dat eene oorzaak uit haaren aard meer geschikt is dan eene andere om door een bepaald effect gevolgd te worden. Eene *geschikte oorzaak* is slechts die welke wij altijd waargenomen hebben een bepaald effect vooraftegaan. Indien de ondervinding deze opvolging niet getoond had, zouden wij het tweede verschijnsel uit het eerst nimmer hebben kunnen besluiten. Dit is zoo zeker, dat zelfs in mathematische gevolgtrekkingen omtrent natuurverschijnsels, de natuurkundige op het besluit niet ten volle berust, vóór dat hij het aan de ondervinding getoetst heeft, of mischien ten opzichte dezer gevolgtrekkingen de omstandigheden van de zaak ook veranderd zijn; of rekt hij dit onnoodig, het is dan alleen wanneer hij uit de ondervinding zelve weet dat de omstandigheden hierdoor niet veranderd worden.

Er is eene groote bron van dwaling gelegen in het gevoelen dat er in eene oorzaak eene *werking* eene *magt* tot haar onmiddelijk effect bestaat; want er is uit voortgevloeid dat men eene *bekende oorzaak* tevens voor eene *natuurlijke* en *noodzakelijke*, en daarentegen minder bekende oorzaken voor *onnatuurlijke* en *onmogelijke* heeft gehouden. Dit heeft in 't bijzonder plaats gehad omtrent de oorzaken der beweging. Wie beschouwt niet als zeer *natuurlijk* de beweging uit botsing ontstaande? en evenwel ware deze niet meer verwacht geweest, zoo wij het niet altijd bevonden hadden, dan de beweging van het ijzer naar den magneet. In het eerste geval heeft men twee lichamen die zich van elkander verwijderen in zekere omstandigheden van plaatsing, snelheid en grootte, in het ander twee lichamen die elkander naderen. Waarom nu, vragen

gen wij, is er meer reden om te denken, dat A naar B bewogen zijnde, B zich van A zal verwijderen, dan dat B naar A zal naderen? Het is de ondervinding alleen, welke, door ons het eerst meermalen voor oogen te stellen, en dus onze afwachting van hetzelfde te versterken, ons tevens in den waan brengt, als of wij het inderdaad beter begrepen dan het andere; waaruit wij dan vervolgens besluiten dat beweging een veel natuurlijker uitwerksel is van botsing dan van alle andere omstandigheden. Het is dit vooroordeel, hetwelk den geheimen grondslag uitmaakt van alle die hypothesen van sijne vloeistoffen, waarvan wij reeds gewaagd hebben, voor welke natuurkundigen zich algemeen zoo genegen betoonen om het heelal mede te vervullen ten einde de zwaarte der hemelsche lichamen uitteleggen. Inimmers de werking van zulke vloeistoffen lost zich altijd op in eene *impulsie*, en eene *impulsie* is eene *verwijdering* van lichamen of deeltjes van lichamen van elkander. Dan, het vooroordeel verdwijnt, zoo men zich aldus voorstelt, dat lichamen op drie wijzen kunnen bewogen worden, of te zamen in dezelfde rigting, of naar elkander toe, of van elkander af; dat als verschijnsels iedere wijze even mogelijk is; en dat het derhalve ons werk is de lichamen en omstandigheden nategaan in welke ieder in de natuur werkelijk plaats heeft.

Laat ons nu deze stellingen in sommige van derzelver gevolgen beschouwen. *Nihil est in effectu quod non fuerit in causa*, of in dezen vorm *Quod ex aliqua materia fit, hujus proprietates retinet*. Dit, beschouwd als de algemeene uitdrukking van iets dat in de natuur bevonden wordt, kan in de

meeste gevallen aangenomen worden. Maar dat het een gevolg is van de definie van *oorzaak*, ontkennen wij ten stelligste. Dat was gefneden in de gedaante van eenen teerling dezelve eigenschappen behoudt als in de gedaante van eenen kloot, weten wij alleen omdat wij in 't algemeen ondervonden hebben dat de vervorming van dergelijke lichamen derzelver eigenschappen niet verandert. Dan de stelling is valsch in vele opzigten, en het is een der voorstellen in het onderwijs der scheikunde geworden, om te bewijzen dat de zamengestelde lichamen de eigenschappen hunner bestanddeelen *niet* altijd behouden, eene stelling door oudere chemici, denkelijk op grond van het gemelde gevolg, aangenomen.

Een ander gevolg is dit: *Corpora non agunt ubi non sunt*, en dus, *non agunt in distantiam*. Het sophisme ligt hier in het woord *agunt*, in hetwelk denkbeelden vervat zijn welke niets gemeens hebben met de beweging van twee lichamen, het zij *naar* of *van* elkander. Neem dit woord weg, en de stelling verdwijnt oogenblikkelijk met al de gewaande zwarigheden welke er tegen de attractie uit zijn voortgevloeid. *Corpora moventur in distantiam* is een bloot verschijnsel welks bestaan door daadzaken moet bevestigd of tegengesproken worden (\*). Wie nu zal durven beweren dat er in de botting eene volkomene aanraking plaats heeft? daar er ledige ruimten tusschen

(\*) Men zoude, zoo men wilde, de stelling door een bewijs *ex absurdo* kunnen wederleggen. *Niemand kan een bal werpen.* Want waar de hand is, is de bal niet; waar de bal is, is de hand niet; *corpora non agunt ubi non sunt.* Ergo. Q. E. D.

fchen de deeltjes zelve van de digtste lichamen bestaan, is het wel waarschijnlijk dat er tusfchen twee verschillende lichamen geene zouden bestaan? Maar stel dat de aanraking volkomen is; nochtans zijn de twee lichamen niet *in eodem loco*, maar slechts *apposita*, en dus volgens de stelling kan de beweging niet plaats hebben.

Wij zullen deze redeneringen in alle hare gevolgen niet nagaan. Het blijkt, gelooven wij, genoegzaam, dat oorspronkelijk uit eene misvatting ontstaan, zij nog bovendien al de onzekerheid in zich bevatten, welke aan het voortzetten van theoriën zonder waarnemingen verbonden is: en wij aarfelen bijkans niet dit geheele gedeelte der Ontologie te bestempelen *misbruiken van een misbruik*.

## 2. Onstoffelijke voorwerpen.

Wij hebben den aard van *oorzaken*, en de denkbeelden welke daaraan verbonden worden, eenigzins in het breede uitgelegd ten opzichte van stoffelijke voorwerpen, omdat wij deze onderwerpen gaarne in hun geheel verband wilden doen aanschouwen in dat gedeelte van onze wetenschappelijke kennis wáár dezelve het gemakkelijkst en eenvoudigst, zoowel wat uitdrukking als zaken betreft, konden worden voorgesteld; en opdat wij in staat zouden zijn onze gevolgtrekkingen vervolgens zonder verder opomthoud te gebruiken, wáár dezelve toepasfelijk zouden kunnen gemaakt worden op het moeilijker gedeelte onzer kennis, hetwelk den geest zelve betreft.

Immers is er dan in de gewaarwordingen, werkingen van dezen ook niet eenige orde te bescou-

ren? Verwekken niet bepaalde voorwerpen bepaalde aandoeningen? Is er zelfs in de vlugtigte onzer gedachten niets dat eenige vastheid of geregeldheid van opvolging kan doen vermoeden? Waaraan anders hecht zich het geheugen in deszelfs aangewende pogingen om het voorbijgegane te hervatten; waarop anders steunen de voorschriften der schoone kunsten; waardoor anders zal opvoeding iets meer zijn dan afwachting en kans, en den teleurgestelden vader zijn eenige troost niet benomen worden, van zijn plicht te hebben vervuld? Maar is er wellicht bestendigheid van opvolging zelfs in de altijd voortdurende veranderlijkheid van het gemoed, en durven wij de hoop koesteren van die ergens immer te kunnen bepalen, het zal voorzeker slechts dan zijn, wanneer ter zijde stellende het axioma *non est in effectu quod non fuerit in causa*, en alle dergelijke spitsvindige bedenksels der Ontologie, men hier op de zielsverschijnsels toepasse wat wij te voren van de verschijnsels in de stoffelijke wereld hebben gezegd, en in eene oorzaak en derzelver effect niets meerder inzie dan het gestadig volgen van het laatste op het eerste, en gestadig voorafgaan van het eerste vóór dat het laatste in wezen kome.

a. En vooreerst, de wijze waarop de ziel uiterlijke voorwerpen bespeurt door middel der zintuigen is eene vraag welke als tot heden toe onbeantwoord door de meesten wordt aangezien. Alle pogingen om tusschen het lichamelijke voorwerp, en de ziel welke hetzelfde bespeurt, iets meer dan de bekende middelstoffen intevoegen, bij wijze van onderlinge verwantschap, hebben mislukt, en dat om vele redenen. In de eerste plaats, het hypothetische en duistere van alle dusdanige eigenschappen, als van  
 scua-

schaduwachtige indrukfels, vloeistoffen met derzelver impulsiën of nog kunstiger vibratiën. Maar, ten andere, dergelijke uitleggingen laten altijd nog iets over: want na de veranderingen door een uiterlijk voorwerp op het zintuig teweeggebracht achtereenvolgens opgespoord en beschreven te hebben het geheele zenuwstelsel door, blijft er nog eene onoverkomelijke scheidslijn tusschen de laatste zenuwaandoening, en de aandoening der ziel, die daarop plaats heeft. Of wáár ook het laatste ligchamelijke verschijnsel te zoeken zij, en hoedanig het moge zijn, het blijft altoos een stoffelijk verschijnsel; en de knoop wordt, na al dit, bevonden niet ontwikkeld, maar slechts verlegd te zijn. Dan, is er eenige waarheid in het door ons betoogde, zoo zullen wij besluiten dat er over deze beruchte vraag eigenlijk geene meerdere duisterheid heerscht dan over de gewoonlijkste verschijnsels der natuur. Wij zullen namelijk besluiten dat er in den ons bekenden aard der zaken geen meer reden is dat botsing beweging zoude veroorzaken, dan dat eene zekere aandoening van de gehoorzenuw het gevoel van geluid in de ziel zou verwekken; dat het eenige onderscheid hier is, dat in het eerste geval twee stoffelijke verschijnsels worden waargenomen, in het laatste een stoffelijk en een zielsverschijnsel; dat de bestendigheid der opvolging het eenigste is dat door ons in beide gevallen hieromtrent wordt bespeurd. De reden waarom wij gewoonlijk in de aandoening van het zintuig eene magt zoeken om de bepaalde zielsaandoening te veroorzaken, schijnt dezelfde te zijn als die waarom wij aan eenige oorzaak in de natuur de magt toekennen om haar uitwerksel daartestellen; en te liggen in onze overtuiging van wat met betrekking



king tot beide in het vervolg plaats zal hebben; welke overtuiging in den vorm van eene magt, of geschiktheid, of ander denkbeeld hoegenaamd op de voorwerpen zelve overgebracht en daarmede in onze gedachten wordt verbonden. Dan tot welke nuttelooze pogingen en beuzelachtige geschillen heeft niet deze verwarring aanleiding gegeven! Overtuigd zijnde dat er in elke oorzaak iets besloten lag waardoor zij haar uitwerkfel noodwendig teweegbragt, moest naar dit *iets* gezocht worden; en is het te bewonderen dat hetgeen in de natuurkunde zooveel onzekerheid in het midden der duidlijkste ontdekkingen heeft verspreid, in het mingevoerde, moeilijker vak der zielskennis eene bron is geworden van eindelooze dwalingen?

Noch schijnt de onmiddelijke werking der ziel op haar eigen ligchaam in dit opzigt aan grootere zwaarigheden onderhevig te zijn. De *wil*, als een verschijnfel der ziel, ontstaat: dadelijk geschieden er zekere bewegingen welke die van den arm, b. v., ten gevolg hebben. Stellen wij dat de wil insgelijks ontsta om het bloed naar het aangezigt te doen klimmen; welke bewegingen er ook mischien hierop in het ligchaam plaats hebben, het bloed klimt niet. Derhalve zegt men dat de wil oorzaak is van het eene, of daartoe de magt heeft, doch de oorzaak niet is van het andere, of daartoe de magt niet heeft. En eene voortgelijke beschrijving beantwoordt in alle die gevallen, wáár andere zielsaandoeningen dan de wil bewegingen in de leden of bestanddeelen van het dierlijk ligchaam veroorzaken. Al wat hier ontdekt kan worden, valt onder de beschouwing van den physioloog; de zielsaandoening (het eigenlijke onderwerp des psycholoog's) zijnde

in alle de voorgaande gevallen gelegen hetzij aan het einde, hetzij in het begin, altijd aan een uiterste der reeks van verschijnsels.

b. Ten tweede, de vermogens der ziel, zoo als het geheugen, bevassing, verbeelding, het vermogen der abstractiën, dat der verbindtenissen van denkbeelden, het oordeel, en welke van dezelve meerder opgenoemd worden, met het geheele heer dier aandoeningen, welke onder de benamingen van gevoel en hartstogt zijn begrepen; beschouwd als de algemeene uitdrukkingen der verschillende wijzen op welke de ziel werkt, of bestaat, maken een voor naam gedeelte uit van eene redelijke psychologie. Het is hier dat zich een veld opent, in hetwelk de wijsgeer zich met even veel geluk en nuttigheid kan oefenen, en zijn verlangen naar waarheid kan voldoen, als in het veld der natuur, alwáár de ondervinding zelve van zoovele ontdekkingen gewaagt, en zoovele paden aantoot, langs welke hij naar nieuwe en onbekende waarheden kan geraken. Hoezeer de ziel uit haren aard verschilt van het stoffelijke, zijn echter denkbeelden, gewaarwordingen, aandoeningen even zoo zeer voorwerpen van onderzoek als lichamen. Derzelve oorsprong, samenstelling, opvolgingen, leveren beschouwingen op gelijkfoortig met die, welke in de stoffelijke wereld de onderscheiden vakken der natuurlijke wijsbegeerte uitmaken. De analyse van zamengefelde denkbeelden, de bepaalde orde van opvolging, welke het geheugen, bij voorbeeld, ons in zoovele gevallen ten duidelijfste doet gevoelen, kunnen in hare gevolgtrekkingen tot even onverwachte uitkomsten leiden, welligt even schitterende ontdekkingen doen geboren worden, als die welke

de

de scheikunde ons in hare elementen, de physica in hare wetten ten toon spreidt. Zoodat te veronderstellen dat, omdat bewustheid aan een ieder gegeven is, waardoor hij *kan* weten wat in zich omgaat, daarom de kennis van de zamenstelling en orde der zielsverschijnsels aan een ieder bekend moet zijn, en dus alle ontdekking onmogelijk maakt; is niet ver van te beweren dat een ieder de zamenstelling van het water kent, omdat de bestanddeelen van hetzelfde gezamenlijk op onze zintuigen werken, of de wet der zwaarte kent, omdat wij allen een steen hebben zien vallen en dagelijks het rondloopen der hemellichten kunnen bespeuren.

Het moct hier, als elders, het oogmerk zijn van den wijsgeer, onze aandacht te vestigen op hetgeen onze aandacht meestal ontgaat, en tot onze kennis te brengen omtrent oorzaken en algemeene wetten wat ons toegestaan is te bevatten, en wat echter een ieder niet kent. En wie zal aan vordering in deze kennis palen durven zetten? Wel is waar, men hoort dagelijks van den verborgen aard der ziel, welken het den mensch niet gegeven is te kennen. Maar omdat niet alles te kennen is, zal er daarom niets te leeren zijn? Of zijn wij dan reeds hierin tot de volkomenste kennis geklommen, welke den mensch kan te beurt vallen? Doch zoo wij ons verblijden met de hoop van uitgebreider kennis ook wáár veel nog duister is, het zoude roekeloos zijn hierin een pad te willen voorschrijven, of in den wandel van hen die ons zijn voorgegaan, dwalingen met eenige zekerheid te durven aanduiden.

---

 DERDE HOOFDSTUK.

OVER HET AFGETROKKENE IN WIJSGEERIGE BESPIEGELINGEN IN HET ALGEMEEN.

---

*I Afd. Over het verband en den voortgang der wetenschappen.*

De wetenschappen zijn uitgeschilderd geworden als voortvloeiende uit ééne gezamenlijke bron; of als zoo vele takken van éénen vruchtbaren stam, welke, diep in 's menschen ziel geworteld, en zich door ingeboren kracht over alles zoekende te verspreiden, den grootsten naam van Wijsbegeerte heeft verkregen. Niet geheel overeenkomstig met deze denkbeelden is de uitslag bevonden van die pogingen, welke van tijd tot tijd door geleerde mannen zijn in het werk gesteld om dien gemeenen oorsprong en natuurlijke verwantschap onzer kundigheden optesporen en uitteleggen. Van den tijd af dat BACON (\*), met een uitgestreken en veelbevattenden blik de voortbrengfels van het menschelijk verstand aanschouwende, dezelve werkelijk zocht te rangschikken en aan onderscheiden vermogens toetschrijven en te onderwerpen, is de za-

men-

(\*) *De Aug. Scient. L. II. c. I.*

menhang derzelve eene vraag geworden, welke oplossing ras is gebleken eene der moeilijkste te zijn. Onder de menigvuldige ontwerpen welke tegen het midden der voorledene eeuw het plan der franfche Encyclopedie voor oogen ftede, fcheen de behandeling dezer vraag eene der voornaamfte te moeten zijn; en zij trok ook van het begin de aandacht der fchrijvers tot zich. Maar de onderscheidene vakken van kennis, gevoel en fmaak, de kunften, letteren en wetenfchappen, hetzij in hare betrekkingen onderling, of ten opzichte der vermogens welke over ieder derzelve veronderfteld wordt meer uitfluitend het beftuur te voeren, leverden een al te onzeker oogpunt op: welk vernuft ook de beroemde Inleiding (\*) aan den dag leide, de uitkomsten fcheenen niet tot grond van eene goede fchikking der onderwerpen te kunnen dienen, en men moest ten flotte zijne toevlugt nemen tot de letters van het alphabet, als tot hiertoe het gefchikfte middel van verdeeling. Noch hebben andere fchrijvers op dit ftuk het gewenfchte licht aangebragt. Naarmate men in de beoefening van eenig afzonderlijk vak zekere natuurlijke punten van overeenkomst en verwantfchap opspoort onder de voorwerpen zelve, over welke het handelt; of dat men, in de uitlegging daarvan aan anderen, de gemakkelijke van overgang in de opvolging der gedachten meer bepaaldelijk in het oog heeft; opent men twee verfchillende wegen langs welke de kennis van hetzelfde zich eveneens als van zelve fchijnt te openen en te vertoonem; en beide wijken al wederom geheel af van dien welken de eerfte ontdekkers gevolgd hebben.

Dit

(\*) Zie *Discours Préliminaire*, en de *Système figuré des connoiffances humaines*, aan het einde.

Dit laatste verdient in 't bijzonder onze opmerkzaamheid. Men heeft meermalen aangetoond hoe de kunsten overal de kennis van derzelve beginsels zijn voorafgegaan; hoe ziekten zijn genezen en wonden geheeld vóór het bestaan der geneeskunde, maatschappijen tot stand gebragt, lang vóór dat eenige regels om menschen onderling te verbinden en te besturen waren uigedacht. Maar deze waarheden, hoe bekend ook, hebben op verre na die gevolgtrekkingen in 't algemeen niet teweeggebragt, welke zoo duidelijk uit dezelve schijnen opgemaakt te kunnen worden. Zoo wij, eindelijk, in den tegenwoordigen staat en bloei van geleerdheid, de verhevenste bespiegelingen van kunstregels en wijsbegeerte beschouwen met betrekking tot de kunsten en wetenschappen zelve welke gezegd worden daarvan afstammem, ontbreekt er nog zoo veel aan eene volkomene reeks, waardoor wij van de eerste tot de laatste trapsgewijze zouden afdalen, dat wij veeleer dezelve kunnen vergelijken met de verschillende verdiepingen van een groot gebouw, waarvan ieder tot een verschillend gebruik bestemd, hare eigene regels en smaak van inrigting afzonderlijk heeft gevolgd. Wie zal beweren dat de theoriën in de geneeskunde daargesteld alle van grond ontbloeit zijn? en evenwel is het er ver van af dat zij gevestigd zijn op eenige voorafgaande kennis van de physiologische werking der bestanddeelen van het dierlijk gestel, welke voor het grootst gedeelte nog onbekend is. De onderzoekingen van geschiedschrijvers omtrent de instellingen en gewoonten welke uit dat wonderbaar stelsel, het leenregt, ontstaan zijn, behooren tot eene der nuttigste en, wat de uitkomst aangaat, gelukkigste proeven van wijsgeerig

rig onderzoek in de geschiedenis. Van een anderen kant is het voor den zedelijken wijsgeer eene belangrijke vraag, den oorsprong der heerschzucht uit den aard des wils of der algemeene begeerte naar magt afte leiden, en den invloed van zeden en omstandigheden op derzelver vorm en rigting in onderscheiden tijdvakken te onderzoeken. Maar wie is tot hiertoe in staat geweest, beide overwegingen in één werk te vereenigen, uit één oogpunt den loop der driften, en het ontstaan uit dezelve van bestendige gebruiken en instellingen te beschouwen, en beide als gestaafd in de lotgevallen der menschen en der volken met zekerheid aantewijzen? Iedere wetenschap, ieder vak waarin rede of vernuft zich oefent, heeft niet alleen zijne bijzondere voorwerpen, maar meestal eigene redeneringwijze, eigene middelen om het ware van het valsche te onderscheiden, eigene geschiedenis van mislukte en geslaagde pogingen, eigene sporen tot uitbreiding en ontdekking geleidende, eigene misvattingen en dwaalwegen.

Er is, het is waar, één zin in welken de wijsbegeerte kan gezegd worden boven alle vakken van kennis te heerschen, en den weg tot alle te banen: die verhevene zin, welke het woord in de oorspronkelijke taal deed geboren worden, en ook nog door de onze voor den geest wordt gesteld. Als de begeerte naar wijsheid, eene ingeborene liefde voor waarheid onderstellende, en eene edele verrukking in ons hart ontstekende bij iederen stap welke ons nader tot dezelve brengt, is zij inderdaad *al-qmyat-tend*, is zij *oneindig*. Maar de middelen welke de natuur ons tevens ter voldoening van deze begeerte gegeven heeft, bezitten nier op verre na oorspronke-

kelijk dezelfde uitgestrektheid: zij moeten gezocht, en door langen arbeid beproefd en verbeterd worden, terwijl het gevoel in eens zijne rijpheid van de natuur zelve schijnt ontvangen te hebben. Het eenigst *onmiddelijk* gevolg van het onbepaalde verlangen naar waarheid is om ons het zwakke en onvoldoende onzer vermogens door tegenstelling met levendiger kleuren voor oogen te brengen. Die genen derhalve die, hetzij uit gewoonte aan de voorstellingen der ouden, hetzij uit eigene zielsverheffing, algemeene waarheden aanzien als de beoefening van bijzonderheden voorafgaande en als in de ziel den eersten trap uitmakende van volmaking en kennis, schijnen hun gevoel met hunne vermogens te verwarren, de mate van het een op de andere toetepassen. Wanneer Mevrouw DE STAËL, in hare bewondering van de geleerdheid en ijver der Duitsehe wijsgeeren, hunne liefde voor het schoone en het ware in levendige tafereelen afschildert, wie zal niet in hare verrukking deel nemen? „ De vervoe-

„ ring, welke wij bij het aanschouwen van het

„ ideaal schoon ondervinden, en welke de ziel vervult

„ met eene edele ontsteltenis en met de zuiverste

„ aandoeningen, ontstaat uit het gevoel van het

„ oneindige. In onze verheffing is het als of,

„ ontslagen van de banden welke ons aan het aard-

„ sche en de menschheid vereenigen, wij tot de

„ kennis van verborgene wonderen geroepen wor-

„ den, welke ons schijnen in het vervolg en voor

„ altijd aan moedeloosheid en vertraging te zullen

„ onttrekken. Wanneer wij den hemel aanschou-

„ wen, alwaar ieder lichtje een heelal gelijk aan

„ het onze is, en het schitterend stof des melkwegs

„ in het uitspanfel geheele sporen met werelden be-



„schrijft, verliezen zich de gedachten in het on-  
 „eindige, ons hart klopt voor al wat onbekend,  
 „onmeetbaar is, en wij gevoelen, dat ons ware  
 „leven buiten de grenspalen dezer aarde gelegen  
 „is.” In deze dichterlijke uitstorting, wie zal  
 zich niet gaarne met haar vereenigen? Maar wan-  
 neer dezelfde schrijfster, in haren ijver voor de  
 school welke zij doet kennen, met deze zielsver-  
 heffing, met dit gevoel van het oneindige, derzelver  
 verheven afgetrokkenene wijsbegeerte zoekt te verbin-  
 den, en hierdoor voor deze laatste die zelfde goed-  
 keuring en bewondering te verwekken, kunnen wij  
 met haar in dezen overgang niet toestemmen (\*);  
 en

(\*) Het is deze verwarring van het inderdaad oneindige des  
 heels met het schijnbaar oneindige onzer vermogens, welke in  
 het 3de en 4de gedeelte van het werk van MEV. DE STAËL over  
 Duitschland, zooveel doet voorkomen wat naar Paradox ge-  
 lijkt. Twee oogmerken worden door haar volkomen bereikt:  
 het een, om het voortreffelijke van uitgebreide geleerdheid en  
 studie aan de wijsgeeren van hare natie, door het voorbeeld  
 der Duitfche, aantoonen; het tweede, om de praktische ze-  
 delijkheid en wezenlijke deugd van de laatste in het helderste  
 licht te plaatsen. Maar in hare pogingen, om de zucht naar  
 kennis, en onbekrompene inzigten, voortestellen als noodzake-  
 lijk en uitsluitend verbonden met hunne bijzondere gevoelens  
 en trant van bespiegelingen, schijnt zij ons toe de *beweegrede-  
 nen* van het onderzoek naar waarheid voor het *middel* te ne-  
 men. Als of iemand beweerde, dat de begaafdheden van een  
 beroemd veldheer voornamelijk bestonden in die verheffing wel-  
 ke zijne ziel bij den aanvang van den slag ondervond, en wel-  
 ke de behaalde overwinning ten top van verrukking gevoerd  
 heeft; en niet gelegen waren in die inspanning van geest,  
 kracht van aandacht op al de omstandigheden van den voor  
 oogen zijnden strijd, schrandere doorzigt, en bedaard, onfeilbaar  
 gebruik van zijne redelijke vermogens. Een dergelijk denkbeeld  
 echter loopt door dit geheele gedeelte van het bovengemelde  
 werk, hoewel het valsche van hetzelfde zich somtijds zelfs aan  
 den

en verliest zij, naar ons inzien, uit het oog, dat in de intrede in het veld der wijsbegeerte, gelijk in dat

den geest van de schrijfster schijnt optedoen, daar zij haar stelsel, in 't algemeen uitdrukkelijk verklaard, in bijzonderheden meestal weder verzwakt, en als 't ware stuksgewijze afbreekt.

Wij kunnen ons niet beletten van aantemerken, dat de redencetrant op dit stelsel gegrond geene aanbeveling ontvangt uit het voorbeeld van Mevrouw DE STRAËL zelve, eene vrouw zekerlijk begaafd met de uitmuntendste bekwaamheid om de ingewikkelde omstandigheden van het werkelijk leven waartenemen, uiteenzetten, en die hierbij eene kennis der wereld en ondervinding bezat, welke aan uitstekende geestvermogens niet dikwerf te beurt vallen. Dan men leze met aandacht het voornoemd gedeelte van haar werk, alwaar zij over de wijsgeerige en godsdienstige stelsels der Duitschers handelt; en men zal, dunkt ons, een wonderlijk verschil aantreffen, wat duidelijkheid en kracht van redenering betreft, tusschen dit en hare beschouwing van de zeden, literatuur en maatschappelijke instellingen: het is inderdaad eene gedurige speling op algemeene bewoordingen, in welke hare zucht voor de bevestiging van deugd haar geheel verblindt ten behoeve van eenen trant van inzien, welken zij zich inbeeldt alleen met het bestaan van deugd overeenstemmend te zijn. Wij zouden met haar kunnen medegaan indien zij ons dergelijke gedachten in den mond van hare Corinne had doen hooren; maar als wijsgeerige denkbeelden neemt zij alle dichtertelijke illuſie weg, en stelt evenwel niet in de plaats dien ernstigen, krachtigen toon van betoog, welken zij anders zoo meestertlijk weet te voeren.

Het zij tot lof van deze onlangs overledene vrouw herinnerd dat zij, die de wereld van zoo nabij en geenszins van den voordeeligsten kant noch in de gunstigste omstandigheden voor den zedelijken toestand der menschen had leeren kennen, zich echter heeft weten te bewaren voor dat wanhopen aan deugd, verbetering en volmaakbaarheid, welk zelfs bij groote verstanden zoo dikwijls het gevolg van ondervinding der wereld geweest is, en in 't algemeen als het teeken van die ondervinding wordt aangezien, zoodanig, dat het een onseilbaar middel is geworden, ten einde omgang met menschen en diep inzicht in 's menschen hart uittehaugen, om het bestaan van deugd voor onmogelijk te houden, en in alle daden geheime beweegredenen van eigenbe-

dat der wereld, de eerste les der ondervinding is, dat wij onze begeerten gedurig moeten intoomen, en die onderwerpen aan de geringheid onzer magt, en onzen toestand als menschen, welke beide afhangen noch van onze verlangens, noch van onzen wil. En met dit te zeggen, meenen wij geenszins perk te stellen aan het onderzoek naar waarheid, of de plaats aanteduiden wáár onze vermogen moeten stilstaan; maar het onderzoek naar waarheid is een onderzoek zoowel naar middelen, als naar het einde, en de hoop om eens alle waarheden te zullen afleiden uit eenige weinige algemeene waarheden moet zorgvuldig onderscheiden worden van de ingebeelde overtuiging welke ons zou doen vermeenen dit reeds nu te kunnen doen. Tot de verhevenste denkbeelden allengskens te naderen moet het doel zijn van eenen onbekrompenen geest: zich ondertuschen reeds in zijne gedachten te verheffen tot die grootste algemeenheid van begrippen, kan zijn zich te bedriegen: maar ter goeder trouw te denken deze hoogte bereikt te hebben, en niets over te hebben dan van hier de toepassing dier waarheden te bewerkstelligen, dit is indedaad zijne vermogens aan den eenen kant te bekrimpen, hun een half oneindige te ontzeggen.

Het

lang te bespeuren. Een tegenovergesteld voorbeeld kan dus niet dan troostrijk zijn voor die genen, die, met zuivere liefde voor deugd bezielde, haar overal verlangen te kunnen vinden: zij zullen met blijdschap op Mevr. DE STAËL de oogen afwenden van het aanschouwen eens MACHIAVEL, LAROCHEFOUCAULT, CHESTERFIELD, en het oneindig getal van derzelve nasprekers. Deze aanmerking, van het hoofddoel eenigzins afwijkende, worde ons ten goede gerekend; zij is bestemd om hulde te doen aan eene vrouw, wier verdienste in dit opzigt door hare beoordeelaars niet genoeg schijnt geschat te worden.

Het oogmerk in iedere wetenschap is om de waarheid te ontdekken. Door deze uitdrukking verstaat men niets anders dan in iedere wetenschap de voorwerpen alle te leeren kennen, welke tot dezelve behooren, vergezeld met alle de omstandigheden in welke zij gevonden worden, en te onderzoeken de betrekkingen, hetzij bestendige of veranderlijke, welke zij onderling bezitten. De aard der voorwerpen moet noodwendig eenig verschil teweegbrengen in de manier van onderzoek welke het best met dezelve overeenkomt, en de kennis, welke men bedoelt, het gemakkelijkst en volledigst verschaft. Dat evenwel het onderzoeken zelf als eene kunst beschouwd kan worden, en voor algemeene regels vatbaar is, zullen wij niet geheel ontkennen; maar de redeneerkunst, gebragt tot den hoogsten trap van volmaaktheid, kan echter niets meer verrigten dan eenige hulpmiddelen aan de hand te geven, welke in het geheugen geprent den arbeid eenigzins bevorderen in die moeilijke overwegingen, alwaar veelvuldige omstandigheden en veelvuldige betrekkingen elkander dikwerf in den weg staan, en tot tegenstrijdige besluiten zouden kunnen brengen. Alsdan zijn regels dienstig om de aandacht dadelijk te vestigen op die gedeelten welke de ondervinding reeds geleerd heeft den weg tot de oplossing van het geheel te banen; om langwijlige en nuttelooze omwegen te doen vermijden, en door de overtuiging hunner beproefde deugd den ijver van den onderzoeker te ondersteunen en aanteprikkelen. Meer doen zij niet; en de onderzoeker, die, voor geene zwarigheden bevreesd, en door geene teleurstellingen afgeschrikt, hetzelfde onderwerp met onvermoeide aandacht en naauwkeurige in acht neming van alle

deszelfs gedeelden zorgvuldig behandelde, zou, dezelfde begaafdheden van verstand en verkregene kennis gesteld zijnde, tot hetzelfde besluit ten laatste moeten komen. Op dezelfde wijze als de voorschriften der zedekunde wel kunnen strekken om onze keuze te bespoedigen in het midden der belangen en bezigheden welke ons gedrag in het leven vergezellen, maar in geene deele afbreuk doen aan het zedelijke gevoel van ieders geweten; hetwelk, met bedaardheid ondervraagd, en na in acht neming van alle omstandigheden, dezelfde keuze zou hebben daargesteld. Dat er een regel zou kunnen bestaan, welke in alle gevallen de waarheid zou doen kennen, aan welken, als aan een daartoe in de ziel geschikt orgaan, de betrekkingen van alle dingen zouden getoetst worden, zullen wij niet beslissen. Maar wij gelooven niet dat zulk een regel alsnog gevonden is. Die stelsels van wijsbegeerte, volgens welke waarheid niet zoo zeer ontdekt wordt, als aan de ziel eene magt wordt toegeschreven van op de voorwerpen zekere betrekkingen als 't ware intedrukken, volgens algemeene haar eigene wetten, mogen den aard onzer oordeelsvellingen verklaren, doch geven hiermede geene onmiddellijke leiding tot derzelver gebruik in onze redeneringen. Het moge eene daadzaak zijn dat de ziel zekere onderlinge betrekkingen *vormt*; het is altoos bezwaarlijk te voorzien hoe zij sommige voorwerpen dus, en andere anders zal vormen. En hoe men ook getracht hebbe die zwarigheid uit den weg te ruimen ten behoeve der stelsels waarin zij voorkomt, zij blijft alsnog met volle kracht bestaan tegen het *gebruik* van dezelve als leidsdraad in de ontdekking der waarheid.

In dezen staat der redeneerkunst derhalve zoude het onmogelijk zijn de bijzondere waarheden van iedere wetenschap aan eenigen algemeenen regel te toetsen, en hierdoor den voortgang der wetenschappen zelve te beslifen. Wij moeten dan onze toevlugt intusfchen tot een ander middel nemen, willen wij wezenlijke ontdekkingen leeren onderscheiden, en hieruit de redeneringen beoordeelen welke tot dezelve al of niet kunnen geleiden. Hiertoe doet zich een op, dat, van alle stelsels onafhankelijk zijnde, in den tegenwoordigen staat onzer vermogens, aan het vereichte op eene voldoende wijze fchijnt te beantwoorden. Namelijk, zoo men eene en dezelfde wetenschap befchouwt, zoo als die op verfchillende tijdvakken bestaan heeft, zal men zien of er in de kennis der voorwerpen, welke zij bevat, eenig verfchil te befpeuren is; of er duidelijk denkbeelden thans ontfproten zijn, welke voorheen niet bestonden; of er daadzaken gevonden zijn (op welke wijze de ziel dan ook daadzaken befeffe) welke als zoodanig onbekend waren; en of onze middelen om het toekomstige te bepalen en te voorzeggen thans menigvuldiger zijn dan te voren. Deze punten dan zullen wij ook aannemen, voor zoo verre dit ons dienftig zal zijn ter beoordeeling van wezenlijke ontdekkingen en nuttige waarheden, in derzelve verband met afgetrokkene befpiegelingen.

*II Afd. Over het nut van afgetrokkene befpiegelingen.*

De voorwerpen, welke de ftoffe van wijsgeerig

onderzoek opleveren, zijn van verschillenden aard, naarmate men de uiterlijke wereld, of denkbeelden, of aandoeningen, en al wat uit dezelve ontstaat, gebeurtenissen, daden, inrigtingen enz., beschouwt. Het is evenwel niet moeilijk in te zien dat al onze kennis omtrent bestaande, of mogelijke dingen, tweeledig is: kennis van het *gelijktijdig aanwezig* van sommige voorwerpen, en dus beseffen van de verschillende betrekkingen tot welke zij aanleiding kunnen geven; en kennis der *achtereenvolgende veranderingen*, en dus voorzeggende van dezelve in het toekomende. Zaken zoo als die bestaan of bestaan hebben, en verschijnsels zoo als die opkomen, zie daar derhalve de stof van alle onze overwegingen. De eerste dus oplettend te aanschouwen, de laatste naauwkeurig waartenemen, is gevolgelijk een onontbeerlijke aanleg tot de kennis welke wij begeeren.

Het is zonder de minste reden dat natuurkundigen deze manier van onderzoeken uitsluitend de huns noemen, de onderscheidene regels van dezelve ter vermijding van dwaling en mislagen doen voortkomen als de bijzondere kunstmiddelen hunner wetenschap, en daarmede met niet weinig zelfvoldoening gewoon zijn aan het hoofd hunner werken te pronken. De zaken en verschijnsels, welke de natuurkundige onderzoekt, zijn wel is waar verschillend van de zaken en verschijnsels, welke de zedekundige, de regtsgeleerde, de onderzoeker van maatschappelijke betrekkingen en instellingen, behandelen; maar zaken en verschijnsels voor oogen te stellen, naauwkeurig te beschrijven, en daaruit algemeene besluiten voor de toekomst te halen, dit is het oogmerk van alle. Zoo de natuurkundige zich o, iets moge roemen, het is dat hij welligt meer dan

dan anderen de voortreffelijkheid van deze manier op de proef gesteld, en door schitterende ontdekkingen in zijn vak bewezen en bekrachtigd heeft.

Maar de voorwerpen van onderzoek in ieder vak van wetenschap zijn al te veelvuldig om beschouwd en begrepen te worden, zoo wij ieder in het bijzonder op die wijze moesten nagaan, en honderd ja duizendmalen dezelve middelen in het werk moesten stellen, om even zooveel malen dezelve waarneming te doen. En al zoude dit bewerkstelligd zijn, onze kennis uit zoo vele bestanddeelen zamengesteld zou, van allen hand ontbloot, nauwelijks kunnen overgebracht en aan een volgend geslacht overgeleverd worden. Deze ondervinding derhalve, ten koste van zoo veel arbeid gedurende een geheel leven verkregen, zou grootendeels, zoo niet geheel, met het leven van den bezitter wederom vergaan. Het is aan die magt der ziel te danken, waardoor zij voorwerpen in het afgetrokken kan beschouwen, dat de kennis derzelve in een engeren kring van werkzaamheid wordt gebracht, en dat de uitkomsten der arbeid van het eene geslacht als grondstof ter verdere bearbeiding aan een volgend gelaten de wetenschappen met gedurige schreden naar meerder en meerdere uitbreiding en volmaking doen naderen. Immers voorwerpen in het afgetrokken te beschouwen, beteekent dezelve te beschouwen ten opzigt van zekere gemeene eigenschappen; van dezelve aftecheiden al waardoor ieder van het andere verschilt, en *bijzonder* wordt; deze verschillen te verwaarloozen en hunnen gemeenschappelijken aard eeniglijk als onderwerp van het onderzoek aan te nemen. Al wat nu van dezen gemeenschappelijken aard betoogd wordt, door waarneming of door

re-



redenering, wordt betoogd van alle de voorwerpen in welke dezelve gevonden wordt, in zoo verre ten minste als geene bijzonderheid in het een of ander daarmede strijdig is. De eigenschap aldus ontdekt en in woorden uitgedrukt, verandert in eene algemeene wet, onder welke alle de voorwerpen welke dien aard bezitten waaruit die eigenschap ontleend is, zich komen schikken; en geen nieuw voorwerp van dienzelfden aard doet zich op, of wordt verwacht diezelfde eigenschap te zullen vertoonen. Geen nieuwe magneetsteen wordt gedelfd, of men besluit, zonder proefneming, dat hij, gelijk de overige, twee polen heeft, en dat die polen zullen aantrekken en afstooten volgens de algemeen waargenome wet. Zoo iemand op algemeene grondbeginsels van regtvaardigheid bewijst dat, welke misdaad iemand ook ten laste gelegen worde, het billijk is dat hij gehoord zoude worden, en de gelegenheid hebben van zich te verdedigen, alvorens gevonnisd te worden; zal de billijkheid niet in het minst veranderd zijn of een nieuw bewijs behoeven, hetzij wij tot regters hebben een aantal medeburgers onder den naam van gezworenen, of dat er eenige vaste regters over ons aangesteld worden, of een opperheer, of koning zelf het regt uitspreekt; omdat het besluit uit omstandigheden ontleend is welke gemeen zijn aan alle regterlijke uitspraak, en niet aangeroerd of gewijzigd worden door de verschillende vormen onder welke deze laatste geschiedt. Het is overtollig de nuttigheid van afgetrokken bespiegelingen met een langer omschrijving aantetoonen, of optehelderen door meerder voorbeelden. Zonder dezelve zoude er indedaad geene wetenschap zijn, maar slechts een gedurig hernieuwd

nieuwd onderzoek, daar zich alle oogenblikken voorwerpen opdoen geplaatst in eenigzins andere omstandigheden dan die in welke wij dezelve reeds waargenomen hebben. Dezulke beoordeelen wij nu naar de algemeene eigenschappen welke wij hebben leeren kennen; en verwachten geen onderscheid voor zoo verre ten minste ons besluit op deze berust; of rijst er binnen ons eenige twijfeling, het is dan alleen, wanneer de bijzondere omstandigheden van het geval ons toeschijnen de algemeene waarheid mischien te kunnen wijzigen, en eene bijzondere beschouwing wordt alsdan noodzakelijk geoordeeld, alleenlijk om dit vermoeden te bewaarheden of tegenspreken. Indien wij beroofd waren van de magt om aldus in onze gedachten bijzondere verschillen aftezonderen, welke niet tot het bedoelde medewerken, en het gemeenschappelijke met deszelfs gevolgen dadelijk op nieuwe onderwerpen toetepasten, zou de overtuiging van dezelfde waarheid in soortgelijke gevallen niet meer plaats hebben; de moeite en aandacht welke vereischt worden om waarnemingen te doen en op dezelve redeneringen te vestigen, zouden besteed en verloren gaan op een enkel voorwerp, nimmer tot de waardigheid van wetenschap of algemeene kennis kunnen opklimmen.

Het is met opzigt tot den voortgang der wetenschappen vooral dat het gebruik van afgetrokkene bespiegelingen onmisbaar en onwaardeerbaar is. Door middel van dezelve worden de uitkomsten van eenen langdurigen en moeijelijken arbeid in ééne zinsnede ten dienste van anderen vervat. Volgende arbeiders in hetzelfde vak behoeven niet wederom alle de stappen van hunnen voorganger opte volgen; zijn rustpunt wordt hun vertrek naar nieuwe vorde-

rin-

ringen: eenige kunstige proefnemingen aan geleerden alleen bekend in het eerste tijdvak, worden in het tweede door herhaalde waarnemingen onderling verbonden, en als een tamelijk algemeen verschijnsel verkondigd; volgende tijdvakken hunne ontdekkingen bijvoegende, vermeederen de algemeenheid van hetzelfde, of vereenigen het met andere welke te voren geheel verschillend geoordeeld werden; en ten laatste wordt eene algemeene wet ten eenemaal toegepast op de bijzondere gevallen welke alleen in het begin de aandacht tot zich trokken. Een hendaagsche physicus bij het uitleggen der electriciteit noemt den barnsteen naauwelijks als een *voorbeeld* van hare algemeene wetten, welk ligchaam op een tijdstip de geheele kennis der electriciteit in zich besloot. De ontdekkingen van een NEWTON zijn de grondslag geworden, op welken zijne navolgers het stelsel der hemelsche lichamen vollediger en volmaakter hebben gevestigd; en die kennis welke alleen te beurt viel aan een der verhevenste geniën, welke ooit geweest zijn, vindt thans hare plaats onder de elementaire kundigheden welke de opvoeding van beschaafde standen behelst.

Wij hebben ons bepaald tot de voordeelen van afgetrokkene bespiegelingen ten opzigt van rede en wijsbegeerte, en dus van *vordering*. Uitgestrekter is het gebruik derzelve in de *mededeeling* onzer kennis, de ontwikkeling waarvan en verband met welsprekendheid eene der schoonste en nuttigste gedeelten der Logica uitmaakt: doch hetzelfde ligt buiten de palen van ons onderzoek. Wij gaan dus over tot de nadeelen voortvloeiende uit het misbruik van afgetrokkene bespiegelingen; doch moeten alvorens met een woord gewagen over eene misvatting omtrent

trent algemeene waarheden, ontstaande uit de be-  
woordingen zelve in welke zij gewoonlijk worden  
uitgedrukt.

*III Afd. Over eenige misvattingen ontstaande  
uit de taal waardoor afgetrokkene denkbeel-  
den worden uitgedrukt.*

Eene algemeene eigenschap, vooral als die ver-  
schijnsels betreft welke veranderingen in gegeve-  
ne omstandigheden bekend zijn, en voorzien of  
berekend kunnen worden, wordt niet oneigenaartig  
eene *wet der natuur* genoemd. De verschijnsels  
worden gezegd *deze wet in achttenemen*, aan de-  
zeive *onderworpen* te zijn; en de uitlegging van het  
verschijnsel in eenig bijzonder geval wordt gewoon-  
lijk in denzelfden vorm voorgedragen, met te zeg-  
gen dat het aldus geschiedt *ten gevolge* eener alge-  
meene wet. Het is aldus, zegt men, dat volgens  
eene algemeene wet der magneten, polen van de-  
zelfde benaming elkander terugstooten, van verschil-  
lende benaming elkander aantrekken. Insgelijks, een  
ligchaam valt naar de aarde, *omdat* alle lichamen  
aan de zwaartekracht onderworpen zijn. Deze ma-  
nieren van voorstelling nu, hoe gemakkelijk ook in  
het gebruik, bevatten indedaad eene omgekeerde  
beschrijving der verschijnsels. Soortgelijke polen in  
den magneet stooten elkander niet af, *omdat* het  
eene algemeene wet is; maar het is eene algemeene  
wet, omdat alle bevonden worden zulks te doen,  
en wij verwachten dat dit in het vervolg ook altijd  
plaats

plaats zal hebben (\*). Alle lichamen vallen, niet *uithoofde* van eene algemeene wet van zwaartekracht; maar de zwaartekracht is eene algemeene wet *uithoofde* van het vallen van alle lichamen. Indien er magneten gevonden waren geweest, welke elkander aantrokken met dezelfde polen, de voornoemde algemeene wet zoude niet bestaan; en zoo wij niet in alle onze redeneringen omtrent de natuur stilzwijgend veronderstelden dat wat in zekere omstandigheden *geschied is*, weder in dezelfde omstandigheden *zal geschieden*, het gebruik van het woord *wet*, met deszelfs gewoonlijke vormen van uitdrukking, zoude mischien in het geheel niet in de beoefening der natuur zijn ingevoerd geweest. Wanneer de natuurkundige dus voorgeeft de *wetten der natuur* te willen opsporen, beteekent dit niets anders dan dat hij de veranderingen, welke lichamen ondergaan, in alle derzelve omstandigheden zoekt te ontdekken, en hieruit eene algemeene uitdrukking afleiden, welke toepasselijk is op alle. Wij hebben hierover reeds in het Tweede Hoofdstuk gehandeld, bij gelegenheid dat wij vermeenden tot eene misvatting van deze soort eenige der duistere gevoelens omtrent *oorzaak* en *effect* te kunnen herleiden. Het heeft indedaad in de gevolgen tot ernstiger dwalingen aanleiding gegeven, dan eene bloote onnaauwkeurigheid in de taal mischien zou doen vermoeden.

Wij

(\*) Het is indedaad slechts deze *verwachting* welke wij aldus te kennen geven. Het is van deze alleen dat wij dit kunnen zeggen, dat wij *verwachten* dat soortgelijke polen elkander zullen afstooten, *omdat* het eene algemeene wet is. Welke de grond zij dezer verwachting, is hier van geen belang.

Wij zullen dit nog slechts bijvoegen, dat hetzelfde geldt ten aanzien der *wetten* in het verstandelijke en zedelijke. Het is niet *omdat* het eene algemeene wet is, dat twee denkbeelden welke gelijktijdig voor den geest geweest zijn, in het vervolg elkan- der zullen verwekken, zoodra een van beide uit andere oorzaken voorkomt; maar het is eene alge- meene wet, *omdat* dit in alle gevallen wordt waar- genomen, en wij ons overtuigd houden dat hetzelf- de ook wederom, alles gelijk staande, zal plaats hebben. Insgelijks is de zedelijke wet omtrent het ongeoorloofde van den diefstal niet de reden waar- om oorspronkelijk de menschen eenige huivering ge- voelden om zich het goed van een ander zonder zijne toestemming toeteëigenen, maar het is eene wet in het zedelijke geworden, omdat die huive- ring, dat gevoel van zedelijke afkeuring, bij het aanschouwen of plegen van een diefstal (gesteld als diefstal wezenlijk beschouwd) altijd is ontstaan.

In het kort, de *wetten* der natuur staan in de- zelfde betrekking met de veranderingen, als *gestach- ten* met de voorwerpen zelve, der natuur: de eer- ste zijn de algemeene uitdrukking van de veranderingen, de laatste de algemeene uitdrukking van de voorwerpen.

---

*IV Afd. Over de ongelegenheden voortvloeiend uit den aard van afgetrokken denkbeelden, en de middelen om hierin bij het ge- bruik te voorzien.*

Het voorgaand aangestipt hebbende, gaan wij

G

over

over tot het vermelden van eenige ongelegenheden, welke uit den aard zelven van afgetrokkene beïjpegingen voortvloeijen. Dezelve ontftaan hoofdzakelijk uit twee omftandigheden, welke wij achtereenvolgens zullen behandelen (\*).

## 1.

Eene *theorie* verfchilt van eene *hypothefis* hierin, dat de eerfte de algemeene uitdrukking moet zijn van waarheden, welke ieder op zich zelve vatbaar is voor hetzelfde bewijs als de theorie zelve, of in welke ieder zich de theorie zelve verandert door in deze laafte bijzondere voor algemeene woorden in de plaats te ftellen; eene *hypothefis* eene oorzaak vooronderftelt dienende ter uitlegging van het een of ander verfchijnfel. De laafte komt hier in geene verdere aanmerking, dan om het onderscheid te doen zien hetwelk tufchen dezelve en eene theorie beftaat: wij bepalen ons tot deze. De *theorie* kan van verfchillende foorten zijn naar den aard der voorwerpen, waarvan zij de uitdrukking is. Zij drukt fomtijds flechts in 't algemeen eene daadzaak uit: lichamen zijn uitgebreid; het onvoorziene verwekt verwondering; vrede doet het vergieten van bloed onder de menfchen ftaken. Somtijds drukt zij uit algemeene waarheden in het wetenfchappelijke, hetzij uit waarneming of redenering ontleend: de drie

(\*) Deze verdeeling is ingerigt naar aanleiding van betgeen zoo bondig als duidelijk gefield is in het 4 Hoofdt. 6 en 7 Afd. van STEWART'S *Elements of the Philosophy of the Human mind*. 1811. 4 Ed.

drie hoeken van driehoeken zijn gelijk aan twee rechte; zuren en loogzouten vernietigen elkanders eigenschappen mits vermengd in zekere proportiën, niet in alle. Of zij bevat de wiskunfuge uitdrukking van verschijnfels voor verschillende waardijen der grootheden, welke in dezelve gevonden worden, zoo als de wet der zwaartekracht. Welke foorten van theoriën men ook optelle, de definitie zoo even van dezelve gegeven is even toepasfelijk op alle. Stel in de plaats der algemeene woorden, eenigen bijzonderen zin onder dezelve begrepen, en de theorie, zoo die goed is, moet de uitdrukking worden van de waarheid in dat geval; zoo als in de gemelde voorbeelden: een steen is uitgebreid; de terugkomst van mijn zoon, dien ik dacht vergaan te zijn, heeft verwondering verwekt; de vrede van Utrecht heeft het vergieten van bloed doen flaken onder de mogendheden die vóór dezelve in oorlog waren; de drie hoeken van den driehoek abc zijn gelijk aan twee rechte enz. Op welke wijze ook de waarheid in ieder bijzonder geval bevonden wordt, hetzij door onmiddelijke waarneming, of als het gevolg van redenering, eene theorie, als het algemeen of afgetrokken denkbeeld van dezelve moet niets anders insluiten dan de bijzondere gevallen in welke zij zich kan laten oplossen, door verwisfeling der algemeene met bijzondere woorden; alles namelijk van deze bijzondere gevallen afgezonderd zijnde, wat niet in dezelfde mate aan alle behoort, en dus niet begrepen is geweest in de gronden uit welke die waarheid is ontleend geworden.

Uit deze verklaring blijkt, dat Theoriën bestaanbaar zijn met onderscheidene trappen van zekerheid; want, met welk vertrouwen men ook eene algemeene



ne waarheid toepasfe op gevallen, op welke zij niet in het bijzonder is beproefd geweest, in de bewustheid van alle voorzorgen tegen dwaling gebezigd te hebben, is evenwel volkomene zekerheid in den strikftelijkften zin alleen te verwachten van die theorie, welke bijzondere gevallen uitdrukt, in ieder van welke de waarheid indedaad is waargenomen of bewezen geworden. Alsdan, en dan alleen, kan men met de volmaakfte naauwkeurigheid zeggen dat de theorie de algemeene uitdrukking is der waarheid in ieder bijzonder geval. Zoo men, b. v., door werkelijke proeven bevonden heeft, dat alle bekende zuren door eene zekere proportie loogzout geneutralifeerd worden, is de Theorie, welke deze eigenschap aan *alle* zuren toefchrijft, met betrekking tot de hiertoe bekende, volkomen, en in den volmaakften zin, waar. Maar zoo deze proeven op een groot aantal, maar echter niet op alle genomen zijn, hoe groot de waarfchijnlijkheid ook zij dat hetzelfde met de overige plaats heeft, en hoe geregtigd de fcheikundige zich ook gevoele om hierop eene theorie te vestigen, kan men evenwel niet zeggen met volkomene overtuiging dat de uitdrukking van het verfehijnsel *algemeen* waar zij, zoolang als de waarneming hiervan niet is gedaan in alle de gevallen. Hieruit blijkt dat die theorie alleen aan de definitie van eene volkomene theorie in allen deele beantwoordt, welke in algemeene woorden uirdrukt wat in ieder geval op zich zelf is bevonden geworden. *Alle menfchen zijn fterfelijk* is, wat het voorleden betreft, en dus als grond voor het toekomende, de naauwkeurige uitdrukking van hetgeen bevonden is geworden, namelijk dat geen mensch bestaan heeft die niet gestorven is. Dit is dan de hoogfte trap van

van zekerheid, de *limiet* der volkomenheid welke theoriën kunnen bereiken.

Het is niet twijfelachtig of zeer weinige theoriën, hoe gegrond ook, kunnen gezegd worden deze maat van volmaaktheid en zekerheid te bezitten. Wij voeren dit dan ook niet aan om onnoodige twijfelingen omtrent gevestigde waarheden teweegtebrengen; maar omdat hierin de toetsteen te vinden is, aan welken de deugd van theoriën moet beproefd worden, en tevens het middel ligt befloten, om derzelve deugd hoe langer hoe meer te volmaken. *De voortreffelijkheid* dan van eene theorie bestaat hierin, dat zij zoo nabij mogelijk aan de volmaakte theorie, zoo als die is uitgelegd, nadere. Deze volmaakte theorie nu is die gene, welke de algemeene uitdrukking is van indedaad bevondene waarheden. Het middel derhalve om aan deze voorwaarde hoe langer hoe meer te voldoen, is, zoo dikwerf mogelijk, de theorie in bijzondere gevallen te bewaarheden, de waarnemingen, zoo veel doenlijk is, te vermenigvuldigen, vooral in die omstandigheden in welke de waarneming nog niet is geschied. Het proefondervindelijke, in één woord, in alle andere wetenschappen zoowel als in de natuurkunde, is de eenigste vaste grondslag, op welken zekere, en dus duurzame theoriën kunnen gevestigd worden.

Onze natuurlijke geneigdheid is zekerlijk om alle waarnemingen aanstonds te generaliseren. Deze geneigdheid schijnt even zoo met ons vermogen om afgetrokkene denkbeelden te vormen gepaard te gaan, als een zeker verlangen gepaard gaat met die lichamelijke behoeften welke de natuur eischt dat vol-  
daan zullen worden; waarschijnlijk om ons tot het

voldoen van dezelve te brengen. Maar de ondervinding van onbepaald inwilligen in deze laatste heeft ook tevens de grenzen aangewezen, welke men niet zonder gevaar vermag te buiten gaan. Wij gelooven dat deze vergelijking juist en op het tegenwoordig onderwerp toepasselijk is. Indedaad al wat uitstekend is in wetenschappen ontstaat uit het gemeld vermogen, behoorlijk, dat is zoo als rede en ondervinding geleerd hebben, bestuurd; de ongelegenheden bestaan grootendeels uit het inwilligen van hetzelfde zonder mate, zonder genoegzame aandacht op het oogmerk hetwelk men daardoor bereiken moet, en op de middelen welke het vermogen hiertoe benoodigt. Eéne of twee waarnemingen zijn nauwelijks geschied, of eene theorie verbindt dezelve, en wordt al ras uitgestrekt op eene menigte gevallen, welke schijnbaar in dezelfde omstandigheden zijn, tot dat de ondervinding toevallig, en met groote teleurstelling voor den steller, het ongegronde van dezelve leert. Hoe vele stellingen welke als algemeene waarheden zijn aangenomen geweest in het zedelijke, huishoudelijke, natuurlijke, zijn niet naderhand gebleken op eene enge basis te staan, en vele omstandigheden te verwaarloozen, welke niet bestaan hebbende bij de oorspronkelijke waarneming welke aanleiding tot de stelling gegeven had, ook niet in de gevolgtrekkingen begrepen zijn geworden, en dus niet bespeurd konden worden dan alleen door de waarneming in onderscheiden gevallen te herhalen. Zoo nu aldus de dwaling door de ondervinding alleen kan ontdekt worden, van hoeveel belang is het niet gedurig tot dezelve zijne toevlugt te nemen, zoo menigmaal als de gelegenheid daartoe gegeven is; te meer dat, zoo er in eenig bij-

zon.

zonder geval geene dwaling ontdekt wordt, de enkele bevestiging hierdoor van de algemeene waarheid, verre van een nutteloos werk te zijn, de waarschijnlijkheid versterkt ten opzichte van die gevallen, in welke bijzondere oorzaken de waarneming mischien moeilijker, of geheel onmogelijk maken. De gewoonte zelve, welke hieruit ontstaat om gedurig de ondervinding te raadplegen, is van groot belang, als tegenwerkende die natuurlijke logheid van den geest, welke het afgetrokkene bemint niet om deszelfs erkende waarde, maar om de weinige moeite welke het kost, daar hij als van zelf tot het maken van theoriën overgaat; het proefondervindelijke daarentegen schuwt uithoofde van den last welken het behandelen of waarnemen van wezenlijke zaken met alle derzelve omstandigheden altijd met zich voert. Nergens openbaart zich duidelijker dan hier, dat de arbeid onzer ziel, niet minder dan de arbeid onzer handen, aan die uitspraak des Hoogsten Wetgevers onderworpen is, dat geen akker zal dragen dan met het zweet des arbeiders; en dat waarheid, als de vrucht van studie, even als de voortbrengfelen der aarde die wij benoodigen, niet aan begeerte en wensch, hoe zuiver ook, maar aan onvermoeiden, zuren arbeid, in deze wereld verknocht blijft.

Eene voorname oorzaak derhalve welke dwalingen in afgetrokkene bespiegelingen teweegbrengt, is het maar al te gebruikelijke om een *algemeen besluit* op te maken uit *te weinige* of *te onnaauwkeurige* opgaven. En deze twee laatstgemelde omstandigheden zijn ten naauwste verbonden. Die gene immers die zich met weinige voorwerpen vergenoegt, om wel-

ke reden ook, hetzij voorbedachtelijk of uit ligvaardigheid, verkrijgt niet de gewoonte om waarnemingen te doen, hetzij op menschen, of op zaken, welke gewoonte alleen door herhaling kan tot stand gebragt worden; en hierin eene zekere vaardigheid of behendigheid mistende, loopt hij ook groot gevaar om die weinige, welke hij gedaan heeft, nog onnaauwkeurig gedaan te hebben. Hij bouwt dus op eenen te naauwen en te zwakken grondslag tevens.

Maar de grootste bron van dergelijke dwalingen komt ons voor te ontstaan uit het stelsel, hetwelk dit laatste niet slechts toelaat, maar aanbeveelt; en het proefondervindelijke, als geene genoegzame zekerheid verschaffende, wil afscheiden van afgetrokkene bespiegelingen, als die zekerheid in zich zelve bezittende. Wij geven toe dat de wiskunde op geene ondervinding rust, of door ondervinding meerder zekerheid kan erlangen. Maar wij ontkennen dat hierin iets geheimzinnigs gelegen is, of iets dat van den algemeenen regel afwijkt. De onderwerpen van wiskunstige redeneringen zijn geheel afgetrokkene denkbeelden. Hetgeen bewezen wordt, dat de som der drie hoeken van eenen driehoek gelijk is aan twee rechte, wordt niet bewezen van den driehoek uit krijt, welke slechts dient om de aandacht te hulp te komen, maar van driehoeken in welke in onze gedachten afgetrokken is de breedte, dikte, enz. der lijnen, in één woord, al wat wezenlijke driehoeken onderling van elkander doet verschillen. De driehoeken dus, op welke het bewijs alleenlijk ten volle past, zijn uit hunnen aard volkomen dezelfde, en die aard is volkomen bepaald, zoodat de algemeenheid en zekerheid van het bewijs hier.

hierin alleen bestaat dat hetzelfde in allen deele aan het denkbeeld eener *volkomen theorie* beantwoordt. In zoo verre als algemeene denkbeelden het onderwerp van redenering uitmaken, is het besluit met betrekking tot hen even zeker en indedaad wiskunfig. Maar hierin ligt het onderscheid, dat weinig denkbeelden zoo volkomen algemeen en juist bepaald zijn als die van uitgebreidheid en grootheid. Zoo-dat in de meeste gevallen wij te doen hebben met algemeene uitdrukkingen omtrent eigenschappen van ligchaam of ziel, afhangende gedeeltelijk van eene menigte omstandigheden, aan welke herhaalde waarnemingen van bijzondere gevallen niet alleen niet onnoodig zijn, maar volstrekt onontbeerlijk, willen wij aan dezelve die hoogstmogelijke zekerheid toekennen, waarvoor theoriën vatbaar zijn.

Hoe meer de zaken zelve ingewikkeld zijn, des te meer wordt het voldoen aan de vereischten eener goede theorie moeijelijk, en des te meer wordt derhalve het waarnemen zelf der gevallen, welke zij bevat, noodzakelijk. De ondervinding zal buitendien in deze waarnemingen den weg aantoonen, en ons daarenboven leeren kennen de meerdere of mindere waarschijnlijkheid van zonder vrees voor dwaling op de theorie te kunnen berusten; waardoor wij onze krachten niet onverschillig op alles, maar ten nuttigste kunnen besteden, wáár het vereischt wordt. Het zoude voorzeker belagehelijk zijn, indien een natuurkundige op zijne wandelingen alle losse voorwerpen in de hand nam, om geene gelegenheid te laten voorbijgaan van de wet der zwaarte te beproeven. De bedaarde overweging der menigte bewijzen welke ons het bestaan der zwaarte bij iedere

ren blik aantoonen, zal een ieder overtuigen, dat er weinig waarfchijnlijkheid is dat op deze aarde eenig ligchaam zonder zwaarte immer zal bevonden worden, al is dit niet op ieder deeltje aarde beproefd; terwijl dezelfde bedaarde overweging van een nieuw ftefel van opvoeding b. v., ons zal doen zien dat hier daarentegen weinig verzekerd kan worden, zonder dadelijke proefneming. Derhalve, al zoude de wet der zwaarte al niet beantwoorden aan het denkbeeld eener volmaakte theorie, moeten wij ons vergenoegen met de zekerheid welke te krijgen is, en ons in dit als in alle andere gevallen onderwerpen aan dien staat der menschheid, welke ons in dit geval genoegzame zekerheid en echter geene ideale heeft willen fchenken; en onze pogingen liever aanwenden op onderwerpen, waarbij wij ons met vrucht kunnen bezig houden met het opklaren van wezenlijke onzekerheid en het openbaren van onbekende waarheden.

## 2.

De eerste bron van dwaling, welke wij vermeld hebben, is dan gelegen in het opmaken van algemeene befuiten uit een te klein aantal bijzonderheden. Die, welke wij in de tweede plaats fteflen, is eenigzins onafcheidbaar van den aard zelven van algemeene waarheden, en derzelve nadeelige gevolgen kunnen niet dan door groote oplettendheid in de toepafing voorgekomen worden.

Vermits alle theoriën flechts in de voorwerpen zekere gemeene eigenschappen befchouwen, de verdere bijzondere verschillen verwaarloozen,

zoo moeten de algemeene besluiten, welke op deze gronden gevestigd zijn, in hunne toepassing op een bijzonder geval verwacht worden de waarheid slechts *omtrent*, of *bij nadering* te zullen opgeven. Immers de overige eigenschappen kunnen, zonder het besluit geheel en al te vernietigen, in ieder geval een grooteren of geringeren invloed uitoefenen, en deze invloed wordt door de theorie niet aangeduid. Het klaarste voorbeeld hiervan is te vinden in de toepassing van eenig voorstel hoege naamd in de meetkunst; veel moet alsdan toegegeven worden voor de dikte van de lijnen welke wij trekken, voor het gebrekkige der werktuigen, zoodat volkomene overeenkomst met het wiskunstige voorstel in geen geval te verkrijgen is. Hetzelfde heeft plaats in eene meerdere of mindere mate met alle andere theoriën. Een schrijver, die handelt over het openbaar bestuur van een land, zal verschillende vormen onderscheiden, als het Eenhoofdige, het Gemengde, het Gemeenebest, de Volksregering, en tot zekere algemeene besluiten komen omtrent iederen: evenwel zou men zich gedurig aan teleurstellingen blootstellen, wilde men zonder onderscheid op alle Gemeenebesten datgene toepassen, wat eene algemeene beschouwing van dezen vorm van maatschappij heeft doen besluiten; daar er hier zeer zeker bijzondere omstandigheden zullen bestaan welke eenig verschil kunnen teweegbrengen in de uitkomsten, welke zonder dat verschil zouden overeenkomen met het algemeene besluit. Dit is, zoo als men ziet, onafscheidbaar van alle algemeene redeneringen; zonder daarom derzelve nuttigheid te benemen, welke wij beschreven hebben: het toont slechts aan eene onvermijdelijke oorzaak van mogelijke dwaaling



ling in de beste theorie; het geeft de reden van het mislukken van zoovele pogingen ter verbetering van oude gebruiken en instellingen, hetwelk der theorie en het wetenschappelijke in alle vakken zoovele vijanden gebaard heeft, zelfs onder verlichte menschen, maar die den waren aard en het gebruik eener theorie niet genoegzaam inzagen; het geeft eindelijk het middel tevens aan de hand om de uitkomsten der theorie nog met meerdere zekerheid in de toepassing te kunnen gebruiken.

Het is bekend, hoe dat hieruit een voornaam geschil ontstaat tusschen geleerden en lieden van ondervinding; welke laatste niet zelden veel gebrekkigs of onvoldoende in de voorstellingen der eerste ontdekken, en gewoon zijn zich hierop niet weinig te verheffen. Maar het is niet minder waar, dat geleerden dikwerf zelve aanleiding gegeven hebben tot de zegepraal hunner tegenstrevers, door hunne theoriën voortgegeven als volkomen geschikt om in ieder bijzonder geval te kunnen voorzien, en, in volle overtuiging van het naauwkeurige hunner redeneringen, weigeren eenigen invloed te erkennen in die omstandigheden, welke in de gronden van die redeneringen niet begrepen waren, en evenwel in bijzondere gevallen blijven bestaan. Het middel nu om deze ongelegenheid der theorie voortekomen, is, in 't algemeen, om dezelve niet dan met omzigtigheid toetepassen; zich te herinneren de mogelijkheid dat, hoe naauwkeurig zij ook uit de gegevene gronden is afgeleid, er echter eenig verschil kan ontstaan uit omstandigheden in die gronden niet begrepen; en met zekerheid niet te beslissen dan na de overweging van de bijzonderheden van ieder geval. Aldus zal de theorie haar nut behouden, door

na-

namelijk de voornaamste punten in het onderzoek dadelijk voor oogen te stellen, en niets overtelaten dan de overweging van die bijzonderheden of die toevalligheden welke in haar niet zijn vervat. Haar nut verder te willen uittrekken, om alle beschouwing in 't bijzonder overtollig te maken, zou zijn haar te gebruiken tot een oogmerk waartoe zij niet geschikt is.

Maar hier valt meer optemerkten. De omstandigheden, welke buiten bereik van de theorie gelegen zijn, zijn dikmaals of gering, of veranderlijk, meestal van zulk eenen aard, dat zij niet zoo zeer door studie, als wel door eene zekere schranderheid, en gewoonte van met dezelve omtegaan, kunnen waargenomen worden; en de verandering welke zij in het besluit eener theorie vereischen, om die iederen keer toepasfelijk te maken, zijn dan ook dikwerf van een even vlugtigen en onberekenbaren aard. Het is deze vaardigheid in het gebruik, welke den kunstenaar in staat stelt zijne kundigheden (welke eene foort van theorie uitmaken uit eigene ondervinding) in ieder geval dadelijk toetepassen, zonder vrees van zich immer te zullen vergiften. Het is deze gewoonte, en daaruit ontftane behendigheid, in het bespeuren en waarden van kleine verschillen, welke het onderscheid maken tusfchen den man van ondervinding en den man van studie, tusfchen den man van de wereld en den geleerden, welke laatste de regelen van gedrag, en de beweegredenen der menschen even goed onderzocht, maar in de zamenleving niet beproefd heeft. Beide volgen eene theorie, hetzij uit eigene ondervinding, hetzij uit die van anderen gehaald; maar de eerste alleen kent den invloed van die geringe omstandigheden, welke naauwelijks met woorden kunnen beschreven worden, en weet zijne  
the-

theorie daarnaar onverwijld te schikken. Het is nogmaals dezelfde gewoonte van naauwkeurig waarnemen, en schrandter bevatten, welke de gevoelens van een man, die zich lang met iets bezig gehouden heeft, dikwerf verre meer gewigt doet bezitten dan die welke uit algemeene overwegingen echter met reden schijnen te kunnen besloten worden: de man kan zich vergissen, zijne mischien uitsluitende aandacht op één enkel voorwerp kan van een anderen kant vooroordeelen hebben doen ontstaan; maar, zoo het bovengemeld verslag van theoriën naar waarheid is opgesteld, is zijn gevoelen ten minste nimmer geheel te verachten.

Uit de voorgaande aanmerkingen volgt, dat behalve omzigtigheid in het toepassen van eene theorie op algemeene gronden berustende, er nog iets overblijft, waardoor men het gebrekkige in de toepassing van dezelve niet alleen dadelijk bespeuren, maar dadelijk herstellen kan; hetwelk dus voor derzelve goed slagen in het gebruik onontbeerlijk is. En dit brengt ons volgens een anderen weg op hetzelfde punt, waartoe wij in onze eerste overweging der ongelegenheden van de theorie gebragt waren; te weten, het noodzakelijke van zijne theorie, zoo dikwijls mogelijk, op de proef te stellen door werkelijke waarneming. Deze noodzakelijkheid, welke wij toen betoogden met betrekking tot het *volmaken* eener goede theorie, blijkt hier alwederom ten opzichte van derzelve *zekere toepassing*; en in beide gevallen, buiten het onmiddelijk nut, met betrekking tot de gewoonten zelve welke daaruit ontstaan om waarnemingen te doen, eene gewoonte, waardoor alleen de vereischte naauwkeurigheid bereikt wordt in het besluiten van algemeene eigenschappen,

pen, en tevens die vaardigheid en schrandrheid in het bespeuren van geringe verschillen, waardoor de toepassing der theorie op ieder geval met volkomene zekerheid kan bewerkstelligd worden.

Het spreekt van zelf dat hoe meer eene theorie ingewikkeld is, en hoe meerder omstandigheden en zaken dezelve bevat, met des te grooter omzigtigheid moet de toepassing geschieden, om dwaling voortekomen, en des te voortreffelijker is de gewoonte welke men zich eigen zal gemaakt hebben, om de zaken zoo als zij zijn in alle hare bijzonderheden te ontwikkelen, en op dezelve algemeene waarheden toetepassen. Insgelijks naarmate de waarheid algemeener of afgetrokkener wordt, in diezelfde mate wordt de toepassing onzekerder, omdat hoe langer hoe meer omstandigheden verwaarloosd worden, welke de zaak in ieder bijzonder geval vergezellen en uitmaken. Hoe komt dan, dat geleerden daarentegen meestal, hoe meer zij zich in afgetrokkene bespiegelingen verdiepen, des te meer zich genegen voelen om zich van het proefondervindelijke te verwijderen? Vooreerst, brengt dit de zaak zelve mede; ten tweede, vereischt dit laatste dikwijls geheel andere gewoonten, en begaafdheden, dan die welke tot redeneren en tot het afleiden van algemeene waarheden benoodigd zijn, of in de beoefening derzelve tot stand gebragt worden: een langdurig gebruik van het wetenschappelijke doet allengskens den lust vergaan om bijzonderheden te onderzoeken, om zaken te behandelen, om met menschen omtegaan; en eindigt met dit alles onmogelijk te maken. Het is hiermede gelegen als met vele andere dingen, die elkander wederkeering schijnen uittelluiten: een geest welke zich alleen-

leenlijk aan de wiskunde overgeeft, zal onvermijdelijk de levendigheid der verbeelding verliezen, terwijl de geen die zich aan de scheppingen der laatste geheel overlaat geen minder gevaar loopt van het pad der gezonde rede te verliezen: dan dit uitsluiten verandert noch de afhankelijkheid der zaken onderling, noch de nuttigheid van ieder. De magistraat, zoowel als de geleerde, trekt zijn voedsel uit de voortbrengfels van het veld, alhoewel geen van beide den ploeg zoude kunnen behandelen, of zich tot de proefneming de minste genegenheid voelen. Maar, gelijk als in het maatschappelijke, het bestaan en de voorspoed van het geheel ontstaan uit de medemerking van alle de deelen, even zoo kan de geleerdheid hare volmaaktheid niet bereiken zonder toedoen van alle de deelen, uit welke zij bestaat. De een moge dan den lust niet bezitten, of de gelegenheid ontberen, om de natuur met eigen handen te onderzoeken, en haar in verafgelegene plaatsen te volgen, om instellingen in haar wezenlijk bestaan te doorgronden, en de handelingen van menschen bij menschen zelve te beschouwen; hij kan zich in het uitbreiden der wetenschappen even nuttig maken, mits hij die hulpmiddelen door anderen aangebragt gebruike, en niet, als van minder belang zijnde, verachte. De meerdere of mindere verdienste van het eene vak boven het andere is altijd eene moeilijke vraag, en de beslissing van dezelve nutteloos: de hulp welke zij elkander wederkeerig toebrengen, dit alleen is van eenig belang; en wij moeten dus herhalen, dat hoe verhevener onze bespiegelingen, hoe meer van alle bijzondere voorwerpen afgetrokken, des te meer wordt de bijstand van naauwkeurige en veelvuldige waarneming noodzakelijk, om  
aan

aan de uitgestrekte gevolgtrekkingen eene geëvenredigde zekerheid te geven, en derzelver toepassing in dezelfde evenredigheid mogelijk te maken. Dit is het voornaamst waarop wij aandringen: laat men zich, indien men dit geschikt oordeele, het veld der wijsbegeerte verdeelen, maar laat de *denker* en de *waarnemer*, zoo niet in één persoon vereenigd, hunne krachten tot één doel vereenigen, en laat hun arbeid beschonwd worden dan alleen volmaakt te zijn, wanneer het de medewerking van beide heeft genoten. Waarnemingen, zonder eenig verband of inzicht tot wetenschappelijke oogmerken, blijven bepaald en van weinig nut; redeneringen geheel afgetrokken van alle wezenlijkheid, hetzij in het natuurlijke of zedelijke, en zonder oogmerk tot eenige toepasfelijkheid ingerigt, zijn onvruchtbaar, brengen dikmaals tot eene bloote oefening van het vernuft, als een spel van het verftand, en leiden den geest altijd af van die wereld, in welke wij geroepen zijn onze kundigheden tot nut, verlichting en verbetering van andere redelijke wezens te besteden. Het eerstgemeld gebrek bestaat hierin, dat men *niet ver genoeg* komt, maar men bereidt altoos den grond op welken anderen kunnen bouwen; het laatstgemeld gaat *al te ver* zonder genoegzame middelen, het geeft aanleiding tot allerlei gewaagde stellingen, stelt ons bloot aan dwalingen uit welke het ten laatste onmogelijk wordt door rede den weg terug te vinden, en brengt het grootfte aller gevaren te weeg, door eene verkleefdheid aan eenen trant van redeneren te veroorzaken, aan welken meer dan aan alle andere dit eigen is, om misvattingen en dwalingen zelve bijkans voor onmogelijk te houden.

*V Afd. Over de ongelegenheden verbonden met eene  
bijzondere manier van het afgetrokkene  
te beschouwen.*

Wij hebben aldus tot twee voorname punten de ongelegenheden gebragt, welke de beschouwing van zaken in het afgetrokkene na zich medefleept, en tevens de middelen aangewezen om die te vermijden. Het was onmogelijk dit te verrigten zonder het gebruik van het afgetrokkene, en den oorsprong van afgetrokkene denkbeelden onder een bepaald oogpunt te doen voorkomen; en wij hebben dat oogpunt gekozen welk ons het naauwkeurigste gezigt van het een en het ander scheen opteleveren. Er zijn bovendien ongelegenheden, welke bijzonderlijk voortvloeyen uit eene andere wijze van de zaak te beschouwen; en zij maken dan ook, naar ons inzien, eene voorname zwaarigheid uit tegen die wijze.

Wij hebben in het Eerste Hoofdstuk dezer verhandeling doen opmerken, dat men algemeene denkbeelden, en algemeene waarheden, welke wij voorstellen als ontstaande uit eene vergelijking van bijzondere denkbeelden en bijzondere waarheden, ook kan aanzien als vooreerst in de ziel bestaande (hetzij dan uit oorspronkelijke gesteldheid, of door eenige nadere ingeving), en vervolgens op bijzondere voorwerpen door haar overgebragt en toegepast. Men kan zich dit op verschillende wijzen voorstellen, en het is dan ook onder verschillende vormen dat het in onderscheiden stelsels van wijsbegeerte is ingevoerd. Dat wij de tegenovergestelde uitlegging

ge.

gevolgd hebben, is nog minder nithoofde der psychologische zwarigheid welke in gemelde stelsels is opgesloten, dan omdat dezelve, naar ons inzien, de dwalingen, welke uit afgetrokkene bespiegelingen voortvloeijen, vermeederen, bevestigen, en geene genoegzame middelen daartegen verschaffen.

De voornaamste psychologische zwarigheid komt hoofdzakelijk hierop neder. Laten twee rozen voor het gezicht geplaatst worden, welke wij verklaren tot ééne soort te behooren: het is mogelijk te begrijpen dat de ziel zelve deze bijzondere betrekking van gelijkenis of eenheid op dezelve zoude drukken, de perceptie van dezelve met deze betrekking als met een cachet bestempelen. Laat de beweging van de queue de beweging van den bal op de billiard tafel veroorzaken: het is eveneens te begrijpen dat de ziel de bewegingen in deze gegevene omstandigheden verbindt als oorzaak en effect, de perceptie der voorwerpen zelve met deze betrekking bestempele. Maar de reden wordt niet gegeven, waarom iedere betrekking op bepaalde voorwerpen, en niet op andere wordt gedrukt, waarom ééne betrekking liever dan eene andere; waarom, b. v., de eene roos niet voorkomt als *oorzaak* van de andere, en waarom de gemelde bewegingen van queue en bal als meer dan enkel *gelijksoortig* worden geoordeeld. De moeilijkheid bestaat altijd te verklaren, als A en B tegelijk aan de ziel tegenwoordig door haar in eenige bepaalde betrekking, en in geene andere, gesteld worden, wat hare keuze in dit opzigt vestigt? Wij zouden haast besluiten, dat A en B reeds eene eigenschap moesten bezitten waardoor dezelve geschikt waren om die bepaalde werking te ontvangen, en dus de ziel tot deze be-



paalde uitoefening van haar vermogen te solliciteren; hetgeen misfchien zoo ver niet af is van te zeggen, gelijk in het andere stelsel, dat deze betrekking, als een denkbeeld, door de tegenwoordigheid van A en B wordt veroorzaakt. Dan wij willen hier geenszins op aandringen, vermits in onze manier van inzien insgelijks het beginsel van alle ervaring, *de ziel verwacht dat wat plaats heeft gehad in zekere omstandigheden, in dezelfde omstandigheden wederom zal plaats hebben*, wordt aangenomen als eene ontegensprekelijke daadzaak, zonder dezelve te kunnen uitleggen. Het zijn de ongelegenheden welke deze wijs van de zaak voortedragen op onze redeneringen ten gevolg heeft, welke wij meer bepaaldelijk op deze plaats bedoelen.

Eene voorname oorzaak van derzelder nadeeligen invloed komt ons reeds voor in het gevoelen zelf te liggen, dat de natuurlijke weg ter verkrijging van kennis, is, van algemeene op bijzondere waarheden neertekomen; een gevoelen waaruit al spoedig het gevaar ontstaat dat men het middel ter verkrijging van kennis, voor die kennis zelve zal aanzien. Zoo toch van het verstand gezegd kan worden, dat hetzelfde *vele zaken bevat*, en diens mans verstand gezegd wordt uitgebreider te zijn hetwelk een grooter aantal zaken bevat, schijnt het dat de rijkdom onzer kundigheden, op welke wijze men die dan ook verkrijge, bestaat in het getal van bijzonderheden (nemende dit laatste woord in deszelfs ruimsten zin, als toepasselijk op alle foorten van wezens) welke wij in staat zijn ons voor den geest te stellen. Men kan, dunkt ons, van de *som onzer kundigheden* spreken, zonder bewust te zijn van aan het woord *som* eenen zeer overdragtelijken, of gerekten zin te geven.

ven. Zoodat afgetrokkene bespiegelingen, gelijk alle andere middelen ter bereiking van kennis, moeten beoordeeld worden, naarmate zij strekken om deze som te vermeerderen. Ten einde nu zoovele kundigheden te verkrijgen of te bevatten als mogelijk is, zou schijnbaar het middel niet ongeschikt voorkomen, waardoor de ziel de waarheid, als 't ware, met zich dragende, dezelve door eigene magt op ieder bijzonder geval toepasselijk zoude maken. Dan het tegendeel is tot nuttoe gebleken. In die stelsels, welke algemeene kundigheden als de eerste stap in alle redeneringen aanzien, worden de laatste stappen nooit gedaan: men houdt zich aan het algemeene, en, hetzij stilzwijgend of uitdrukkelijk, wordt de beoefening van bijzonderheden geheel ter zijde gesteld. Dit verwondert ons niet grootelijks, ten minste zoo het waar is, wat wij hierboven hebben trachten te toonen, dat geene, of slechts weinige, theoriën op wezenlijk bestaande voorwerpen zuiver kunnen toegepast worden; en laatstgemeld bezwaar zal zich niet onwaarschijnlijk gevoegd hebben bij de moeite welke waarnemingen noodwendig kosten, en bij die algemeene ingenomenheid voor enkel afgetrokkene bespiegelingen, welke de gewoonte voor eeuwen lang als het eenige vak der wijsbegeerte heeft voorgesteld (\*). PLATO verbood  
zich

(\*) Het is evenwel zeker dat afgetrokkene denkbeelden te vormen, te *generaliseren*, als zoodanig, geen bijzonder vermogen is van wijsgeeren. Kinderen *generaliseren* alles; jonge lieden zijn ijverig in het bouwen van theoriën op al wat zij voor het eerst vernemen. Het eerste nitverksel van vorderende studie is om het *generaliseren* aftegewennen of te beteugelen, niet om het aantezetten; om gronden te leeren zoeken, niet

zich met bijzonderheden optehouden, waarvan, zeide hij, geene wetenschap konde zijn. KANT schijnt het woord *kennis* mede aan dezelve te weigeren. Dergelijke gevoelens, hoezeer onverschillig in de wiskunde, zullen in de meeste overige vakken van onderzoek eene strekking hebben om algemeene gevolgtrekkingen voluit toetepassen, zonder verdere twijfeling, in alle gevallen wáár de gemeenschappelijke eigenschappen zich opdoen, met veronachtzaming dier bijzondere verschillen welke zoo menigmaal een besluit doen veranderen hetwelk op de eerstgenoemde alleen gevestigd is; en om door de teleurstellingen, welke hieruit onvermijdelijk zullen geboren worden, ons in den waan te brengen als of er indedaad geene waarheid in bijzondere gevallen te vinden was, en die alleenlijk bestond in de betrekkingen welke algemeene denkbeelden voor den geest stellen.

Het gevolg hiervan is, dat terwijl de beschouwing van algemeene waarheden onze aandacht geheel geboeid houdt, de uitkomsten van dezelve op bijzondere onderwerpen ondertusschen geheel verwaarloosd liggen; en de eigenschappen dezer laatste welligt geheel onbekend zouden zijn, zoo niet anderen zich aan dit nederiger vak toewijdden. En evenwel hoe rijk een oogst volgt hier somtijds zelfs het onvoorbedachtelijk arbeiden! Hoe gering de be-  
ginselen van veel wat de mensch als grootsehe ge-  
denk-

over dezelve henen springen. De bepaaldelijke ontwikkeling eener beschouwing in *his verre de vooroordeelen der menschen aan eene drift naar generaliseren zijn toeschrijven* zoude geene onbelangrijke vraag kunnen opleveren.

denkteekenen zijner vinding opnoemt! Men beschouwe de ontdekkingen, welke oudstijds of later geschied zijn, in natuurkunde, de kennis des menschs, geschiedenis, oudheidskunde, regtsgeleerdheid, maatschappelijke inrigtingen, vrije en werktuigelijke kunsten. Men zoeke aan den anderen kant in de geschiedenis der ontdekkingen naar den oorsprong van eene iedere: hoe moeilijk optesporen; hoe ingewikkeld en duister zijn niet de wegen langs welke men in het navorschen van uitvindingen en uitvinders moet opklimmen, en wel meestal om te vinden dat de ontdekker, die er voor gehouden werd, de ware ontdekker niet is. Terwijl inmiddels geen wijsgeerig stelsel van eenig belang of verklaart zijnen maker, ja wordt algemeen in het geheugen geprent minder door kennis van betzelve, dan door den naam waarmede het pronkt; zoodat het voorwaar geene zeer moeilijke taak ware ontdekkingen optesporen, door slechts boekdeelen te openen, zoo die hierin te vinden waren. Wanneer nu eene belangrijke ontdekking aan eenen wijsgeer ongetwijfeld toekomt, en wij in staat zijn nategaan hoe hij tot dezelve geraakt is, vinden wij dan niet veeleer dat algemeene bespiegelingen den man tot die hoogte verheft hebben waarop nieuwe inzigten beginnen, dat is, waarop hij bevat al wat reeds ontdekt is, dan dat zijne bijzondere ontdekking zelve het laatste besluit is eener aaneenschakeling van redenen afdalende van algemeenheid tot bijzonderheid? Welken synthetischen vorm NEWTON ook verkozen hebbe aan zijne *Principia* te geven, het is overbekend dat dit niet de weg geweest is langs welken hij zijne ontdekkingen gedaan heeft, en dat het de beschouwing is geweest van bijzondere ver-

schijnsels omtrent de hemelsche lichamen en de aarde, welke hem tot zijne verhevene denkbeelden heeft opgeleid.

Terwijl nu algemeene bespiegelingen, aldus beschouwd, bij eene grootse onvruchtbaarheid blijven bestaan, versterkt zich de verkleefdheid aan dezelve dier genen die dezelve op deze wijze omhelzen: hare onbeweegbaarheid zelve schijnt iets toebrengen tot het hooge gevoelen omtrent derzelve waarde, en men komt eindelijk tot het besluit dat zij alleen den naam van *waarheid*, en het besfeffen van dezelve dien van *kennis* waardig zijn. De ingenomenheid van geleerden voor het afgetrokkene hebben wij reeds opgemerkt, maar zij komt geenszins in vergelijking met deze laatste. Zij is bij hen in 't algemeen slechts het gevolg of van de ontdekking van derzelve waarde, of van gewoonte, of van dat onschuldig zwak hetwelk geleerden met ongeleerden gemeen hebben, van voor hun eigen vak meer dan voor alle andere genegen en met hetzelfde behebt te zijn. Maar het stelsel, welk wij beschouwen, verheft dit onschuldige zwak tot eene leerstelling, vestigt die ingenomenheid op vastgezonden palen; maar stelt zich ook tevens buiten de mogelijkheid, in geval de grondslag niet stevig is, van het gebrekkige immer te ontdekken, zonder het geheele gebouw omver te halen. Als wij hierin hindernissen meenen te bespeuren voor de vorderingen der wetenschappen, volgt het niet dat ontdekkingen door dergelijke stelsels niet bedoeld worden, de vraag is of zij hiertoe eenig hulpmiddel aan de hand hebben gegeven?

Wij vragen op onze beurt, wat het haat de waarheid zoo hoog te stellen, dat geen onderwerp  
met

met dezelve kan vereffend worden? Dat wiskunde meerder zekerheid bezit dan de meeste andere wetenschappen, stemmen wij toe; maar hieruit volgt slechts, dat er in de wereld meerdere en mindere zekerheid te vinden is. De grootste zekerheid alleen *waarheid* te noemen kan tot niets dienen dan om twijfeling te verspreiden, zonder dat wij daardoor in staat gesteld worden de overige onderwerpen tot eenigen hoogerem trap van zekerheid te verheffen. Het onmiddellijke gevolg zal integendeel zijn, onze aandacht van deze laatste te verwijderen, als niet dat genoeg en die zelfvoldoening verschaffende welke wij bij het beschouwen van ideale, als van dichterlijke, scheppingen ondervinden; zij zullen zelfs door tegenstelling met deze voor onze oogen in zekerheid schijnen aftemen. Het praefondervindelijke heeft daár geene plaats, alwaar het niet dient om tot voedsel te strekken aan algemeene waarheden, maar zelf slechts als een gevolg of voorbeeld van dezelve wordt aangezien: het heeft, zeggen wij, geene plaats, want zelfs als *gevolg* wordt het er zelden uit afgeleid. Wij behoeven naauwelijks te betoogen, hoe weinig deze wijze van redeneren uit haren aard aan voortgang van welke benaming ook de hand leent. *Voortgang* zelf beteekent hier niets dan *beweging naar beneden*, toepassing van eene alles bevattende waarheid op de bevattene deelen; en wij vragen, om te gelooven, niet anders dan dezen voortgang indedaad te zien plaats grijpen; dan dit zien wij niet, en wij bespeuren slechts in het stelsel de aloude voorstelling van het Noodlot, waarvan alles afhing, maar dat zelf *blind* was. Wij spreken hier niet tegen den oorsprong der zaak, maar beschouwen het stelsel als nadeelig, omdat

hetzelve ons verwijderd houdt van dat veld, op welk ontdekkingen indedaad geschieden, zoo iets dien naam ooit verdiend hebbe, en dus eene verkeerde wending geeft aan den geest der menschen. Hetzelve stelt de hoogste wetenschap in iets, wat met betrekking tot het heelal, niet als een gedeelte tot een geheel, maar als een middel tot een einde, moet beschouwd worden. Zoo namelijk het einde is, het heelal, dat is, alle deszelfs deelen, te kennen; moeten afgetrokkene bespiegelingen, hoe ook ontstaan, dienstig gemaakt worden tot het bevatten van dezelve; dan, zijn deze bespiegelingen zelve het oogmerk en het middel, dan vragen wij: wat is dan het heelal; en in welk opzigt verichilt de schepping zelve van dit alvermogen der ziel?

---

*VI Afd. Over eene zekere soort van  
Dichterlijke Wijsbegeerte.*

Er wordt nog eene andere gelegenheid door het uitsluitend en hoog afgetrokkene gegeven om onzekerheid en verwarring onder alle vakken van menschelijke kennis te verspreiden, terwijl die met den edelen schijn van diep gevoel, als met een sluier, bedekt, voor het ernstig nazoek en de berisping der rede, als voor eene heiligchennis, behoed blijft.

Verhevene denkbeelden hebben eene zekere onderlinge verwantschap; er zijn er geene, al zouden die nog zoo verwijderd schijnen, welk eene levendige verbeelding niet door eenigen geheimen band kan vereenigen; de minste trekken van gelijkenis worden

zoovele schakels ener onverbreekbare keten, tegenstelling zelve verbindt voor den geest de voorwerpen welker aard door den grootsten afstand scheen gescheiden te zijn. Er is niets op het geheele schouwtooneel der wereld, hetwelk voor het oog der verbeelding niet met leven en gevoel schijnt doordrongen: bloemen worden door liefdevuur ontvlamd; het licht verspreidt dien gloed van vreugde over het stoffelijke, welke edele daden, en de opklarende getuigenis van een zuiver geweten in het denkend wezen doen geboren worden; de nacht is de rust der natuur, het onweder derzelve toorn; het uitbarsten van onderaardsche vuren, de verdelgende magt der baren, stormen, de ondergang van al wat eens bestaan en gebloed heeft, zijn in de natuur gelijk aan die verderfelijke bewegingen van het hart, driften, onbepaalde lusten, welke eveneens verwoesting in het zedelijke, en terneerstorting van al wat schoon en edel was teweegbrengen: terwijl de zon in haren onveranderlijken loop, als het beeld der statige waarheid, de lotgevallen van eeuwen aanschouwt, en naar het eind met stille verwachting toeziet. De ontdekking van dergelijke analogiën is aan den geest bijzonder aangenaam, zij schijnen deszelfs magt tot in het oneindige toe uitbreiden, en zijn de geliefkoosde bronnen uit welke dichtkunst en welsprekendheid hare bevalligheid en verrukking ontleenen, door leven te ontfleken in het onbezielde, en een ligchaam te schenken aan de gedachten.

Er is eene soort van wijsbegerte, welke met regt den naam van *dichterlijk* verdient, in welke de sieraden van taal, de voortbrengfels der verbeelding niet tot opheldering van een onderwerp, maar als  
mid-



middelen ter navorsching, als het instrument ter ontleding van de natuur worden gebruikt. In deze overbrenging van verbeelding tot het veld der rede, gevoelen wij een zekeren wanlast, welken wij niet anders kunnen vergelijken dan met eene voortgelijke aandoening welke men gewaarwordt bij het overgaan van de hoogste opwekking van het kunstgevoel tot de dadelijke uitoefening van eene der schoone kunsten. Te vergeefs zou het gevoel het werktuigelijke willen smaden, te vergeefs de ziel met inspanning alier krachten het grootste ideaal trachten te bereiken, het werk volvoeren.... de werktuigen moeten worden gereed gemaakt, en eene oefening van jaren lang moet den prijs onzer zielsverheffing betalen. Ieder die het penfeel of het muzijk instrument als tijdverkoring somtijds behandelt, zal die teleurstelling meermalen ondervonden hebben, van, met het levendigst gevoel van het schoone beziel, niets te kunnen verrigten wat hiermede in 't minst overeenkomt, zijn ijver in gebreklike pogingen te zien verspillen, en als door een wreed noodlot tegelijk ontvlamd en in zijne drift gestuit en gedwardsdrijft te worden. Hieruit ziet men hoe, terwijl aan den eenen kant de zielsverrukking van het schoone noodwendig eene zekere walg tegen de middelen inboezemt; aan den anderen, noch walg, noch zielsverrukking ons van deze middelen kan ontslaan. Iets dergelijks heeft plaats in de verbinding van de liefde van het ware met de oefening der wijsbegeerte: de opwekking van de eene moge op het ernstige en koude voorkomen van de regels dezer laatste terugdeinzen, zonder daarom in staat te zijn uit hare eigene verheffing het benoodigde te vervullen. Een sterrekundige moge zijn kijker wegwer-

werpen, een scheikundige zijn smeltkroes verbrijzelen, en in eene edele drift uitroepen: deze zijn slechts de uitkomsten welke wij zien, verheffen wij ons tot die algemeene wetten, welke het oneindig groot tevens en oneindig klein bevatten, en de bestanddeelen der melkwegen met die van de plant of erts in één geheel verbinden; zonder dat die algemeene wetten zich daarom aan hunnen geest vertoonen. Dit echter zoekt de dichterlijke wijsbegeerte, waarvan wij spreken, te verrigten, en de uitflag schijnt ook ten volle onze stelling te bevestigen.

De voortbrengfels der verbeelding, zoo verrukkend in dicht, zijn, in de wijsbegeerte ingevoerd en niet enkel als sieraden gebezigd, onvoldoende, zij kunnen den geest van onderzoek niet bevredigen, noch hem eenig rustpunt verschaffen, leveren in hunne uitkomsten, voor den bedaarden aanschouwer, niets dan onzekerheid, en hellen somtijds over naar het betagchelijke. Wanneer een schrijver van gevoel doordrongen, de redeneringen vergelijkende, welke tot het Protestantisme en Catholicisme geleiden, en vindende dat tot het eerst een geest van onderzoek, tot het laatst een geest van geloof voornamelijk vereischt wordt, zich aldus uitdrukt: „het „Protestantisme en Catholicisme ontstaan niet „hieruit dat er Pauzen en een LUTHER geweest „zijn; beide bestaan in het menschelijk hart: het „zijn zedelijke vermogens die zich onder natiën „ontwikkelen, omdat zij bij ieder mensch gevonden worden”, kan zulk eene voorstelling, uit een dichterlijk oogpunt beschouwd, wel gedoogd worden; zij zoude mischien zelfs aan den geschiedschrijver kunnen toegelaten worden; maar als eene  
wijs-

wijsgeerige uitlegging is zij van alle naauwkeurigheid in de uitdrukking, en van gezonde redekaveling in het besluit ontbloot. Een geest van onderzoek en van geloof, zijn geene *vermogens* van de ziel; het zijn bijzondere manieren van inzien door opvoeding en gewoonte versterkt, en ontstaan uit omstandigheden welke het de taak van den wijsgeer was te ontvouwen. De geest van onderzoek, als verspreid onder geheele natiën, is zekerlijk even zoo zeer door LUTHER teweeggebracht, als het Macedonisch bestuur in Griekenland en Klein Azie door ALEXANDER bevestigd en uitgebreid, en Rome door ROMULUS gesticht is, hoezeer omstandigheden en de gevoelens der menschen hier noodwendig hebben medegewerkt. Te zeggen dat niet ALEXANDER, maar een beginsel van overwinning en van onderwerping zijn rijk gevestigd heeft, is ongetwijfeld van alle wijsgeerige naauwkeurigheid ver verwijderd: onderscheidene beweegredenen kunnen aangetoond worden, maar zeer zekerlijk zou de bloote beschouwing van overwinning en onderwerping aan niemand de lotgevallen van ALEXANDER eerder hebben voor den geest gesteld dan die der Titans in hunnen opstand tegen de Goden, of der Kruisvaarders in het heilige land.

Dit voorbeeld kan dienen om een denkbeeld te geven van die stelsels welke wij *dichterlijk* genoemd hebben. Deze, in hunne vermenging van zeer verschillende zaken, gaan of te ver, of schieten te kort. Als zuivere dichtwerken beschouwd, is er te veel *uitleggen*, en als redeneringen, voldoen zij in geen deele aan de vereischen der rede. Alle geheel afgetrokkene bespiegelingen, offchoon met eene andere bedoeling ingerigt, en door rede binnen

zekere palen befloten, hellen hiertoe eenigzins over. De algemeenschap der denkbeelden, door de aandacht geheel van bijzondere verschillen en eigenschappen afte leiden, verwekt van zelve eene menigte andere, welke in dien staat van afgetrokkenheid met de vorige slechts de minste verwantschap bezitten; zoodat, door het al te weelderige hierin een weinig te beperken en intekorten, de naauwkeurigheid eenigermate te betrachten, en een zekeren vorm van wijsgeerige behandeling aan het geheel te geven, men ligtelijk in den waan komt van de onverwachtste betrekkingen te hebben ontdekt, en een schitterend stelsel meent te kunnen voor den dag brengen. Dus kan men, zonder zijne verbeelding al te ver te rekken, aantrekking en afstooting vergelijken met liefde en haat, de sympathie met sommige scheikundige verwantschappen; en deze en dergelijke gelijkenissen, welke, aldus in afgebroke zinsfeden voorgedragen, een zekeren tegenzin verwekken, nemen, ingelijfd als deelen in een grootsch geheel, allengskens eene ontzagverwekkende houding aan. Den geregelden loop der natuurverschijnsels kan men insgelijks met zekere omstandigheden in de aaneenschakeling van waarheden overeenbrengen, gelijk de onderlinge bewegingen zelve der lichamen met zekere beginsels van daden en werking in ons binnenst. De onmogelijkheid om van algemeene bespiegelingen, zonder verdere hulp, op bijzonderheden terugte komen, brengt ook nog iets toe dat men zich op dergelijke overeenkomsten bij voorkeur oefent, en het kan niet misfen of denkbeelden zullen in de oneindige vormen der verbeelding gedurig in nieuwe betrekkingen

voor-

voorkomen. Zij vleijen onze eigenliefde, door het gevoel gedurig als bondgenootte interoepen, hinderen uit het oog te doen verliezen, en ten laatste aan den wil eene onbepaalde magt over de vermogens der ziel toetekennen.

*VII Afd. Over de gevolgen der ongelegenheden van afgetrokkene bespiegelingen.*

Het is, gelooven wij, niet te ontkennen, dat de gezegde gevolgen vrij algemeen zijn voortgevloeid uit de stelsels van wijsbegeerte welke voornamelijk in Duitschland geheerscht hebben. Het idealisme is aldaar tot den hoogsten top gevoerd geweest; maar niettegenstaande de uitstekende begaafdheden van derzelve uitvinders, en het vernuft hetwelk in derzelve stellingen dikwerf uitblinkt, hebben de ontdekkingen den stap van de hoogere filosofie niet bijgehouden. Het is niet mogelijk bepaalde voorbeelden bijtebrengen, het gebrek ligt minder in eenig enkel besluit of gevoelen welk wij zouden kunnen aanhalen, dan in het onbepaalde, duistere, somtijds geheimzinnige, van de oorzaken, welke aangevoerd en toegepast worden. Men lette op de manier waarop de natuur en zedekunde door sommigen is voorgesteld geworden, op de soort van behandeling der wetenschappen, in welke wij niet zelden aantreffen iets onzeker, onbepaalds, iets geheel afwijkends van die strengheid der rede welke de waarheid vereischt. Wij zeggen hiermede niet dat geene ontdekkingen geschied zijn, wij ontkennen slechts

slechts dat die uit de hoog verhevene bronnen van het idealisme zijn ontslaan. Wij vragen of niet overal waar de vereeniging van beide beproefd is geworden, men eene helling bespeurt naar gewaagde, overdrevene theoriën, welke, buiten de gewoone gebreken welke aan alle theoriën gemeen zijn, nog bovendien diegene voegen welke voortspruiten uit het verwaarloozen van genoegzame gronden, en de bijmenging van duistere denkbeelden; en, derhalve, of dat grootfche ligchaam, hetwelk in de verhevenheid der wijsbegeerte zich met eigene deugd en zelfvoldoening bevredigt, niet meestal bevonden wordt, dalende op de aarde en derzelve belangens nader bij komende, geheel ongeschikt en ontoepasfelijk te zijn?

Dit nadeelige in de ftrekking van sommige fteffels in Duitschland geboren wordt bij dezelve wijsgeeren zelve dikwerf vergoed door fchoone inzigten, eenen zekeren oorfpronkelyken en onafhankelyken vorm van geest, of door ontdekkingen welke met hunne fteffels in geen onmiddelyk verband ftaan. Hetzelve is meer bepaaldelyk bij diegenen opteletten, die zonder de eer van uitvinder te zoeken, zich vergenbegen met die fteffels op hunne manier te volgen, of voorgeven een verflag van dezelve aan anderen te geven, of die toetepafsen op eenig afzonderlyk vak van kennis. De ongerijmdheid, waarin sommige dezer laaften vervallen, doet zich dan flechts ten volle gevoelen; wanneer die ontbloomt is van het bekleedfel met welk eene wijsgeerige of dichterlyke behandeling dezelve omgeeft. De overeenkomst van *zeven* planeten met *zeven* metalen is zekerlyk niet onnatuurlyker dan die van zekere harmonifche klanken met zanddeekjes welke eene figuur befchrijven. Het

valt moeilijk te zeggen met welke schitterende spitsvindigheden de ingewijde in de school van PYTHAGORAS den invloed van getallen zou voordragen. JACOB BOEHME, die als een dweeper voorgesteld wordt, dacht in de 17de eeuw de wetten der wereld in de openbaring te kunnen vinden, en beschreef de eerstgemelde als eene beeldtenis van de voornaamste leerstellingen van den Christelijken godsdienst. In welk opzigt nu wijkt dit gevoelen, wat de uitlegging der natuur betreft, zoo zeer af van dat hetwelk in de natuur de wetten van het verstand meent te erkennen, en den mensch zich zelve in de natuur als in een spiegel doet wedervinden? De magt des wils om op metalen te werken, dooden optewekken en andere mirakelen te verrigten, is die, wat magt betreft, zoo veel grooter dan die welke sommige wijsgeeren aan den wil over het denkend wezen toefschrijven; uitgezonderd dat de eerste zich op het stoffelijke, de laatste zich op het onstoffelijke oefent? Zoo nu de ondervinding alleen geleerd heeft onze onmagt ten opzichte van die bijzondere verrigtingen in de natuur, terwijl echter onze magt over diezelfde natuur niet geheel vernietigd is, wie zal durven verzekeren dat de wil in zijne werking op de ziel niet eveneens beperkt is, zonder daarom ophouden wil te zijn? Er zijn bepaalde werkingen waarop het zeker is dat de wil geene magt bezit, b. v., het doen verdwijnen van een denkbeeld dat ons hindert. Zoo hier eene geheimzinnige overtuiging wordt aangevoerd als opwegende tegen de dagelijksche ondervinding, zullen wij dit niet tegenspreken, dan alleen aanmerken dat dit niet als alles afdoende kan beschouwd worden, daar en Alchymisten en Illumineerden dezelfde over-  
tui-

tuiging inriepen, en dezelfde overtuiging als het onmisbaar en onfeilbaar middel hunner wonderwerken verkondigden.

Deze overeenkomst tusſchen de gevoelens van onderscheiden tijden is zoo verre van ontkend te worden, dat de voorſtanders der hedendaagſche afgetrokkene ſtelfels met eene zekere tederheid van alle enthufiaſten melding maken, hunne inzigten waar het kan vrijſpreken, en zich de grootſte moeite geven om alle voorbeelden bijtebrengen van foortgelijke denkwijzen, getrokken uit de oude geſchiedenis, uit overleveringen, en nieuwelings gedane ontdekkingen in Aſia; en na deze maſſa van onzekere oudheidkunde verzameld te hebben, eindigen met ons tot troots toetevoegen, dat alles even onbegrijpelijk, even geheimzinnig is! Dergelijke beſpiegelingen kunnen tot in het oneindige voortgezet worden, zonder iets ſtelliger dan iets anders te maken; omdat zij ontſtaan uit dat vermogen van vergelijken en analogiën daartefſtellen, welk aan de ziel nooit ontbreekt, welk de onwetende even als de grootſte dichter bezit, welks voortbrengſels hunne waarde uit hunne bevalligheid ontleenen, maar de waarheid noch beveſtigen noch weerleggen. De natuurkundigen kunnen op dit ſtuk een voorbeeld bijbrengen, hetwelk verdiende gevolgd te worden: er beſtaat namelijk eene zekere evenredigheid tusſchen de ruimten welke de kleuren van een zonneſtraal door het priſme ontleed beſtaan, en die evenredigheid is juist dezelfde als die der ſtukken van eene ſnaar welke in zekere harmoniſche gedeelten is verdeeld. Hier wordt op het onverwachts eene overeenkomst tusſchen licht en geluid waargenomen, van welke geene reden te beſpeuren is, hoezeer



migen die met eene zekere nieuwsgierigheid hebben trachten te ontdekken. Het zoude nu niet onmogelijk zijn met behulp van een weinig verbeeldingskracht een stelsel te bouwen op deze overeenkomst; echter hebben de bedaardste natuuronderzoekers gemeend dat dit voor alsnog voorbarig zoude zijn, dat er tot nu toe geene oorzaak bevonden was, welke deze twee verschijnsels konde verbinden; en het wordt dan ook algemeen voor eene onverklaarde daadzaak aangezien. Dit nu staat volkomen gelijk met eenige twee analogiën in het denkbeeldige, en toont ook volkomen aan de manier op welke men die behoorde te behandelen: er wordt niet verboden naar eenig verband te zoeken, er wordt niet besloten dat hetzelfde nimmer te vinden is, maar het oordeel wordt gestaakt tot dat eenige poging dit op eene voldoende wijze zal verrigt hebben. Er heeft hier gewoonlijk eene zonderlinge vergissing plaats. Eene zaak is onbekend, men *moet* haar vinden, men is overtuigd van haar te *kunnen* vinden, van haar te *zullen* vinden, en den laatsten stap (maar den moeilijksten van alle) overspringende, zoo *heeft* men haar gevonden. Dit zoude naauwelijks geloofd worden zoo niet de geschiedenis der wijsbegeerte daarvan op vele plaatsen getuigde. Wanneer dit nu uit onachtzaamheid geschiedt, heeft men gegronde redenen om voor de uitkomst te vreezen. Kunnen wij ons dan verwonderen over den nadeeligen invloed van stelsels, welker onmiddelijke strekking is om zulke besluiten voortestaan en goedtekeuren?

*VIII Afd. Over eenige tegenwerpingen aan het  
Proefondervindelijke gedaan.*

Uit al wat gezegd is blijkt, dat in eenen algemeen zinnigen Idealisme, onze kennis van bijzonderheden uit algemeene denkbeelden afleidende, beschouwd kan worden als tegenovergesteld aan het Proefondervindelijke, verstaande door dit woord niet losse waarnemingen, maar waarnemingen gedaan met oogmerk om daaruit algemeene denkbeelden optemaken, en de theorie te vestigen op die voorwerpen zelve, welke kennis zij ons naderhand voor den geest moet brengen. Het proefondervindelijke heeft vele tegenstrevers ontmoet uit hoofde dat hetzelfde meestal in een verkeerd daglicht is geplaatst geweest. Vooreerst heeft men veronderstelt dat het bestond in eene bloote waarneming, en alle algemeene kennis uitsloot. Na al het voorgaande behoeft hier niets nader op gezegd te worden. Ten tweede, heeft men het proefondervindelijke aangezien als alleen toepasselijk op lichamelijke voorwerpen, en de voorstanders van hetzelfde derhalve als het materialisme onmiddelijk of stilzwijgend toegedaan. Het waarnemen nu, en het beschrijven, is evenwel zekerlijk niet uitsluitend bepaald tot hetgeen ons door de zintuigen bekend wordt. Zoo onze bewustheid ons denkbeelden, herinneringen, blijdschap, hoop, en eene menigte andere wijzen van te gevoelen, bekend maakt, als ieder een bepaald zielsverschijnsel, verschillend van de overige, kunnen deze door het geheugen vertegenwoordigd zeker-

kerlijk even zoo zeer voorwerpen uitmaken voor onze oplettendheid, als vormen, kleuren, smaken, en de overige zintuigelijke aandoeningen. Iemand dien men voor het eerst leert dat twee denkbeelden, welke eene gelijkenis insluiten, elkander wederkerig zullen verwekken; dat van verscheiden tegenwoordig zijnde denkbeelden, datgeen dat het voorwerp is van eenigen hartstogt, het levendigst wordt en de overige allengskens kan doen verdwijnen; staat even zoo verwonderd als wanneer hij verneemt dat water uit twee bestanddeelen bestaat, of dat hij de lucht door zijne longen ontleedt; omdat het eerste even min als het laatste voor hem een onderwerp van aandachtige waarneming, van oplettendheid en studie is geweest. En dit beschrijven van de verschijnsels der ziel is niet daarom minder volkomen omdat wij met woorden geene manier van gevoelen, als hoop, blijdschap, kunnen uitdrukken: even min kunnen wij rood van blaauw met eene woordelijke beschrijving onderscheiden, niettegenstaande welk wij met volkomen duidelijkheid van de roode en de blaauwe stralen van het prisme kunnen handelen, en eene wetenschap der gezigtkunde bezitten, zonder het minst gevaar van verwarring. Het gevoel van blijdschap is even duidelijk onderscheiden van het gevoel van vrees, of van liefde, of van erkenning, of van eenig denkbeeld van het verstand, als in het stoffelijke rood onderscheiden is van blaauw; zoodat, door de omstandigheden van een ieder te beschrijven, men even duidelijke en onderscheiden zielsverschijnsels ter overweging bekomt, als de verschijnsels der lichamen welke de stof van ons onderzoek omtrent uiterlijke voorwerpen opleveren. Eindelijk, de zeden der menschen,

gewoonten, instellingen, verplichtingen, leveren eene menigte voorwerpen op, welke waarneming in bijzondere omstandigheden het proefondervindelijke ontrent dezelve uitmaakt, en volstrekt noodzakelijk is, zullen wij eenigzins gegronde theoriën van dezelve hopen daartestellen.

In de derde plaats, heeft men het proefondervindelijke beschouwd als het gevoel uitsluitende, en de verheffing der ziel voor het schoone en het goede onderdrukkende. Deze beschuldiging is voornamelijk als een gevolg opgemaakt van verondersteld materialisme. Wij merken hierop aan, vooreerst dat het gevoel, of liever de verschillende foorten van gevoel, als zielsverschijnsels of aandoeningen beschouwd, in derzelve oorsprong, voorwerpen, omstandigheden en gevolgen, even zoovele onderwerpen ter waarneming en beoordeeling opleveren, als eenig ander vak van menschelijk onderzoek. Ten andere, dat er een onderscheid is tusschen *gevoelen*, en dat gevoel te ontleden en te onderzoeken, dat enkel dit laatste het oogmerk is van wijsgeerige bespiegeling, het eerst alleen in zooverre als men uit den aard van het gevoel middelen afleidt om hetzelfde aantekweken, en voor verbastering te behoeden. Uit gebrek aan eene behoorlijke inachtneming van dit onderscheid, is er onder idealisten veel ongegronde declamatie opgegaan. Omdat het gevoel van het schoone ons tot eenig vak van studie aanzet, volgt het niet dat de hoogste trap van verheffing van dit gevoel juist den voordeeligsten staat van geest daarstelt om die studie met vrucht voortzetten. Men eischt niet van den wijsgeer dat omdat hij weet dat kleuren niet verspreid liggen op de oppervlakte der lichamen, maar eene aandoening der

ziel zijn door de lichtstralen veroorzaakt, hij zijn hart zal sluiten voor het verrukkelijke van een schouwen landsdouw; dat het schitterend bekleedfel der velden hem niet meer moge bekoren; maar men eischt dat wanneer hij de kleuren wetenschappelijk overweegt, hij die middelen zal in het werk stellen, welke niet zijn gevoel opwekken, maar dit oogmerk bereiken kunnen; en de ondervinding leert dat dit zonder voor eene wijl het gevoel te bedwingen hier niet plaats kan hebben. De theorie der kleuren zoude nooit afgeleid zijn geweest uit de verbevenste schouwtooneelen welke de natuur door middel van dezelve oplevert, en NEWTON zou zijnen naam hierdoor niet onsterfelijk gemaakt hebben, zoo hij zich niet in eene donkere kamer had opgesloten, en eene menigte werktuigelijke bewerkingen verrigt had, ver van al wat dadelijk zijn gevoel konde opwekken. Het opwellen van het gevoel zal waarschijnlijk op de uitkomst van een wijsgeerig onderzoek niet dan eenen nadeeligen invloed hebben, wanneer dat onderzoek de ziel zelve betreft, een onderzoek waartoe inspanning der verstandelijke vermogens, en onafgebroken aandacht, meer dan tot eenig ander vereischt worden. De liefde voor het ware moge de ziel vervullen bij de beschouwing van wat anderen gedaan hebben, en haar tot eigene pogingen aanvuren, maar het onderzoek zelf, welk ook zijn voorwerp zij, is (zoolang men een wijsgeerig onderzoek en geene dichterlijke voorstelling bedoelt) eene werking der rede: het gevoel op het oogenblik eener analyse der vermogens te willen opwekken, is niet minder zijn werk te belemmeren, dan het het gevoel zelf zoude vernietigen, wanneer in dezels opwellingen, b. v. van droefheid over den

dood

dood van een vriend, men de rede inriep om hetzelfde te analyseren. Men kan hier wederom tot voorbeeld nemen het enthufiasme van den kunstenaar, en de kunst zelve: welke verheffing van ziel de architect noodig hebbe om het fchoone zijner kunst te befennen, hij moet in de uitvoering het gevoel beteugelen, de lijn en maatftaf in de hand nemen.

---

*LX Afd. Toepafing van het voorgaande op den  
oorsprong en gefchiedenis van sommige  
belangrijke waarheden.*

Vermits de misbruiken en ongelegenheden tot welke het afgetrokkene aanleiding geeft, en welke wij hebben trachten te ontwikkelen, niet zoo zeer beftaan in valfche gevoelens omtrent eenig bijzonder onderwerp, als wel in de verkeerde rigting welke zij aan het onderzoek van waarheid in het algemeen geven, zijn wij buiten de mogelijkheid van voorbeelden te vermenigvuldigen, daar men tot dit einde bijkans geheele werken zoude moeten analyferen, of in eindelooze befchrijvingen vervallen omtrent de onderwerpen over welke zij handelen. Wij zullen nu kortelijks eenige voorbeelden aanhalen van werkelijke ontdekkingen, met oogmerk om aantoonen hoe veel van de uitvinding van waarheid toetefchrijven is aan oorzaken die geheel vreemd zijn aan de befpiegelingen van het verftand, of aan de eigenlijke werking der Rede, en hierdoor het gebruik van proefondervindelijk onderzoek nader te bevestigen. Vermits dit voor zooverre de natuur-

kunde betreft door niemand meer in twiifel wordt getrokken; zullen wij ons bepalen tot meer algemeene onderwerpen.

De oorsprong en lotgevallen van sommige der regels welke in de fraaije letteren gevonden worden, kunnen een duidelĳk voorbeeld opleveren ter opheldering van hetgeen wij hebben trachten te betoogen. Wij gelooven niet dat er één is, welke met zekerheid gezegd kan worden oorspronkelijk het gevolg van redenering geweest te zijn; en echter schijnen zij alle vatbaar te zijn voor *bewijs*, ten minste hebben alle op den een of anderen tijd de goedkeuring van critici ontvangen op *beredeneerde* gronden. De regels in het treurspel, b. v., der eenheid van onderwerp, plaats en tijd, hebben bestaan in het gebruik der Griekse dichters lang vóór dat ARISTOTELES over de bedoeling en de wetten van het treurspel schreef. De geschiedenis der opkomst en oorspronkelijke gesteldheid der Griekse tragodie schijnt ten opzichte der twee laatste, zoo al niet voor derzelve oorsprong voldoende redenen aanteduiden, ten minste derzelve betrachtting door de Griekse dichters niet onnatuurlijk uitleggen uit de omstandigheden zelve der vertooning, als zijnde er geene geregelde afbreking in bedrijven, zoo als sedert, en het tooneel nooit geheel ledig. De eenheid van onderwerp, offchoon van algemeener noodzakelijkheid, schijnt evenwel in dit geval uit den oorsprong zelve der zaak eenigzins voortgevloeid te zijn. Dan in hoeverre ook de beweegredenen voor dezelve bij de eerste treurspeldichters op rede en den aard der zake gegrond waren, zeker althans is het, dat de regel niet dan na dat het gebruik gevestigd was tot stand is gebragt. Dat de

regel welke eenheid van onderwerp aanbeveelt bekrachtigd is door de sterkste redenen ontleend uit het oogmerk van het treurspel, de wetten van het menschelijk hart, deszelfs vatbaarheid voor aandoeeningen, enz. is overvloedig aangetoond door eene menigte schrijvers; en hoezeer op het stuk der twee andere eenigzins meerder vrijheid is toegeſcheenen met de veranderde omſtandigheden der vertooring beſtaanbaar te kunnen zijn, ontbreekt het echter niet aan bewijzen door ſchrijvers voor de ſtipte inachtneming ook van deze aangevoerd. Ons oogmerk met dit te melden, is om te doen zien dat, zoo aan den eenen kant het gebruik beſtaan heeft vóór het bepalen van hetzelve door eenen regel, het aan een anderen kant niet alleenlijk aan eerbied voor de Ouden toetſchrijven is, dat dezelve de goedkeuring van de verlichtſte beoordeelaars ſteeds heeft blijven wegdragen, maar grootendeels aan redenen. welke, ontwikkeld zijnde, een ieder moeſten overtuigen; en derhalve als een merkwaardig verſchijfel te doen opmerken, dat eene volmaakteid op dit ſtuk in geen zeer lang tijdverloop als van zelve ontſtaan is, welke het beſt aan alle vereiſchten der rede ſchijnt te beantwoorden. VOLTAIRE zal door niemand verdacht worden van eenen al te ſlaaffchen eerbied voor de ouden: in zijne aanmerkingen op CORNEILLE (\*), laat hij geene gelegenheid voorbijgaan om hetgeen deze laaſte op gezag van ARISTOTELES hierendaar aanvoert, te doen voorkomen als veeleer gegrond op den aard der zaken. De verdedeling in vijf bedrijven, alhoewel niet zoo algemeen

VOOR

(\*) CORNEILLE, *Discours sur les trois unités et Comment.*  
de VOLTAIRE.



voor noodzakelijk gehouden, is echter aan de meesten toegeschenen bijzonder geschikt te zijn voor den loop en ontwikkeling van hetgeen in een goed treurspel te verrigten is. Behoeven wij te betoogen, dat de meeste heldendichten, welker schrijvers met HOMERUS en VIRGILIUS bekend waren, naar de achtbare modellen der oudheid zijn gevolgd, dat althans de regels welke men voor dezelve daargesteld heeft, meest alle op de leest der twee eersten zijn geschoeid? Hieruit schijnen tot ons oogmerk verscheiden gevolgen te moeten voortvloeijen.

Voorreerst blijkt het dat uit de genie van eenige weinige, of uit bloote omstandigheden, sommige belangrijke waarheden zijn in het licht gekomen, welke hoezeer zij uit de wetten der ziel kunnen afgeleid worden, echter aan geene besluiten der rede hunnen oorsprong verschuldigd zijn; een voorbeeld hoe noodzakelijk de ondervinding geweest is om ons de kennis van waarheden te verschaffen. Ten andere, leveren dergelijke overwegingen als die welke verlichte critici over deze onderwerpen hebben te voorschijn gebragt, eene der nuttigste oefeningen in onderscheiden vakken betreffende de verstandelijke vermogens en het gevoel, en kunnen tot voorbeeld strekken van wat het proefondervindelijke mag genoemd worden in de kennis der ziel. Ten derde, volgt uit den oorsprong van sommige der beste regels eene belangrijke les voor den criticus, namelijk voor de omzigtige toepassing van alle regels, hoe gegrond die ook schijnen, en hoe algemeen dezelve ook mogen zijn aangenomen. Het is er ver van daan dat alle regels even gegrond zijn: sommige zijn, en eertijds vele meer, slechts op gezag en  
in

in navolging van een enkel werk geheel ingerigt. Het afgetrokkene heeft ook hierin omtrent dezelfde lotgevallen ondergaan als andere algemeene waarheden. De regel is in vele gevallen slechts uit één voornaam voorbeeld afgeleid, en daarna in algemeene bewoordingen uitgedrukt geworden. Vervolgens om te toonen hoe men met den regel te werk moet gaan, heeft men den oorspronkelijken schrijver zelve voorgesteld als aan den regel onderworpen, en zich op hem beroepen tot bewijs van iets, hetwelk zelf slechts de algemeene uitdrukking is van zijne bijzondere handelwijze. Maar zelfs ten opzichte van die regels voor welke de gegrondste redenen bestaan, diende hij zich altijd te herinneren dat daar genie, of toeval, of eene oorzaak hoegenaamd welke niet eigenlijk is de Rede, *eenmaal* een middel heeft voortgebracht om smaak en oordeel tegelijk te behagen en te bevredigen, eene dergelijke oorzaak *andermaal* een middel zou kunnen voortbrengen, hetwelk zonder het eerst te benadeelen, even zeer aan het vereischte zoude beantwoorden van den kundigen beoordeelaar te voldoen; welk alsdan waarschijnlijk zou bevonden worden op even goede gronden te steunen. De tijd is nog niet gekomen om met zekerheid te beslissen over punten welke nog betwist worden, maar het is zeker dat verscheiden dichters zich van zekere aangenomene wetten hebben verwijderd; en men heeft aangemerkt, dat het eenigst waarover alle Engelschen het oordeel eens zijn, is de roem van hunnen SHAKESPEARE. Wij willen hiermede niet de kracht van regels op gezonde beginsels van smaak en oordeel gevestigd zonder onderscheid verzwakken; wij willen alleen dat de criticus in het oog houde, dat wat niet  
uit

uit redenering is geboren geweest, hoezeer naderhand door redenering bevestigd, een voorbeeld is van wat aldus nog in het vervolg *kan* ontstaan, ten minste de mogelijkheid hiervan niet uitsluit.

De schoone kunsten, de aard van het genot welk zij doen ontstaan, en de middelen welke zij in de beoefening vereischen, kunnen insgelijks tot staving onzer gevoelens dienen. Dat zij uitgevonden zijn vóór de poging om het levendig genoeg, welk wij in dezelve scheppen, te doordringen en op algemeene beginsels van smaak en gevoel te vestigen, is bekend. Welke ook de gevoelens van hedendaagsche kunstenaars en oudheidkenners zijn mogen, betreffende de vorderingen der ouden in sommige bijzonderheden van uitvoering in de schilder- en toonkunst, de hoogdravende beschrijvingen zelve van derzelve uitwerksels, welke men in hunne overleveringen en fabels aantreft, kunnen tot bewijs strekken hoe diep hunne ziel getroffen en vervuld was met het gevoel van het schoone, en van het verhevene, edele doel der kunst. De theorie der beeldhouw-, schilder-, toonkunst, als schoone kunsten beschouwd, is evenwel zelfs op dezen dag nog ver verwijderd van dien trap van volmaaktheid welken de gevorderde staat der kunsten zelve zou doen verwachten, zoo de laatste een gevolg was der eerste; die der toonkunst, kan naauwelijks gezegd worden tot eenige rijpheid te zijn gekomen: niemand is alsnog volkomen geslaagd om het doel van dezelve, den eigenlijken aard van de zielsverheffing welke zij in ons verwekt, en haar verband met droefheid, blijdschap en de overige soorten van gevoel, nitteleggen. Het blijkt derhalve dat alle pogingen om de theoriën der schoone kunsten, als

een

een vak van menschelijke kennis, te volmaken, tot oogmerk hebben om bekende, vooraf ondervondene, bestaande aandoeningen van vergenoegdheid, bewondering, zielsverheffing te ontleden, en met andere algemeenere beginsels der ziel te verbinden, en aldus te verklaren. Dan deze verklaring uit algemeene beginsels is niet gevonden dan na dat het uitwerkfel zelf bekend was; verre dat de algemeene beginsels tot het uitwerkfel geleid hebben, heeft men het uitwerkfel in het oog moeten houden ten einde daarvoor uit dezelve eene geschikte verklaring te halen; dat is in andere woorden, de redenering heeft ons niet tot de waarneming, maar de waarneming tot de redenering gebragt. Hetgeen juist is de loop van Proefondervindelijke navorschingen.

De werktuigelijke middelen, waardoor iedere kunst haar doel bereikt, leveren hetzelfde besluit op uit een ander oogpunt. De schilderkunst is het bedrijgelyke van hare voorstellingen ten deele verfehuldigd aan eene slypde inachtneming van de regelen der perspectief. Het is eene bekende opmerking, dat de proeven van deze kunst welke men onder de Oostelyke volken aantrest, bijzonder gebrekkelig zijn in dit opzigt; terwijl diezelfde volken worden geacht de wiskunstige wetenschappen van vroege tijden af beoefend te hebben, wetenschappen welke den sleutel van de geheele perspectief schijnen te bevatten. Waarom dan heeft de wiskunde dezelfde gevolgtrekkingen niet bij hen opgeleverd welke er thans zoo gemakkelijk uit afgeleid worden? Omdat redeneringen a priori zelden den weg openen tot de ontdekking van nieuwe waarheden, deze slechts uitleggen nadat zij uit andere oorzaken ontstaan zijn; omdat de toepassing van dergelyke redene-

neringen een *doel* vereischt, waarnaar zij zich kunnen rigten, en dat dit doel alleen in waarneming gelegen is. De grondbeginsels der harmonie, welke in zekere wiskunstige evenredigheden bestaan, zijn thans in staat alle derzelve zamenstellingen en wetten uitteleggen; dan dit is juist de omgekeerde weg langs welken wij oorspronkelijk zijn opgeklommen: het zijn de wetten der harmonie zelve welke vooraf bekend zijnde ons die grondbeginsels hebben doen opsporen, welke op wiskunde steunende ons nu tot dezelve dadelijk schijnen aftebrengen.

Is er eene verhevener kunst dan die der opvoeding? De regels van dezelve, hoe onvolmaakt ook, zijn niets anders dan de algemeene uitdrukking van gebruiken, welke men vermeent dat de ondervinding heeft goedgekeurd. De moeilijke vragen welke zij oplevert kunnen niet dan door een scherpzinnig onderzoek van het menschelijk zielsgestel beantwoord worden; dan welke zorg ook hieraan besteed worde, durft naauwelijks iemand een voorschrift te wagen zonder zich dadelijk op ondervinding te beroepen. En indedaad de theoriën, welke min beschroomde uitvinders voor den dag gebragt hebben, bewijzen hoe ligt men op dit stuk, zelfs wanneer men zich slechts weinige schreden door bloote overweging laat geleiden, in ongerijmdheid en onmogelijkheden vervalt. Men ga nu in gedachte na sommige der geslaagde pogingen van latere dagen, het stelsel van wederkeurig onderwijs, de instellingen van PESTALOZZI, van FELLEBERG, en vrage zich of niet de meer of min gelukkige uitslag van een gelukkigen inval of schepping der genie het voornaamst bewijs oplevert ten voordeel van dezelve, en of niet de

de middelen in dezelve gebezigd in vele opzigten ver afwijken van al wat door de overweging op dit fluk tot heden toe was voorgelagen geweest? Wat staat dan de theorie hierin te doen voor het vervolg? uit beproefde middelen algemeene voorschriften te ontleenen, en te trachten die zoo veel mogelijk op de beginsels en wetten van onze vermogens te vestigen. Maar is dit voor de toepassing genoegzaam? neen zekerlijk; de theorie zal ook hier slechts algemeene omstandigheden kunnen bevatten, terwijl de uitslag nog bovendien van vele andere afhangt. De onpartijdigste beoordeelaars komen overeen dat geene stelsels als die van PESTALOZZI en FELLEBERG enkel overgebracht daarom overal zouden gelukken, dat een PESTALOZZI en FELLEBERG even noodzakelijke gedeelten van hunne stelsels uitmaken, als de vormen welke men zou navolgen; en dat dus het beste ontwerp van opvoeding nog altijd zou vereischen een man door ondervinding geleerd die menigte geringe omstandigheden te waarden, en hierdoor in staat om aan de theorie datgene bijtevoegen, wat, uit hoofde van deszelfs vlugtigen en veranderlijken aard, de theorie niet konde bevatten, en waarvan echter de uitkomst gedeeltelijk afhangt. Indien wij nu eens veronderstellen dat in vervolg van tijd de theorie zooverre volmaakt ware dat zij de voornaamste elementen der zaak insloot, en dat een schrijver over de opvoeding handelende diezelfde elementen uit algemeener grondbeginsels der ziel afleidde, zullen wij een voorbeeld hebben van hetgeen thans plaats heeft omtrent meer volmaakte theoriën betreffende andere onderwerpen, namelijk dat de synthetische

uitlegging den tegenovergeftelden weg volgt van dien langs welken de ontdekking gefchied is.

Maatschappelijke gebruiken en inrigtingen bevestigen overal, en het ongenoegzame van algemeene befpiegelingen om zonder verdere hulp nuttige ontdekkingen en waarheden aan den dag te brengen, en de noodzakelijkheid van onze algemeene kennis op waarneming te gronden. Wanneer eens na verloop misfchien van eene of twee eeuwen de flavenhandel algemeen zal geoordeeld worden eene misdaad te zijn, welke hoezeer mogelijk door fommige volken nog gehandhaafd, echter door geene rede vrijtſpreken is, zal het misfchien eene bron worden van verwondering, hoe het mogelijk geweest zij dat eene onregtvaardigheid, welke door geene ingewikkelde redenering, maar door het enkel gevoel van deugd als zoodanig wordt veroordeeld, door zoovele verftandige, deugdzame, godsdienstige menſchen gedurende eeuven lang niet alleen niet beſpeurd is, maar dat het overal de grootſte verwondering baarde toen eenige menſchlievende lieden dezelve voor het eerst begonnen onder het oog te brengen. Zoo de zedekundige opmerker alsdan het bekrompene en zwakke van den menſch wil betoogen, hij zal voorzeker geen ſterker voorbeeld kunnen aanhalen.

De belangrijke wetenſchap van het beſtuur, de welvaart en de magt van volken, is geheel in de ſchool der geſchiedenis gevormd; en die theoriën zijn de toepaſfelijkſte bevonden, welke op waarneming, en de zekerſte proeven gevestigd zijn; en in dedaad hebben redenering en bewijs op dit ſtuk nog weinig ſtelligs verrigt dan te bevestigen wat vooraf  
reeds

reeds door tijd en ondervinding op deze of gene plaats was daargesteld en bekrachtigd. Het is wel niet mogelijk in een' tijd, dat die wetenschap nog in vele landen in hare geboorte is, en tevens groote veranderingen in het bestuur van volken tot stand gebragt, of verlangd worden, uit dit vak van onze kennis voorbeelden te halen ter opheldering van het voor- en nadeel van algemeene bespiegelingen. De proef is nog niet afgelopen, en de waarnemers niet als wijsgeeren bij dezelve tegenwoordig zijnde, maar als menschen onderworpen aan den invloed van partijzucht en beziel met het gevoel hunner belangens, zoo is dezelve eerder eene gelegenheid om toetepasfen hetgeen wij reeds weten omtrent dit voor- en nadeel, dan om hierin alsnog eene nadere opheldering der vraag te zoeken. Dan deze toepassing ligt buiten de palen van ons tegenwoordig onderzoek. Veel zal voor volgende navorschers hieruit te leeren zijn. Wij zullen ons alleen deze aanmerking veroorloven, dat zoo tot nuttoe de beste theoriën in dit vak dit met alle andere gemeen gehad hebben, dat dezelve op de naauwkeurigste en menigvuldigste waarnemingen waren gegrond, het voorzigtig is in zaken van zulke ernstige gevolgen voor het menschedom, ook de overige overeenkomst te veronderstellen, en in de toepassing van dezelve altijd iets bovendien te vermoeden, hetwelk bestaande in de bijzondere omstandigheden van ieder geval, uit een zorgvuldig onderzoek van ieder geval alleen te vinden is.

Wij behoeven deze voorbeelden niet te vermenigvuldigen. Ons voornaam oogmerk is niet geweest om de ontdekking der waarheid te onderzoeken, of die in bepaalde gevallen uit genie, of toevallige



omftandigheden, of den zamenloop van beide, is ontftaan, maar om te toonen waaruit dezelve meestal *niet* is ontftaan. Nuttige uitvindingen fchijnen, gelijk de verfchijfels der natuur, in een zekeren loop voor onze oogen te froomen, terwijl onze onmiddelijke magt op de eerfte als op de laaftte binnen enge palen is befloten. De Schepper der wereld fchijnt de ontdekking der bronnen van menfchelijk geluk en veredeling van verftand en gevoel aan andere middelen te hebben toevertrouwd buiten dat der *rede*. Maar aan die rede niet alle magt ontzegt hebbende, is het onze pligt dat gedeelte te volmaken, voor misbruik te behoeden, en tot dezelfs grootfte nut opteleiden. De zucht naar waarheid is niet de voornaamfte begaafdheid des wijsgeers, zij beftaat in den geringften mensch; maar die middelen te kennen welke tot het bereiken van dezelve gegeven zijn, dit is zijn uitsluitend voorregt. Het eerst is, gelijk alle voorwerpen van gevoel en liefde, onbeperkt, oneindig; maar gelijk onze middelen ter voldoening van geene onzer begeerten geëvenredigd zijn aan derzelve uitgetrektheid, zoo is ook die naar waarheid te beperken binnen de grenzen, welke wij aan onze vermogens gefteeld vinden; en het gebruik van ieder dezer te bepalen tot datgene, waartoe het door de natuur gefchikt en beftemd is.

---

*X Afd. Bijzondere toepafing op de Zedekunde.*

Er blijft nog een onderwerp over waaraan wij onder de toepafingen van ons onderzoek eene plaats moe-

moeten inruimen, de zedekunde. Het is een der dien-  
 sten door KANT aan de wijsbegeerte bewezen, dat hij  
 op het bestaan van een zedelijk gevoel, onafhankelij-  
 k van alle eigenlijke redenering, ten sterkste heeft  
 aangedrongen. Indedaad de goedkeuring en afkeu-  
 ring der deugd, beschouwd als gewaarwordingen  
 welke bij de beschouwing van daden geboren wor-  
 den, zijn in haar *bestaan*, even zeker, even onder-  
 scheiden van alle andere soorten van goed- en af-  
 keuring, even onafhankelijk van alle redeneringen  
 betreffende dezelve; als de overige soorten van ge-  
 voel, zoo als van verwondering, toorn, of zelfs als  
 enkelvoudige aandoeningen der zintuigen, gelijk roo-  
 de kleur, groene, enz. de eene van de andere in  
 haren aard onderling verschillen. In zoover der-  
 halve als betreft den *aard* der gewaarwording,  
 als vergeleken met andere, is dezelve eene aandoe-  
 ning, en niet een besluit. Maar de *zedekunde*,  
 daarentegen, welke de omstandigheden, in welke ze-  
 delijke goedkeuring en afkeuring ontstaan, navorscht  
 en rangschikt, dat is, goede van slechte daden leert  
 onderscheiden, en tot vaste pligten herleiden, is  
 eene *wetenschap* in den volsten zin. Het zijn de  
 verstandelijke vermogens welke de ingewikkelde om-  
 standigheden, waardoor vele daden vergezeld, of  
 liever uitgemaakt worden, moeten uitéénzetten,  
 waarden, en een besluit opmaken, hetwelk door  
 het geweten als goed of kwaad gekeurd zal wor-  
 den; en beide toepassende op gelijkloortige gevallen,  
 aldus algemeene regels voor het gedrag daarstellen.  
 Dit is ook, gelooven wij, de invloed, welken KANT  
 aan de theoretische rede op dit stuk toeschrijft. Maar  
 de heerschende wijze van algemeene waarheden in-  
 tezien, en wel bijzonderlijk in zijne schole, heeft,

naar ons inzien, aanleiding gegeven tot twee ernstige ongelegenheden.

De eerste ontstaat uit het gewone misbruik van theoriën, het al te onbepaald vertrouwen in derzelve toepasbaarheid. De algemeene regel is slechts waar, in zooverre als hij waar zoude zijn in ieder bijzonder geval onder denzelfden begrepen: ware het aan een ieder gegeven om in de ingewikkelde omstandigheden, waarin hij zich geroepen vindt te handelen, het gemengde goed en kwaad te kunnen ziften, en de gevolgen van elke daad met zekerheid te doorzien; ware het geweten bij een ieder in volkomen zuiverheid behouden, en tegenovergestelde begeerten niet in staat om hetzelfde dikwerf te onderdrukken, men zoude bij hetzelfde ten volle kunnen berusten om ons telkens die keuze aan te bevelen, welke hetzelfde goedkeurt; de regel werd alsdan in het gebruik nutteloos. In de bestaande omstandigheden echter is het van belang zich algemeene voorschriften in het geheugen te prenten, ten einde ons in den weg der deugd te versterken, en derzelve beslissing te gemoet te komen. Maar zoodra de regel zelf als de wet beschreven wordt, waaronder het zedelijk gevoel van het geweten zich komt schikken, vervalt men in de ongelegenheid van somtijds als 't ware met zich zelve in tweespalt te geraken, wanneer gevallen ontstaan, welke schijnbaar, en niet inderdaad door den regel bedoeld worden. Den regel nu als eene zedelijke theorie aanschouwende, in den zin welke wij aan het woord hechten, namelijk als eene algemeene uitdrukking van voortgelijke gevallen, zal eene bedaarde overweging der nieuwe omstandigheden de noodzakelijkheid dadelijk voor

oogen

oogen brengen om zich niet met den regel te vreden te houden, maar zorgvuldig bij denzelven het geweten op nieuw te raadplegen. Dan, ontleent het geweten zijne magt uit den regel, alsdan kan geene verandering plaats hebben, en wij zijn voor ons gedrag onderworpen aan de willekeur van den wetgever die den regel heeft daargesteld. Hieraan is mogelijk toeteschrijven het overstrengte en onbuigzame, eenigzins gerekte, bijkans stoïsche van het zedelijke stelsel van KANT, hetgeen zoo velen aansloot heeft gegeven, en voorgekomen is als met onze overige liefvallige aandoeningen niet genoeg overeenstemmend. De berisping wordt van grooter gewigt, als men hierbij in aanmerking neemt dat deze wijsgeer zijne bespiegelingen tot de hoogste trappen van het afgetrokkene opvoerende, zijne regels somtijds alle verdeeling of wijzigingen uitsluiten, en als buiten bereik van het dagelijksch leven geraken. Zijn voorschrift, van zich aldus te gedragen dat ieder beweegreden in ons gedrag een algemeene regel voor allen zou kunnen worden, bevat zonder twijfel eene der schoonste gedachten, welke men in de werken van zedekundigen kan aantreffen. Het is echter als zijnde geene bloote opwelling van enthousiasme, maar een ernstigen grondregel, dat wij tegen hetzelfde zouden inbrengen, het onwaarschijnlijke dat de menschen, in hunne werkzaamheden en betrekkingen (en het is hier vooral dat regels dienstig moeten zijn) deze beweegreden in acht zouden willen of zelfs altijd kunnen nemen. Buitendien is de regel nutteloos uitgezet, zoo het oogmerk is ons de deugd te doen betrachten; daar er tusschen onze keuze en het geweten, welk die keuze alleen zoude daarstellen, een derde denkbeeld wordt tus-

fchen gevoegd, en dezelve ons aldus langs een omweg tot het eenigst noodige brengt, hetwelk wij anders regtstreeks zouden bereiken.

Eene andere, en omtrent tegenovergestelde gelegenheid is de helling naar die onbepaalde vereeniging van zielsverheffing en verbeelding, welke met den naam van mistieke gevoelens bestempeld, men vooral in Duitschland zoo menigmaal heeft aangemerkt. Aan deze, ofschoon reeds uit andere oorzaken mischien bestaande, komt ons voor dat dit gedeelte van de Kantiaansche wijsbegeerte, hoezeer in voornemen en voorschrift tegen dezelve, echter den weg gedurig opent. Dit ontstaat, volgens ons, uit de bijzondere manier van den aard der dengd in dit stelsel aanzien. Wanneer de bewustheid van eene ontwaring of van eenig gevoel wordt voorgesteld als eene zielsaandoening welke door zekere voorwerpen in zekere omstandigheden ontstaat, wordt haar bestaan en onderscheidenheid niet zoodra bewezen, of tevens ook bepaald tot die omstandigheden en tot hare eigenaartige voorwerpen; hare overeenkomst en verschil ten opzichte van andere aandoeningen worden hierdoor mede aangetoond. Maar door de ontwaring van zedelijke goed- en afkeuring onder welke benaming of voorstelling ook (en wij moeten verschoond blijven van eenig stelsel in deszelfs bijzonderheden te beschrijven) als een vorm der ziel te beschouwen, of zedelijk orgaan, door hetwelk alle daden bespeurd worden, wordt zij tot eene verhevene afgetrokkenheid opgevoerd, alwaar zij zich ras vereenigt met andere soorten van opwekkend en verrukkend gevoel, als liefde, verlangen, het gevoel van het schoone, dat van het verhevene, welke in het eerste geval slechts als onderling vermengd, maar in

haren aard als onderscheiden beschouwd worden; en aan deze bedwelmende vereeniging wordt de uitspraak toevertrouwd over sommige der gewigtigste vraagstukken voor den mensch. De onsterfelijkheid der ziel, het wezen van God, zijn bij KANT waarheden door bijkans meer dan menschelijke organen, door eene halve openbaring aan onze ziel verkondigd; en het geloof in dezelve moet ten laatste blijven berusten bij eene geestverheffing tot welke niet allen in staat zijn zich te vervoeren, welke velen zeker nooit hebben ondervonden.

Het is moeilijk in mistieke gevoelens enig onmiddellijk kwaad te vinden; een ieder is voor eene poos vatbaar voor derzelve invloed, naar de mate van zijne verbeelding en levendigheid van gevoel; binnen palen gehouden, zijn zij ook geheel onschuldig, zijn naauw aan die dichterlijke uitstortingen verwant, welke ons zoo vele genoegelijke en troostrijke oogenblikken doen vervullen, en zijn, over het geheel, van eenen zuiverenden, en den mensch veredelenden aard. Wij vermeenen slechts dat die staat van geest bijzonder ongeschikt is tot het vinden van nuttige waarheden, omdat derzelve onbepaalde en oneindige uitzetting allengskens aan onze verstandelijke vermogens den waan aanbrengt van eene dergelijke uitgebreidheid, en ons over de bepaalde, bekrompene magt van deze laatste verblindt. Wanneer een schrijver zegt *dat de geheele wijsbegeerte in den Christelijken godsdienst gelegen is*, is dit in eenen dichterlijken zin een schoon gezegde; in een godsdienstigen zin is het waar; maar zoo hieruit afgeleid werd, dat de zachte aandoeningen, en verrukkelijke denkbeelden, met welke het grootfche inzicht op vergiffenis en eeuwig leven het

hart vervult, een uitgestrekt middel leveren ter bevattning der natuur, en van het verstand, zou de waarheid in het gevoel gelegen, en met dit gevoel aan gedurige veranderingen blootgesteld zijn. De geestverheffing als oorsprong van deugd beschouwd heeft ook, gelooven wij, op het gedrag in het dagelijksche leven weinig wezenlijken invloed; en gewoonlijk ingeroepen, en gedurig aangezet zijnde, verwekt zij, zoo als wij straks zeiden, andere verbondene aandoeningen van gevoel, welke bij de meerderheid van menschen niet tot de gemelde zuivere, maar dikwerf naar lust en zinnelijk genot overhellen. De geschiedenis van fanaticisme en enthousiasme heeft dit ten allen tijde bewaarheid.

Het moet ons niet verweten worden dat wij hier tegen de uitdrukkelijke voorschriften des zedekundigen de *strekking* van zijn stelsel inbrengen. De zedekunde is in dit opzigt van alle andere wetenschappen onderscheiden; de algemeene regels voor het gedrag, welke zij bedoelt, zijn voor het gebruik van alle menschen uitgevonden, en voor dit gebruik alleen: bedaarde onderzoekers, door opvoeding en gelegenheid gewend op hunne aandoeningen te letten, zouden uit hun geweten alles kunnen besluiten wat nu in den vorm van algemeenen regel of wet wordt voorgehouden. Toepasfelijkheid op het leven is eene der voorwaarden, welke aan zedekunde verbonden zijn; en men mag met rede nagaan in hoeverre een stelsel, zonder misbruiken te wettigen, aan dezelve door het een of ander gebrek zelf aanleiding geeft. Te beslifen met volle zekerheid op de gevolgen van eenig stelsel, is niet wel beflaanbaar met den aard van deze verhandeling. Dezelve lijdt reeds noodwendig van het ongemak van de

de gevoelens van anderen als in 't voorbijgaan te moeten betwisten, welke een volledig onderzoek van derzelve beginsels en redenen met regt zouden vereischen. Dit ten minste schijnt zeker: de Kantiaansche wijsbegeerte zal veel te verantwoorden hebben, indien het mogt blijken, dat door kennis en zekerheid al te hoog te plaatsen, zij het vertrouwen aan het wankelen gebragt heeft in waarheden welke zij zelve als de grootste en gewichtigste voor den mensch erkend. De bewijzen voor de wezenlijkheid eener openbaring zijn ongetwijfeld van het hoogst belang. Evenwel omdat eene openbaring als van Goddelijke afkomst zich voordoet, volgt het niet dat zij Goddelijke middelen van overtuiging zal in het werk stellen. Wij zullen niet onderzoeken welke middelen de Christelijke openbaring moge bezitten om zich den menschen aantebevelen: de voortreffelijkheid van derzelve zedeleer is zekerlijk eene gerustvolle waarneming, en geen bewijs is hier te verwaarloozen; maar indien echter het gevoelen der verlichtste godgeleerden gegrond is, dat de grootste voldoening bestaat in de overeenkomst en waarheid van het verhaal zelf, alsdan ligt het sterkste bewijs in eene vergelijking van geschiedkundige *daadzaken* en *getuigenissen*, juist in die voorwerpen aan welke de hier vereischte mate van zekerheid geweigerd wordt.

Wij stippen deze omstandigheden slechts aan, als de strekking van het stelsel aanduidende. Het onderzoek naar het wezenlijk uitwerksel op het land, wáár het geboren is, en naburige natiën, uit een zedelijk oogpunt beschouwd, ligt geheel buiten ons  
be-



bestek; onwillig zoo als wij zijn om door eene oppervlakkige beschouwing het gekreet te vermeederen tegen wijsbegeerte, en wijsgeeren; en overtuigd van een anderen kant dat het volkskarakter uit vele elementen bestaat, en dat de voornaamste takken van hetzelfde niet zoo zeer door eenig wijsgeerig stelsel, als door staatkundige omstandigheden, en maatschappelijke inrigtingen gevormd worden.

## B E S L U I T.

Ons oogmerk is niet bij het besluiten van deze Verhandeling alle onze gevolgtrekkingen te herhalen. Het zal, hopen wij, gebleken zijn, dat de voortreffelijkheid van afgetrokkene bespiegelingen ten volle zichtbaar wordt, in het stelsel hetwelk dezelve als het *middel* aanziet, om de kennis van het heclal, natuurlijk en zedelijk, te doen bevatten, als *oogmerk*. Het is door dezelve alleen, dat die bevattingsmogelijkheid en uitgestrekt wordt, en dat aan volgende geslachten de vorderingen en vruchten van vorige overgeleverd worden, tot den bestendigen en snellen voortgang van het verstand. Het is ook uit dit oogpunt als *middel* beschouwd, dat men, door gedurige vergelijking van hetgeen dezelve indedaad verrigten, met derzelve doel, de onvolmaaktheden leert kennen, welke zij hebben of kunnen hebben, en datgene aanwenden wat ter voorkoming van mislagen vereischt wordt. Het middel, wel is waar, zal hetzelfde tot zulke groote einden ingerigt zijn, moet somtijds zelf het onderwerp worden van bepaalde overweging, en volmaking, hetzij in 't algemeen, of ten opzichte van eene bijzondere wetenschap; gelijk een werktuig op zich zelf kan beschouwd worden, zonder betrekking tot eenig bepaald gebruik; en het uiterste doel kan dan voor dat oogenblik verwaarloosd worden, zonder daarom minder te blijven bestaan. Even zoo de zeevaart,

vaart, hoezeer in haar zelve een voorwerp van de grootste zorg en van de afzonderlijke overweging van velen, is echter ondergeschikt als *middel* aan een ander schijnbaar eenvoudiger doel: noch de kunst der bouworde, noch het gebruik der zeilen door langdurige ondervinding geleerd, noch de uitvinding der werktuigen, noch de berekeningen der lengte, noch die menigte bijzondere kundigheden in het bestier van een vaartuig onontbeerlijk, hebben zich zelve tot doel, eindigen in zich zelve. Het geheele zamenstel, waaraan zooveel arbeid, zooveel ondervinding, zooveel vernuft besteed zijn, heeft tot enkel oogmerk, de verplaatfing des mensch van één stip op onzen aardbol naar een ander. Het oogmerk in de kennis der natuur, heeft men gezegd, is om bijzonderheden te doen verdwijnen, de natuur te subtiliseren; dit is zekerlijk het onmiddelijk gevolg, maar het *oogmerk* onzer studie is *niet* om de natuur te subtiliseren, het vinden van algemeene wetten is *niet* om bijzonderheden te doen verdrijven, maar integendeel om ons in staat te stellen zoo vele als mogelijk is te bevatten, en voor oogen te kunnen brengen. Zij vermeederen onze magt over de natuur, zij zijn de *memoria technica* der geleerdheid, waardoor de vruchten onzer arbeid verzameld, en voor ondergang bewaard blijven.

Van den anderen kant, is ons toegeschenen eene overvloedige en onherstelbare bron van ongelegenheden geopend te worden, zoodra het vormen van afgetrokkene denkbeelden zich als het *oogmerk* vindt daargesteld van den arbeid des wijsgeers. Wij zeggen onherstelbaar, want alle die onvolmaaktheden van theoriën welke de ondervinding anders leert erkennen en verbeteren, worden hier in hetzelfde ge-  
waan-

waande voorwerp onzer kennis opgesloten en geheiligd. Het bloote redeneren op algemeene denkbeelden is indedaad de eene theorie in de andere overtegieten en te vermengen, en aan de uitkomst eene verdubbelde onzekerheid te beloven; gelukkig nog wanneer in de beschouwing van het verheven afgetrokkene zich geene duistere denkbeelden bijvoegen, welke aan alle de voorgaande ongelegenheden nog het hunne bijleggen, en verwarring en onbegrijpelijkheden overal verspreiden. De voortgang van wetenschappen heeft aan deze vermoedens beantwoord: afgetrokkene bespiegelingen hebben een verheven onnut teweeggebracht; in de geleerdheid als 't ware eene hofhouding ingevoerd; en herinneren ons aan die plechtige vergaderingen in fommige geleerde genootschappen, alwaar de vorst en staatsdienaars de hoogste plaats bekleeden, de werkzaamheden en wezenlijke nuttigheid bij hen bestaan, die lager rond eene tafel eene pen in de hand zitten.

Er blijft nog eene bijzonderheid over, om aan de Vraag in alle hare deelen te voldoen. Hebben afgetrokkene bespiegelingen meer tot voor- of tot nadeel gestrekt? heeft de eene of de andere manier van dezelve te beoordeelen bij geleerden meer algemeen geheerscht? is het doel meerder bereikt geworden, of is men meerdermalen in derzelver misbruiken vervallen? Na al het verhandelde, vreezen wij niet dit laatste te verzekeren: eene overdrevene zucht voor de onmiddelijke uitwerksels van hun werk heeft dit werk meestal als het uiterste doel doen voorkomen. Het onmiddelijk oogmerk van studie is algemeene wetten, maar het oogmerk van algemeene wetten is, de kennis van al het bestaande; door zich bij den eersten stap te bepalen,

zija

zijn die ongelegenheden ontstaan, welke wij breedvoerig hebben aangetoond. Het is slechts door het laatst altijd voor oogen te houden, en het eerst dus interigten naar de vereischten van het doel, dat men de grootste nuttigheid van afgetrokkene bespiegelingen kan erlangen; deze zijn de voorwaarden welke dezelve doen beantwoorden aan hare instelling; in de woorden van de Vraag, hierin, zoo als gebleken is, liggen die *geschikte middelen, om de voordeelen dier wijze van filosofieren te behouden, zonder in derzelver ongelegenheden en dwalingen te vervallen.*

# INHOUD.

INLEIDING. . . . . Bl. 7.

## EERSTE HOOFDSTUK.

Over den aard van afgetrokkene denkbeelden. bl. 11.

## TWEEDE HOOFDSTUK.

Over het afgetrokkene in onze begrippen van  
geslacht en oerzaak.

I AFD. Over geslachten (*genera*). . . bl. 17.

II — Over oorzaken. . . — 34.

## DERDE HOOFDSTUK.

Over het afgetrokkene in wijsgeerige bespiegelingen in het algemeen.

I AFD. Over het verband en den voortgang der wetenschappen. . . . . bl. 79.

II — Over het nut van afgetrokkene bespiegelingen. . . . . — 89.

III — Over eenige misvattingen ontstaande uit de taal, waardoor afgetrokkene denkbeelden worden uitgedrukt. . . — 95.

IV — Over de ongelegenheden, voortvloeiende uit den aard van afgetrokkene denkbeelden, en de middelen om hierin bij het gebruik te voorzien. . . — 97.

T 57975-N

1797

IV

I N H O U D.

- V AFD. Over de ongelegenheden, verbonden met eene bijzondere manier van het afgetrokkene te beschouwen. . . . . bl. 114.
- VI — Over eene zekere foort van Dichterlijke Wijsbegeerte. . . . . — 122.
- VII — Over de gevolgen der ongelegenheden van afgetrokkene bespiegelingen. — 128.
- VIII — Over eenige tegenwerpingen, aan het Proefondervindelijke gedaan. — 133.
- IX — Toepassing van het voorgaandē op den oorsprong en geschiedenis van sommige belangrijke waarheden. . . . . — 137.
- X — Bijzondere toepassing op de zedekunde. — 141.
- Besluit. — 157.

I AFD. Over de zedekunde . . . . . bl. 157.  
 II — Over de zedekunde . . . . . — 157.



Over de zedekunde in wijsgeerige bespiegeling  
 inges. in het algemeen.

I AFD. Over het verband en het voortvloeijend  
 verband . . . . .  
 II — Over het verband van zedekunde met  
 de zedekunde . . . . .

III — Over eenige misvattingen omtrent de  
 zedekunde . . . . .

D R U K F E L L E N.

- bl. 48, reg. 7 van ont. staat waar andere, lees naar andere.
- 88, — 2 — — — — leidsdraad; — leiddraad.
- 97, in het opschrift van de IV Afd. staat voortvloeiend, lees voortvloeiende.

